

VILNIAUS UNIVERSITETAS

MARIUS SMETONA

LIETUVIŲ KALBOS EUFEMIZMAI: RAIŠKA IR MOTYVACIJA

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2015

Disertacija rengta 2010 – 2014 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Birutė Jasiūnaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – 04 H)

Turinys

Turinys	2
1. Įvadas.....	4
2. Eufemija. Tabu. Lingvistinis tabu.....	11
2.1. Eufemizmo sąvoka.	11
2.2. Tabu ir lingvistinis tabu.	17
2.3. Eufemizmų funkcijos ir klasifikavimas.	24
2.3.1. Eufemizavimo būdai.	27
3. Gyvūnai	36
3.1. Gyvatė	36
3.2. Rupūžė	70
3.3. Vilkas.....	79
3.4. Utėlė.....	85
3.5. Kiti gyvūnai.....	87
4. Žmogus	94
4.1. Apranga	94
4.2. Kūno išskyros	96
4.2.1. Išmatos	96
4.2.2. Vėmimas	98
4.2.3. Oro gadinimas.....	102
4.2.4. Tuštintinimasis	105
4.2.5. Šlapinimasis.....	110
4.2.6. Snargliavimasis.....	115
4.3. Užpakalis	116
4.4. Lytinis santykiavimas ir lyties organai	120

4.4.1. Lytinis santykiavimas	120
4.4.2. Moters lyties organai	122
4.4.3. Vyro lyties organai	126
4.5. Ligos	131
4.6. Gimdymas	137
4.7. Mirimas	146
5. Išvados	155
Šaltinių ir literatūros sąrašas.....	160
Santrumpos.....	168
Lietuvių kalbos eufemizmų rodyklė.....	175

1. Įvadas

Darbo objektas, temos aktualumas, tyrimo metodika ir problematika

Darbo objektas – lietuvių kalbos eufemizmai. Disertacijoje analizuojami tik su gyvūnais ir su žmogumi susiję eufemizmai. Gyvūnų skyriuje nagrinėjami ne visų gyvūnų eufemizmai, o tik gyvatės, vilko, utėlės, rupūžės, kiaulės, lapės, meškos, svirplio, kirmėlės, nes daugelio kitų gyvūnų eufemizmus yra nagrinėjusi B. Jasiūnaitė.

Eufemizmų tyrimų Lietuvoje nėra daug, tačiau esama atskirų straipsnių apie šiuolaikinius eufemizmus (Marcinkevičienė 1998) arba tam tikras eufemizmų grupes, pvz., grafinius eufemizmus (Kudirka 2012). Šiek tiek eufemizmai aptarti ir juridinėje retorikoje (Koženiauskienė 2006, 2009) bei retorikoje (Koženiauskienė 2001). Plačiausiai lietuvių kalbos tradicinius eufemizmus yra ištyrusi B. Jasiūnaitė (2001, 2005, 2010, 2011, 2012). Jos darbuose aptariamos eufemijos problemos, terminai, nagrinėjimo ir klasifikavimo galimybės, taip pat sporadiškai aptariami kai kurie eufemistiniai gyvūnų pavadinimai, su žmogaus aplinka ir pačiu žmogumi susiję eufemizmai. Disertacijos autoriaus eufemizmai nagrinėti keliuose straipsniuose (2013, 2014; 2013 straipsnis kartu su B. Jasiūnaite). Darbų, išsamiau nagrinėjančių tradicinius gyvūnų ir su žmogumi bei jo aplinka susijusius eufemizmus ir lyginančių juos su kitų kalbų eufemizmais, labai nedaug, todėl tai aktualus tyrimas, leidžiantis apžvelgti vieną iš nepastoviausių leksikos klodų, atveriantis kelią lietuvių kalbos eufemizmų raidos tendencijų tyrimams.

Apie eufemizmo terminą ir tabuistinius dalykus yra rašę Gaivenis, Keinys (1990), LKE (1999). Tabu ir lingvistinio tabu sąsajas su eufemija aptaria S. Karaliūnas (1997). Būtina paminėti J. G. Frazerį (1936), kurio knygoje surinkta gausi medžiaga apie įvairių tautų tabu, pateikiama eufemizmų pavyzdžių, taip pat S. Freudą (2010), kurio knygoje tabu nagrinėjamas psichoanalizės metodu ir pateikiama tabu, eufemizmų pavyzdžių. Apie substitutų reikšmę senųjų gyvūnų pavadinimų nykimui yra

rašę ir lietuvių, ir slavų mokslininkai (Трубачев 1958, Вūga 1959, Гамкрелидзе, Иванов 1984). Žymus amerikiečių lingvistas L. Bloomfieldas (1969) irgi yra atkreipęs dėmesį į eufemizmų vartojimą. Eufemizmų vartojimą šnekamojoje kalboje tyrė A. Dąbrowska (1992), B. Kuna (2005). A. Dąmbrowskos straipsnyje be eufemizmo termino apibrėžimo ir eufemizmų analizės pateikiamas ir nedidelis lenkų kalbos eufemizmų žodynėlis. Eufemizmus grožinėje kroatų literatūroje yra aprašęs T. Lemacas (2010). Problemas, klasifikaciją ir terminą kroatų kalboje aptarė B. Kuna (2007), ispanų kalbos – R. Melvyn, R. Hammond (2011), rusų – Л. Крысин (2000). Apie eufemizmų problemas, vartojimą, eufemizmo terminą ir eufemizmų klasifikavimą rašyta ne vieno mokslininko (Ларин 1961, Видлак 1965, Бенвенист 1974, Москвин 2001, Жельвис 2001, Stepanovas 2003). Atskirai reikia paminėti žodynus, kuriuose pateikiami eufemizmai tik kaip leksikos dalis (Grose 1796, Neaman, Silver 1990, Ayto 2000, Rawson 2003, Partridge 2007) ir žodynus, kuriuose eufemizmai pateikiami su platesne kultūrine, etnolingvistine medžiaga (Holder 2003, „Славянские древности“ (СД 1995–2012)). R. W. Holderio eufemizmų žodyne yra apie 70 teminių sričių: kūno dalys, melas, politika, rasė, fiziologiniai veiksmai, vogimas ir kt. Žodyne pateikiami ne tik patys eufemizmai, bet ir jų motyvacija. Vertingas žodyno įvadinis straipsnis. Retorikos žodyne „Historisches Wörterbuch der Rhetorik“ (1996) pateikiama trumpa eufemizmų istorijos apžvalga nuo Antikos iki XX a.

Autorių mintys apie eufemizmų problemas, jų sąsajas su tabu, eufemizmų klasifikavimą, eufemizmo terminą plačiau aptartos skyriuje „Tabu. Lingvistinis tabu. Eufemija.“. Aptariant eufemizmus remiamasi tautosakos ir mitologijos medžiaga, kuri leidžia paaiškinti eufemizmų atsiradimą ir motyvaciją.

Disertacija parašyta aprašomuoju ir lyginamuoju metodais. Aprašomasis metodas taikytas, nes tai pirmas darbas, skirtas apskritai eufemizmam aptarti. Darbe naudotas ir lyginamasis metodas. Jis nėra pagrindinis ir medžiagos lyginimui nėra daug, tačiau lyginant su kitų kalbų medžiaga išryškėja eufemizacijos bendrumai ir skirtumai.

Iš lietuvių kalbos empirinės medžiagos sudaryta 2000 žodžių duomenų bazė ir apibrėžus, kas yra eufemizmas (apibrėžimas pateiktas skyriuje „Tabu. Lingvistinis tabu. Eufemija.“), tyrimui atrinkti 994 eufemizmai. Į disertaciją nepakliuvo tarminiai žodžiai (pvz., žemaičių *krupis*, kuris funkcionuoja kaip normalus žodis vietoj *rupūžės*), žargonžodžiai (jie primena eufemizmus, bet jų funkcija skiriasi), peioratyvai, disfemizmai ir žodžiai, kurie bendrinėje kalboje atlieka eufemizmo funkciją, bet funkcionuoja kaip normalus žodis (pvz., *šlapintis*). Nepakliuvusios į disertaciją žodžių grupės yra vertos atskirų tyrinėjimų ir diskusijų dėl jų priklausymo eufemizams.

Pagrindinė problema buvo nusistatyti, kas yra eufemizmas. Pirmiausia reikėjo apibrėžti, kas tai yra, o tai padaryti nebuvo paprasta, nes visi mokslininkai eufemizmus apibrėžia taip, kaip atskiriems tyrimams reikia. Apibrėžus, kas yra eufemizmas ir atrinkus reikiamą medžiagą, iškilo jos klasifikacijos klausimas. Pasirinkta plačiausia ir daugelio mokslininkų nuomones atspindinti klasifikacija. Tačiau ji tinka tik vardažodiniams eufemizams. Kadangi disertacijoje nagrinėjami ne tik vardažodiniai eufemizmai, bet ir veiksmožodiniai, teko ieškoti jiems tinkamo nagrinėjimo būdo. Apsistota ties semantiniu klasifikavimu, bet tai reiškia, kad kiekvieno veiksmožodinių eufemizmų skyriaus klasifikacija skiriasi.

Darbo tikslai ir uždaviniai

Darbo **tikslas** – surinkti, suklasifikuoti ir išanalizuoti lietuvių kalbos tradicinius gyvūnų ir su žmogumi ir jo aplinka susijusius eufemizmus. Remiantis papildoma medžiaga, nustatyti galimą eufemizmų motyvą, kiek įmanoma palyginti lietuvių kalbos eufemizmus su kitų kalbų eufemizmais.

Šiems tikslams įgyvendinti keliami tokie **uždaviniai**:

1. Paruošti tyrimui atrinktus lietuvių kalbos gyvūnų ir su žmogumi bei jo aplinka susijusius eufemizmus;
2. Suklasifikuoti surinktus eufemizmus pagal labiausiai jiems tinkamus principus;
3. Išanalizuoti eufemizmų semantines bei darybines ypatybes;

4. Nustatyti galimą eufemizmų motyvaciją, atsižvelgiant į eufemizmų darybą, semantiką, etnokultūrinį kontekstą;
5. Palyginti lietuvių kalbos eufemizmus su turima kitų kalbų medžiaga.

Ginamieji teiginiai

1. Vardažodiniai ir veiksmažodiniai eufemizmai klasifikuotini skirtingai, bet išlaikant pagrindinius klasifikavimo principus: pagal raišką eufemizmai skiriami į vardažodinius, veiksmažodinius ir frazeologinius ar sudėtinius eufemizmus; pagal motyvaciją eufemizmai dažniausiai atsiranda dėl veiksmų, garsų ar išvaizdos panašumų.
2. Lietuvių kalboje eufemizuojami įvairūs tikrovės reiškiniai: nuo gyvūnų iki žmogaus kūno sandaros ar jo gimimo, mirties.
3. Esama panašumų tarp dalies lietuvių kalbos ir kitų kalbų eufemizmų, tačiau esama ir skirtumų, kurių atsiranda dėl tautų skirtingo vystymosi ir pasaulio kategorizavimo ypatumų.

Teorinė ir praktinė darbo vertė

Disertacijoje atliktas tyrimas paremtas gausia ir reprezentatyvia medžiaga, jis papildo lietuvių kalbos eufemizmų tyrinėjimus, yra aktualus lietuvių kalbos etnolingvistikos darbams. Darbo rezultatai būtų naudingi sinchroninės ir diachroninės leksikologijos tyrimams, be to, tyrimo medžiaga galėtų būti pritaikyta leksikografijoje ir vertimo teorijai bei praktikai. Disertacijoje surinkta ir į vieną vietą sudėta didelė dalis teorinių žinių apie tabu, eufemizmus, jų klasifikacijos būdus. Surinkta medžiaga ir daromos išvalgos gali paskatinti išsamesnius tyrinėjimus, tad disertacija gali būti pagrindas straipsniams, bakalauro ir magistro darbams rašyti.

Darbo struktūra

Darbą sudaro teorinė ir tiriamoji dalys. Pastaroji skirstoma smulkiau pagal konkrečius eufemizuojamų objektų pavadinimus.

1. Įvadas. Jame pateikiamas darbo aktualumas, temos iširtumas, tikslai ir uždaviniai.
2. Teorinė dalis, kurioje aptariamos tabu, lingvistinio tabu ir eufemijos sąsajos, išsamiai nagrinėjamas eufemizmo termino variavimas skirtingų mokslininkų darbuose ir eufemizmų klasifikacija.
3. Tiriamoji dalis:
  - (1) pirmoji dalis skirta gyvūnų pavadinimų eufemizmų analizei. Čia aptariami gyvatės, rupūžės, vilko, utėlės ir kitų gyvūnų pavadinimų eufemizmai;
  - (2) antroji dalis skirta žmogaus, jo aplinkos reiškinių pavadinimų eufemizmų analizei. Čia aptariami drabužių, kūno išskyrų, užpakalio, lytinio santykiavimo ir lyties organų, ligų, gimdymo, mirimo pavadinimų eufemistiniai substitutai.
4. Išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas.

Taip pat pateikiamas santrumpų sąrašas ir lietuvių kalbos eufemizmų rodyklė.

Empirinė disertacijos medžiaga

Lietuvių kalbos empirinė medžiaga rinkta iš visų LKŽ tomų (1941–2002), „Sisteminio lietuvių kalbos žodyno“ (1987), LKA pirmojo (leksikos) tomo (1977) ir tautosakos tekstų. Eufemistinių pavadinimų pasitaiko pasakojamojoje tautosakoje (pasakose, sakmėse), nemažai jų rasta gydomosios magijos tekstuose – vadinamuosiuose užkalbėjimuose (ypač daug gyvatės eufemizmų). Jie paskelbti rinkinyje „Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės“ (2008), kurį parengė Daiva Vaitkevičienė. Kaip parankinis naudotas ir kitas tos pačios autorės parengtas darbas „Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai. Elektroninis sąvadas“ (2005). Slavų kalbų medžiaga paimta iš rusų užkalbėjimų rinkinio (P33 1998), etnolingvistinio žodyno „Славянские древности“ (СД 1995–2012) ir kai kurių mokslinių publikacijų (Левкиевская 1993; Zavjalova 1998). Lenkų kalbos medžiaga imta iš Anos

Dąbrowskos studijos (1992). Anglų kalbos medžiaga rinkta iš R. W. Holderio žodyno „How not to say what you mean“ (2003).

Darbo aprobavimas

Disertacijos tema paskelbti **straipsniai**:

1. Smetona Marius, 2013, Gimdymo eufemizmai lietuvių kalboje, *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos : mokslo straipsnių rinkinys*, Vilnius: Edukologija, 143-149.

2. Jasiūnaitė Birutė, Marius Smetona, 2013, Eufemistiniai gyvatės pavadinimai, *Baltistica XLVIII (2)*, 313–329.

3. Smetona Marius, 2014, Eufemistiniai gyvatės pavadinimai pagal gyvenamąją vietą ir elgesį, *Lietuvių kalba*, www.lietuviukalba.lt.

4. Smetona Marius, 2011, Eufemizacijos procesų reikšmė tradiciniams formuliniams keiksmams, *Tautodailės metraštis* Nr. 21, 60–62.

5. Jasiūnaitė Birutė, Smetona Marius, 2014, Eufemistiniai vilko pavadinimai, *Tautodailės metraštis* Nr. 26, 20-25.

Darbo tema skaityti **pranešimai** konferencijose:

1. Helsinkio universiteto (Helsingin Yliopisto) (Helsinki, Suomija) organizuotoje tarptautinėje konferencijoje „Baltic Languages and White Nights“ (2012 birželio 11–12 d.) skaitytas pranešimas tema „Gyvačių eufemizmai lietuvių kalboje“.

2. Lietuvos edukologijos universiteto Lituaniistikos fakulteto Lietuvių kalbotyros ir komunikacijos katedros (Vilnius, Lietuva) ir Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Lietuvių kalbos katedros (Vilnius, Lietuva) organizuotoje tarptautinėje konferencijoje „Stilistika šiuolaikinio mokslo ir globalizacijos kontekste“ (2012 lapkričio 9–10 d.) skaitytas pranešimas tema „Gimdymo eufemizmai lietuvių kalboje“.

Darbo tema skaitytos **paskaitos**:

1. 2012 m. gruodžio 14 d. Mykolo Romerio universitete skaityta viešoji paskaita „Etnolingvistika ir tradiciniai eufemizmai“ (organizatorė lekt. Silvija Masalskienė).

2. Eufemija. Tabu. Lingvistinis tabu.

Šiuolaikinėje kalbotyroje vis daugiau dėmesio skiriama ne žmogaus kalbai, o pačiam žmogui. Kalba suprantama kaip viena iš jo veiklos sričių, vartojama ne tik informacijai perduoti, bet ir padedanti klasifikuoti bei interpretuoti pasaulį (Bartmiński 2009, 24). Dėl to atidžiau žvelgiama ne tik į kalbą, bet ir į viską, kas yra aplink žmogų. Tai visų pirma tyrinėja psicholingvistika ir etnolingvistika. Pastaroji tiria lingvistikos ir ekstralingvistinių faktorių sąveiką, jų įtaką žmogaus emocijoms. Etnolingvistika paprastai apibrėžiama kaip kalbotyros kryptis, tirianti kalbos ir kultūros, kalbos ir tautos santykį. Žinoma, įvairūs autoriai ar mokyklos skirtingai supranta pagrindinę etnolingvistikos sferą (Gudavičius 2009, 9). Be to, žmogaus kalbėjimo ypatumai yra nulemti jo tautybės – kiekviena tauta turi nuo seno susiformavusį pasaulėvaizdį, kuriame glūdi visa vertybių sistema ir kuris atsispindi atskiro žmogaus kalboje (Bartmiński 2009, 25). Daugelyje kalbų pastebimas draudžiamų dalykų, kitaip vadinamų tabu, skverbimasis į kasdienį vartojimą (Жельвис 2001, 7–9). Su tabu susijęs lingvistinis tabu, tai yra, kai žodžiui suteikiama maginė funkcija. Dėl maginės funkcijos žodis gali prišaukti nelaimę, dvasias ir pan. Todėl atsiranda eufemizmai, kuriais pakeičiami pavojingi žodžiai ir kalbantysis gali bendrauti su aplinkiniais nebijodamas pažeisti tabu.

2.1. Eufemizmo sąvoka. Esama daug eufemizmų apibrėžimų, juos apibūdinti bandė tiek lietuvių, tiek pasaulio mokslininkai. Visi apibrėžimai yra panašūs, skiriasi tik tuo, kad skirtingi mokslininkai išryškina skirtingus eufemizmų aspektus, todėl ir disertacijoje nesiremiama nė vienu iš toliau pateiktų eufemizmo apibrėžimų, o stengiamasi suderinti visus požiūrius, nes vienam skyriui tinka vienas aspektas, o kitam visai kitas.

Pasak R. Marcinkevičienės, eufemija – labai senas reiškinys, atsiradęs todėl, kad daiktas, veiksmas, savybė ar koks kitas tikrovės dalykas sąmoningai ar nesąmoningai sutapatinamas su jį pavadinančiu žodžiu. Bijodami, vengdami, bjaurėdamiesi, nenorėdami įžeisti ar dėl kitokių priežasčių žmonės vengė ir dabar vengia tiesiogiai įvardinti mirtį, ligas,

fiziologijos, lyties ir kai kuriuos kitus dalykus. Taip atsiranda eufemizmai – švelnūs, neutralūs žodžiai ar posakiai, vartojami vietoj šiurkščių, skaudžių, nešvankių ar įžeidžių. Tačiau esama eufemizmų, kurių vartojimo motyvai ne tokie. Dažnai žmonės nenori tiesiogiai įvardinti nemalonių dalykų ne gerbdami klausytoją ar pašnekovą, bet norėdami jį suklaidinti, priversti suprasti tikrovę taip, kaip jiems reikia. Eufemizmas pervadina nemalonų dalyką ir visi apsimeta, kad jis neegzistuoja, kad yra taip, kaip sakoma (Marcinkevičienė 1998, 75). Panašios nuomonės laikosi ir A. Dąbrowska, kuri teigia, kad eufemizmai, nulemti pirminių tabu, dabartinėje kalboje yra reti. Tai atspindi žmogaus požiūrį į religiją, papročius pasikeitimą. Šiuolaikinis žmogus nejaučia baimės minėti Dievo vardą, dar mažiau – velnio. Dabar dažniausiai eufemizuojami žmogaus kūno dalių, fiziologinių veiksmų pavadinimai. Nors tokiais atvejais tabu neveikia – šiuolaikinėje visuomenėje galima kalbėti bemaž apie viską – vartoti eufemizmus verčia mandagumas, nenoras būti vulgariam (Dąbrowska 1992, 161).

Pasak „Lietuvių kalbos enciklopedijos“, eufemizmai – švelninamieji, neutralesni žodžiai ar pasakymai, etikos sumetimais pavartoti vietoj vulgarių, šiurkščių, nemalonių, galinčių įžeisti pašnekovą žodžių. Eufemizmai dažnai pakeičia žodžius, kurie vengiami vartoti dėl tam tikrų tabuistinių sumetimų (LKE 1999, 188).

V. Želvis teigia, kad daugelyje kultūrų patikimas būdas nepažeisti tabu yra eufemizmai. Šiandien eufemizmai pirmiausia vartojami vietoj įžeidžiančių žodžių, žyminčių nepadorias kūno dalis, nepadorius požymius ar veiksmus. Būtina pažymėti, kad eufemizmai nėra civilizacijos rezultatas. Tyrimai parodė, kad eufemizmai būdingi įvairioms kalboms ir tautoms, net ir mažiausiai pažengusioms gentims. Tai reiškia, kad eufemizmai nėra nulemti kalbos. Tai – įvairių tabu ir jų tolesnio vystymosi rezultatas. Šiandien gali atrodyti keista, kad kai kuriose gentyse didžiausiu įžeidimu laikoma pavadinti kitą genties atstovą tikroju jo vardu (Жельвис 2001, 197). Šios autoriaus mintys leidžia maždaug taip apibrėžti eufemizmą – tai tam tikri substitutai, nulemti tabu (ir tolimesnių jo vystymosi rezultatų); būdingi visoms tautoms, kultūroms nepaisant išsivystymo, paprastai vartojami tabuizuojamiems

daiktams, žmonėms, reiškiniams apibūdinti, bet šiais laikais pirmiausia vietoj įžeidžiančių žodžių, žyminčių nepadorias kūno dalis, požymius ar veiksmus. V. Želvis taip pat pažymi, kad be eufemizmų egzistuoja ir disfemizmai: „Eufemizmo priešprieša yra disfemizmas: žodžio iškreipimas siekiant jį padaryti įžeidžiamą. Pavyzdžiui, prancūzų kalbos žodį *cochon* „kiaulė“ kirčiuojant antrajame skiemenyje neturima omenyje nieko blogo, tik gyvūnas. Sukirčiavus pirmąjį skiemenį, žodžiui suteikiamas įžeidžiamas atspalvis“ (Жельвис 2001, 204).

J. Stepanovas eufemizmą apibūdina taip: „Tai specifinis, netiesioginis situacijos vaizdavimas, kai nemalonūs, bauginantys ar nepadorūs jos bruožai nutylimi, ištrinami, ir situacija apibūdinama vengiant juos minėti“ (Stepanovas 2003, 7). Be šio įprasto eufemizmo apibrėžimo J. Stepanovas pateikia ir platųjį eufemizmo apibūdinimą – tai nematerialus tikrovės perkūrimas, jos pagerinimas vaizduojant gražiau negu yra iš tikrųjų (Stepanovas 2003, 7).

Kroatų kalbininkai eufemizmą apibrėžia kaip makrostruktūrą, kurioje susijungia emocinė kalbos funkcija ir žodžio reikšmės. Pats įvardijimas eufemizmais atsiranda dėl tabu – draudimų. Dauguma eufemizmų susiformavo per ilgą laiką, kai kurie labiau būdingi dabartiniams laikams. Dabartiniams eufemizmais galima priskirti tokius posakius kaip *aštrus klausimas* vietoj *problema*, *sunki situacija* vietoj *krizė*. Teigiama, kad eufemizmo pagrindas yra stilistinė sinonimija, kai objektai gretinami dėl tariamai panašių ypatybių, pavyzdžiui, kroatų kalboje vietoj vulgarizmo *kurac* vartojama parafrazė *muški spolni organ* „vyriškas lyties organas“, tarptautinis žodis *penis*, metafora – *banana* „bananas“, įvardis – *ono* „jis“ (www.matica.hr).

Kroatų mokslininkas T. Lemacas kelia klausimą, kiek eufemizmo įsitvirtinimą lemia individas, o kiek – kolektyvinė atmintis (Lemac 2010, 71).

Kitas kroatų mokslininkas B. Kuna eufemizmais vadina komunikacijoje vartojamus žodžius ar jų junginius, kurie pakeičia nepageidaujamus ar tam tikroje situacijoje minėti netinkamus žodžius (Kuna 2007, 95). Taip pat B. Kuna pateikia reiškinių, kuriuos maskuoja eufemizmai, grupes: a) eufemizmai pakeičia vienoje kurioje ar keliose kultūrose neigiamai

vertinamų ar minėti vengiamų objektų, reiškinių pavadinimus, pavyzdžiui, mirties, Dievo (kr. *gospodin* „Dievas“, *oprositi se od života* „mirti“, *oduzeti si život, dignuti ruku na sebe* „nusižudyti“); b) pakeičia ligų pavadinimus (*francuska bolest* „sifilis“); c) pakeičia su žmogaus gyvenimo laikotarpiais, fiziologija susijusių žodžių pavadinimus (*imati svohje dni* „menstruacijos“, *večer života* „senatvė“); d) pakeičia tokius pavadinimus, kurie gali įžeisti pašnekovą ar trečius asmenis, dažniausiai tai žmogaus būdą ar seksualumą žymintys žodžiai (*nije najbistriji* „kvailas“) ir t. t. (Kuna 2007, 100–101).

Eufemizmų apibrėžimų fone įdomi E. Benvenisto įžvalga, kad eufemizmui apibūdinti būtina kuo tiksliau nustatyti jo vartojimo atvejus. Tik situacija nulemia, ar žodis funkcionuoja kaip eufemizmas (jis nefunkcionuos ilgai, jeigu tai lėmė socialinės ar moralinės normos) (Бенвенист 1974, 372). Panašiai kaip E. Benvenistas mąsto ir S. Vidlakas, tik pastarasis labiau kreipia dėmesį į eufemizmo funkcionavimą kalbos sistemoje, kuri nėra statiška. Pasak S. Vidlako, žodis išsamiai suprastas gali būti tik vartojimo kontekste, dėl asociacijų su kitais žodžiais. Kalbos leksika sisteminama dviem lygiais – formaliuoju ir reikšminiu. Eufemizmai puikiai atspindi, kaip žodžio vartojimas gali papildyti ar koreguoti šią sistemą. Būtent todėl, pasak S. Vidlako, eufemizmai turėtų būti analizuojami trimis aspektais: tyrinėjant leksikos grupes (sritis, rus. *сферы*), kur reiškiasi eufemizmai, jų atsiradimo būdus ir vartojimo rezultatus. Kalbant apie tabu ir eufemizmus būtina atsižvelgti į dvi žodžio puses: formą ir reikšmę. S. Vidlakas teigia, jog pati reikšmė, esmė negali būti pašalinta iš komunikacijos, nes tai tikrovės dalis, ir būtent ją siekiama perduoti, todėl keičiama ją nusakančio žodžio forma. Parenkamos tokios formos, kurios aktualios tam tikroje situacijoje, tam tikru laikotarpiu. Eufemizmai nebūtinai turi apimti visus vienos semantinės sistemos narius: juk jai gali priklausyti patys paprasčiausi kasdieniai žodžiai, pavyzdžiui, *pieštukas*. Tokie įprasti žodžiai retai kada eufemizuojami, tai gali atsitikti nebent dėl kalbančiojo psichologinės būsenos, išgyvenimų. Kitų sistemų žodžiai eufemizuojami bemaž visi, pavyzdžiui, fiziologinių veiksmų leksinė-semantinė grupė. Dar kiti žodžiai eufemizuojami tik esant tam tikrai bendravimo situacijai (prie vaikų, moterų, ligonių ir pan.). Kartais į

eufemizuojamų dalykų sritį gali patekti visiškai netikėti žodžiai. Taip atsitinka vien todėl, kad jų skiemenys yra panašūs į draudžiamųjų žodžių fragmentus (pvz., lenkų kalboje veiksmazodžiai su *-chuje* (*wymachuje* „mojuoja“)). Kaip jau buvo minėta, visi leksinės sistemos nariai yra tarpusavyje susiję. Atsiradęs eufemizmas gali koreguoti kitų žodžių padėtį, dažnumą. Eufemizmai, būdami draudžiamųjų žodžių pakaitalai, didina sinonimiją, gali užimti draudžiamojo žodžio vietą – būti dažnesni nei pastarasis. Tokiu atveju atsiranda žodžių konkurencija (Видлак 1967, 268–282).

Rusų kalbininko L. P. Krysinio nuomone, terminas *eufemizmas* nėra naujas, tačiau skirtinguose šaltiniuose šiek tiek įvairuoja jo apibrėžimas. Vienur jis apibrėžiamas kaip nepageidaujamų žodžių pakaitalas, plačiau apibūdinant, kaip suvokiami nepageidaujamieji žodžiai, kitur eufemizmas apibūdinamas paprasčiau – kaip žodžių, kuriuos gaubia tabu, pakaitalas. Eufemizmai ypač priklauso nuo visuomenės – vienai kartai svarbus, aktualus eufemizmas kitos kartos gali būti arba nebevertojamas, arba praradęs savo pozicijas. L. Krysinas tokiai eufemizmo kaitai iliustruoti pateikia prancūzų žodžius *garce* ir *fille*. Pirmasis senovėje tebuvo žodžio *gars* „jaunuolis“ moteriškos giminės atitikmuo, o vėliau pradėtas vartoti kaip eufemizmas prostitutei vadinti. Vėliau vis dėlto *garce* pradėtas suvokti kaip vulgarizmas ir jį pakeitė *fille*. Eufemizavimo procesas yra glaudžiai susijęs su nominacija. Objektai, kurie dėl etinių, psichologinių ar kokių nors kitų priežasčių negali būti įvardijami arba yra sunkiai įvardijami, reikalauja eufemizmo. Manoma, kad eufemizavimo procesas turi keturis svarbius momentus: 1) kalbantysis nustato, kad pokalbio objektas gali būti nepriimtinas – ar konkrečiai klausytojui, ar dėl visuomenėje vyraujančio požiūrio; 2) kalbantysis parenka ne tik švelninančius nepageidaujamą objektą žodžius ar pasakymus, bet, svarbiausia, maskuojančius; 3) eufemizmo vartojimo galimybė priklauso nuo aplinkos ir paties kalbėjimo proceso: kuo labiau neigiamai visuomenė vertina objektą ir kalbantysis kontroliuoja savo kalbą, tuo didesnė tikimybė, kad bus pavartotas eufemizmas; 4) visuomenės eufemizmo vertinimas: vienoje aplinkoje vartojamas eufemizmas kitoje gali būti vertinamas visai kitaip (Крысин 2000, 387–389). L. P. Krysinas taip pat pastebi, kad eufemizmų

susidarymui, vartojimui įtakos gali turėti laikas ar socialiniai pašnekovų skirtumai, todėl laikui bėgant žodžiai gali virsti eufemizmais arba, atvirkščiai, iš eufemizmų tapti vulgarizmais arba neutraliais žodžiais. Eufemizmų vartojimui ir iššifravimui įtakos turi ir pašnekovų socialinis statusas. Ypač ryškūs skirtumai tarp tarmių atstovų ir tik bendrinės kalbos vartotojų (Крысин 2000, 403).

Kitas rusų kalbininkas V. Moskvinas teigia, kad iš esmės dėl eufemizmų apibrėžimo visuose darbuose daugmaž sutariama, bet nesusipratimų kelia viena iš funkcijų – tik adresatui suprantamu būdu perduoti informaciją. Jau buvo minėta, kad kalbos vartotojams būdingas nenoras prišaukti, įžeisti blogąsias jėgas, todėl pašnekovai jas vadina kitaip, netiesiogiai. Tačiau ši funkcija leidžia į eufemizmų sąrašą įtraukti, pavyzdžiui, vagių žargoną, abreviatūras, karo terminiją. Dėl to reiktų atidžiau nustatyti eufemizmų požymius. Eufemizmai, kad būtų suprantami ir nesukeltų neaiškios kalbos įspūdžio, turi atitikti vieną iš tinkamos kalbos kriterijų. Skiriami du tokie kriterijai. Pirmasis – žodžiai ar pasakymai turi būti tinkami. Antrasis kriterijus – žodžiai ar pasakymai turi būti vartojami tinkamoje situacijoje, girdint tinkamiems adresatams. Būtent vienas iš būdų šią sąlygą realizuoti yra eufemizmai. V. Moskvinas akcentuoja, jog būtina skirti eufemizmus nuo (1) slaptosios kalbos (žargono), (2) dezinformacijos, (3) tropų (Москвин 2001, 58–61).

A. Dąbrowska yra nustačiusi, kad iš esmės eufemizmams yra būdingi trys aspektai. Pirmiausia, eufemizmo atsiradimo priežastys yra ekstralingvistinės, t. y. psichologinės, ideologinės, socialinės ar religinės. Antra, eufemizmu užmaskuojamas arba apeinamas tikrasis pavadinimas, kurio vartojimas gali būti nemalonus klausytojui arba kenksmingas, nepatogus kalbančiajam. Trečia, eufemizmai kelia tik neutralias ar pozityvias konotacijas. Taip pat autorė teigia, jog konotacijai būdingos kryptys negatyvi > neutrali (len. *rzygać* „vėmti“ > *mieć mdłości* „blogai jaustis“); neutrali > teigiama (len. *skąpy* „šykštus“ > *oszczędny* „taupus“). Esama ir trinarės sistemos: negatyvi > neutrali > teigiama (len. *brzydki* „bjaurus“ > *taki sobie* „šiaip sau“ > *niepiękny* „nepuikus, apygražis“). Šnekamojoje kalboje gausu okazinių eufemizmų,

suprantamų tik keliems ar grupei žmonių, todėl svarstyta, ar tokie okaziniai pasakymai taip pat priskirtini eufemizmams. Pasak A. Dąbrowskos, kai kurių mokslininkų nuomone, tai tokie pat eufemizmai, taip pat turintys emocinį krūvį bei netiesioginį pavadinimą, tačiau nežinomi plačiam ratui žmonių. Tokiai nuomonei leidžia pritarti faktas, jog net išgirdę naują eufemizmą žmonės yra pajėgūs jį iššifruoti, kartais tokie eufemizmai įeina į platesnę vartoseną. Kita vertus, kai kurie okaziniai pasakymai yra suprantami tik tam tikromis aplinkybėmis ir laikui bėgant praranda eufemistinę atspalvį (pvz. *mam coś do zrobienia jak Albin Siwak* „turiu padaryti tą patį kaip Albinas Sivakas – tuštintis“ (Dąbrowska 1992, 121–122).

Ispanų kalbotyroje eufemizmai apibrėžiami panašiai kaip ir kitų tautų tradicijoje ir pridedama, kad jie pakeičia sociokultūriškai draudžiamus, įžeidžiančius žodžius. Išskiriamos trys dažniausios eufemistinių pakaitalų reikalaujančios temos: religija, seksas, fiziologiniai reiškiniai (Resnick, Hammond 2011, 345).

Anglų kalbininko R. W. Holderio žodyne eufemizmas suprantamas kaip švelnus, neapibrėžtas, perifrāze išreikštas posakis, kuris vartojamas vietoj stačiokiško posakio ar nemalonios tiesos. Taip pat eufemizmas dažniausiai reiškia ne tai, kas pasakyta tiesiogiai. Tyrinėtojas pastebi, kad eufemizmai vartojami keturiais tikslais: norint išvengti tiesioginio pasakymo, veidmainiaujant, apsimetant droviais ir apgaudinėjant (Holder 2007, vii–viii).

2.2. Tabu ir lingvistinis tabu. Kaip matyti iš eufemizmų apibūdinimų ir skirtingų mokslininkų požiūrių, kalbėti apie eufemiją galima tik suvokus, kas yra tabu ir jo dalis lingvistinis tabu. Reikia atkreipti dėmesį, kad į tabu gilintis geriau ne iš lingvistinės pusės, o iš kultūrinės, nes tai yra kultūrinis reiškinys. Pats žodis *tabu* kilęs iš polineziečių kalbų, kur jis apibrėžia neįtikėtina didelę sistemą, apimančią religiją, socialinį ir politinį gyvenimą. J. Frazeris teigia, kad apžvelgęs visą įmanomą medžiagą, kuri apima ne tik Polinezijos neišsivysčiusias gentis, bet ir Antikos civilizacijas, padarė išvadą, kad tabu tėra maža dalelė iš daugelio prietarų sistemų. Visos jos, kad ir turėdamos daug skirtybių, turėjo didelę įtaką kuriant visuomenę su

visais mums suvokiamais elementais, kuriuos mes vadiname religija, socialiniais santykiais, politika, morale ir ekonomika (Frazer 1938, v-vi).

Z. Freudas teigia, kad tabu yra socialinis reiškinys, kad tai sistema, kuria vadovavosi ir tebesivadovauja žmonija (Freud 2010, 126). Pasak Z. Freudo, jei atsižvelgsime į bendrą žodžio reikšmę ir tabu laikysime kiekvieną papročių fiksuojamą arba įstatymų formuluojamą draudimą liesti ar naudoti savo reikmėms kokį nors daiktą arba vartoti tam tikrus neleistinus žodžius, tai apskritai nesą tautos ir kultūros pakopos, kurios būtų išvengusios tabu (Freud 2010, 75).

Z. Freudas skiria tokius tabu būdingus požymius: 1. reikalavimai nėra motyvuojami; 2. draudimus įtvirtina vidinė būtinybė; 3. draudimai leidžiasi perstumiami; 4. draudimai lemia veiksmus, atperkančius draudimo pažeidimą (Freud 2010, 82).

Kaip jau buvo minėta, žodis *tabu* yra kilęs iš polineziečių kalbos, bet Z. Freudas teigia, kad senovės romėnai turėjo panašios reikšmės žodį *sacer* – veikiausiai graikų *ἄγιος* ir hebrajų *kodauš* reiškė tą patį. Daugelis Afrikos, Amerikos, Šiaurės ir Centrinės Azijos tautų taip pat vartoja žodžius su panašia reikšme. Manoma, kad *tabu* reikšmė yra dvejopa: taip gali būti vadinama tai, kas šventa, pašvęsta, ir tai, kas kraupu, grėsminga, draudžiama, nešvaru. Tabu neatsiejamas nuo tam tikro santūrumo, jis iš esmės pasireiškia draudimais ir ribojimais. Draudimai apskritai niekuo negrindžiami, jų kilmė neaiški, bet jų besilaikantiems žmonėms yra savaimė suprantami. Z. Freudas remiasi V. Wundtu ir teigia, kad tabu galima vadinti seniausiu nerašytu žmonijos įstatymų kodeksu. Tabu gali būti nuolatinis ir laikinas. Žyniai ir vadai, taip pat mirusieji ir visa jų nuosavybė priskiriami prie nuolatinių tabu. Laikini tabu susiję su tam tikromis būsenomis arba konkrečia veikla, kaip antai menstruacijomis ir gimdymu, kario būseną prieš ir po žygio, žvejyba, medžiokle ir t. t. (Freud 2010, 70–73).

A. Dąbrowska, kitaip nei Z. Freudas, teigia, kad Europos kalbose nėra tikslaus žodžio *tabu* atitikmens. Autorė mėgina pateikti terminus lot. *sanctum* ar hebr. *godesh*. Jie, kaip ir patys pirmieji tabu, draudžiantys minėti dievų vardus, sietini su religija. Pasak A. Dąbrowskos, tabu suprantamas kur

kas plačiau, tai yra viskas, kas yra draudžiama. Remiantis šiais faktais jis yra draudimas atlikti tam tikrus veiksmus (liesti, kalbėti), kurie pripažįstami ir kurių yra laikomasi tam tikro meto visuomenėje. Kalbos lygmenyje į šiuos draudimus reaguojama vartojant eufemizmus. Toks būdas remiasi magišku tikėjimu, kurio pagrindas – žodžio ir reiškinių tapatinimas (Dąbrowska 1992, 124).

Etnolingvistiniame žodyne „Славянские древности“ (1995 – 2012) teigiama, kad tabu lengviausia pažeisti tam tikru metu – naktį, vakare, vidurnaktį ar vidurdienį. Ypač stengiamasi to nepadaryti tada, kai situacija reikalauja sėkmės (medžioklė, žvejyba), sunkiu, nesaugiu metu (sergant, nėštumo metu). Be to, lengviausiai tabu pažeisdavo „nesaugūs“ žmonės, pavyzdžiui, nėščios moterys ar vaikai. Pažeidus tabu galima išvengti bausmės įvairiais magiškais būdais, dažniausiai verbalinėmis formulėmis (kartais lydintomis gestų). Jeigu tabu pažeidė pašnekovas, į jį kreipiamasi žodžiais, kurie turėtų apsaugoti klausytoją: rus. *типун тебе на язык, чтоб тебе глотку заклало*. Jeigu tabu pažeidinėja pats kalbantysis, jis vartoja formules, turinčias sušvelninti galimą bausmę, pvz., rus. *от слова не станется, от слова не сбудется*; ukr. *не при хаті згадуючи*, brus. *каб не прагаварыць* (СД IV, 227–228).

N. Mečkovskaja tabu apibrėžia kaip draudimą ką nors daryti (naudoti tam tikrus daiktus, gerti, valgyti) arba draudimą ištarti tam tikrus vardus, pasakymus. Tabu lydi žmonių jau nesuskaičiuojamą galybę metų, tačiau šis reiškinys labiausiai būdingas ne taip toli pažengusioms kultūroms. Savus tabu turi medžiotojai, žvejai, įvairaus amžiaus žmonės. Daugiausia draudimų atsiradę dėl ligų, mirties baimės, tikėjimo įvairiomis galiomis ir dvasiomis. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad patys pirmieji tabu siejami su medžiokle. Laukiniai gyvūnai, galėję suprasti žmonių kalbą, klausydavosi, ką šneka medžiotojai, ir taip išvengdavo kilpų, spąstų. Draudžiamiesiems objektams pavadinti buvo vartojami eufemizmai, kurie laikui bėgant patys tapo tabu ir reikalavo naujų eufemizmų. Tokiu būdu senovėje žodynas keitėsi ir gausėjo. Pasak N. Mečkovskajos, tabu priežastys dabar jau kitokios, tačiau pats reiškinys vis dar gyvas. Dabar tabu atsiranda ne dėl baimės, bet dėl tam

tikrų visuomenės normų: padorumo, mandagumo, politinių ar etninių sumetimų (Мечковская 1998, 62–63).

Kaip matyti, tabu – tai nevienalytis reiškinys, apimantis viską, kas supa žmogų, todėl atskirai reiktų kalbėti apie lingvistinį tabu, kuris yra tabu sistemos dalis ir glaudžiai susijęs su kalbine magija. „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“ lingvistinis tabu apibrėžiamas kaip su religiniais įsitikinimais ar prietarais susijęs draudimas vartoti tikruosius pavadinimus. Lingvistinis tabu yra kilęs iš magiškos galios priskyrimo žodžiui (sutapatinus pavadinimą ir vadinamąjį dalyką). Tabu žodžiai arba pakeičiami kitais, arba įvairiai iškraipomi (LKE 1999, 535). Esama ir paprastesnių lingvistinio tabu apibrėžimų: lingvistinis tabu – vengimas pavadinti objektus jų tikraisiais vardais arba minėti juos tam tikromis aplinkybėmis, vengimo rezultatas yra eufemizmai (СД IV 224). Puikus lingvistinio tabu pavyzdys yra minimas Z. Freudo: Naujosios Britanijos Gazelių pusiasalyje ištekėjusi sesuo neturi teisės kalbėti su broliu, negali ištarti jo vardo, prireikus turi jį kaip nors apibūdinti, o ne vadinti vardu (Freud 2010, 61). Taip stengiamasi išvengti incesto.

Paprastai skiriamos trys kalbos funkcijos, kurios būdingos visoms kalboms be išimties: tai informacinė, ekspresinė ir skatinamoji. Trečioji funkcija žodinėje magijoje realizuojama kiek kitaip: joje adresatas yra ne pašnekovas (2-asis asmuo), o kažkas nežinomas, gal net aukštesnės jėgos (3-asis asmuo). N. Mečkovskaja tokiai magijai priskiria ne tik užkalbėjimus, bet ir tabu, ir eufemizmus (Мечковская 1998, 41). S. Karaliūnas teigia, kad maginio kalbos vartojimo pagrindas yra tikėjimas, kad žodis ir daiktas, kurį tas žodis žymi, yra tas pats, kad žodis yra sudėtinė daikto dalis. Negana to, žodis ir jo vartojimas suprantamas magiškai – manoma, kad jis turįs paslaptingos galios, magiškų ypatybių. Kadangi žodis ir juo žymimas daiktas sutapatinami, mokant žodį ir jį tariant, žinant kito žmogaus vardą ir jį minint, galima tam žmogui ar daiktui daryti įtaką. Kartojant atitinkamus žodžius, esą, galima netgi mus supantį pasaulį keisti – priversti javus augti, gyvulius veistis ir panašiai (Karaliūnas 1997, 157). Galima teigti, kad būtent dėl žmogaus gebėjimo keisti pasaulį vartojant kalbą (žodžius) ir atsirado lingvistiniai tabu, kurie apsaugo vartotojus. Šią mintį galima paremti ir S. Karaliūno teiginiais:

„Kad sau ar kitam žmogui nepakenktum, kad ištaręs žmogaus vardą, dievų ar demonų neiššauktum, to vardo ar kokių kitų žodžių turi neminėti. O jeigu minėti vis dėlto būtina, privalai nusakyti kitu žodžiu. Taip atsiranda tabu reiškiny. Vargu ar pasaulyje yra tokia kalba, kurios istorijoje tabu būtų nesuvaidinęs didesnio ar mažesnio vaidmens“ (Karaliūnas 1997, 157). Į kalbos maginę funkciją dėmesį atkreipia ir etnolingvistinis žodynas „Славянские древности“: tabu atsiradimą lėmė tikėjimai, kad pavadinimas yra neatsiejamas nuo objekto, tikroju vardu pavadinamas objektas atgyja, tikrasis pavadinimas veikia vadinamąjį objektą. Taigi, lingvistinis tabu turi dvigubą funkciją: saugo kalbantįjį ir jo aplinką nuo galimos grėsmės – draudžiamų dalykų; saugo patį objektą, jeigu jis yra sakralus ar vertinamas. Dažniausiai tabu apima grėsmingus gyvūnus, stichijas, gamtos reiškinius, ligas, numirėlius, svarbiausius gyvenimo įvykius (gimimą, santuoką, mirtį), kalendorines šventes, apeigas ir t. t. Jo laikymasis lemia sėkmingą šeimos gyvenimą, gerą derlių ar garantuoja klestintį ūkį. Pavyzdžiui, bulgarai iki 40 kūdikio gyvenimo dienos nevadina jo tikroju vardu (СД IV 224–225).

Apie tai, kad žodis pats savaime yra reikšmingas, rašo ir V. Želvis: prasminga yra ne tik žodžio reikšmė, bet ir pats žodis. Daikto, reiškinio pavadinimas yra neatsiejamas nuo jį pavadinančio žodžio, tai – būtina ypatybė. Todėl įvardinti ką nors reiškia tiesiogiai turėti jam įtakos. Dėl šios priežasties net paties pavadinimo, žodžio skambesys gali būti labai reikšmingas. Jeigu žodis priklauso visai kitam reiškiniui, bet primena tabuizuojamo dalyko pavadinimą, tai užtenka vien to, kad jo būtų vengiama (Жельвис 2001, 198).

Be V. Želvio ir S. Karaliūno apie žodžio magines galias rašo ir kiti autoriai. Pavyzdžiui, N. Mečkovskaja teigia, kad žodžiui priskiriama magiška galia, nes jis suvokiamas kiek kitaip, t. y. žodis nėra tik sutartinis ženklas, žymintis objektą. Žodis – tai objekto dalis, todėl vartojant žodį per jį galima paveikti patį objektą, jį supykdyti. Manoma, kad toks suvokimas glūdi giliai žmogaus sąmonėje, jis labai senas, buvęs būdingas pirmykščiams žmonėms. Maginė žodžio funkcija gali būti lyginama su estetinė. Būtent todėl kai kurie maginiai žodžiai ar pasakymai yra rimuojami, remiasi kokia nors

analogija. Apie žodžio galią prisikviesti nepageidaujamas galias byloja tokie rusų pasakymai: *Помяни по имени, а он тут; Сиди тихо не поминай лиха!* (Мечковская 1998, 42–60). Palyginimui galima paminėti lietuvišką posakį: *Vilką mini – vilkas čia* ir pan.

Apie žodžio magiją O. Trubačiovas yra rašęs: „pagal eufemizmų principus įprasta ligas vadinti teigiamais pavadinimais, ligotus žmones – sveikais, stipriais. Tai siejama su žodžio magija, tikėjimu, kad nutylint blogus dalykus ar vadinant juos teigiamais galima paveikti ligą. Pavyzdžiui, arabai apie gyvatės įkąstą žmogų sako *sveikas*, raupsus ar niežus vadindavo *palaimintąja liga*“ (Трубачев 1958, 125).

Kaip matyti iš čia minėtų autorių minčių, tabu, lingvistinis tabu, kalbos maginė funkcija ir eufemizacija yra glaudžiai susijusios, net ir Antikoje žodis *tabu* turėjo atitikmenų, o tai reiškia, kad ir pirmųjų žinių apie eufemizmus galima rasti Antikoje. Norint kalbėti apie eufemizmus reiktų susipažinti ir su jų istorija, kaip juos suvokė ir kam vartojo nuo Antikos iki šių dienų. Retorikos žodyno „Historisches Worterbuch der Rhetorick“ trečiame tome (1996) rašoma, kad antikinėje poezijoje esama pasikartojančių žodžių vartojimo tikrąja reikšme pakaitalų. Ypač populiarius per aukojimus šventiko kreipimasis į minią, kuriuo siekiama, kad nebūtų išstarti nelaimę nešantys žodžiai: Įsakyta tylėti tam, kad aukojimo apeigos galėtų praeiti be nelaimę nešančių žodžių sutrikdymo (Seneka).¹ Graikų istorikas Tukididas aprašė kalbos naujovių vartojimą propagandai Peloponeso kare. O Aristotelis teigė, kad kiekvienas daiktas pateikiamas iš gerosios pusės ir tokie pagražinti žodžiai gali būti naudingi miniai įtikinti. Ciceronas rašė, kad ne žodžiai ar dalykai smerktini, peiktini, o mes esame tie, kurie dėstome kandžios reikšmės, peiktinus žodžius. Jis taip pat pastebi, kad pirmykščiai eufeminiai posakiai dėl dažno vartojimo patys pavirsta žodžiais–tabu (HWR 1996, 3–4).

Viduramžiais Beda Venerabilis perifrazę suskirsto į du pogrupius. Antrąją galima suprasti kaip eufemizmą: perifrazė yra užrašymas, kuris puikiai aprašo kai kurias mažybes arba išvengia šlykštybių. S. Sturlusonas teigia, kad

---

¹Imperatum silentium ut rite peragi possit sacrum, nulala voce mala obstrepente.

mirties ir išvietės aprašymai ir pakeitimai yra eufemizmų sritis: senojoje anglų kalboje posakis *kelionė į anapus* reiškė mirtį. Tokių eufemizmų galima rasti visose viduramžių kalbose, bet jie vartojami retai. Sąmoningą eufemizmo vartojimą kaip propagandos dalį aiškiai parodo B. von Clirvaux, kuris veikale „De laudibus novae militiae“ kitatikių žudynes gyrė tokiais žodžiais: „Iš tikrųjų žudantys piktadarį ne žudo, o, kaip aš mėgstu sakyti, sulaiko blogį“ (HWR 1996, 4).

Renesanso laikais eufemizmus mini G. Blountas, kuris juos apibrėžia kaip blogų žodžių gerą ar naudingą interpretaciją. H. Peachmanas eufemizmus apibrėžia kaip moderavimo figūrą ir išverčia kaip gėrio pranašystę. Bet taip pat perspėja, kad klaidingas eufemizmų vartojimas gali sukelti trūkumą ir piktnaudžiavimų vardan mainų ar suvedžiojimo. Kitas anglas, G. Harvey, 1592 m. kalbėdamas apie J. Lyly romano manieringą prozos stilių, teigia, kad eufemizmai tarnauja tam, kad pakeltų tekstą į aukščiausią lygmenį, tačiau jie neprivalo uždengti to, kas negražu (HWR 1996, 5–6).

Baroko epochoje eufemizmas laikomas klasikinės retorikos tropu. Vosiu jį apibrėžia kaip figūrą, kuri nekenčiamus ir nenorimus matyti daiktus apibūdina priimtinais žodžiais (HWR 1996, 6).

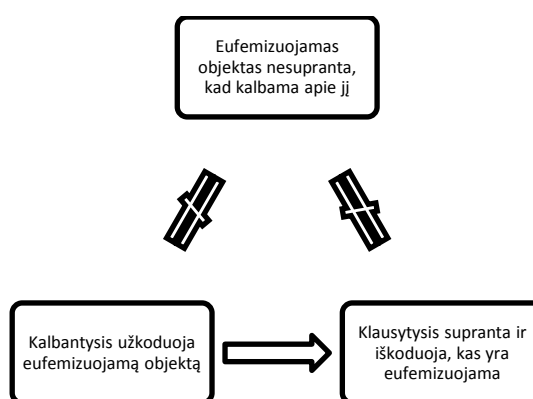
XVIII–XIX a. 1730 m. „Dictionarium Britannicum“ eufemizmas apibrėžiamas kaip geras vardas. O Jena Paul eufemizmą apibrėžia kaip „šydu suminkštintą užrašymą, vardą, kuriuo graikai apdengia kai kurių daiktų bjaurybes; šį puikų vardo švelnumą prancūzai vartoja bent jau negatyvių žodžių pakeitimui į dorus (ypač taikytina lyties organams). Juos mėgdžiojant ir taip pagražinant nuodėmingi bjaurumai tampa nevulgarūs.“ Be jau minėtų eufemizmų funkcijų J. Paul mini apgaulingą funkciją, kurią jie atlieka politinėse kalbose: *ryto žvaigždė*, *karvelio šūvis*, *mirties vargonai* – tai pridengtas užmušimas arba nušovimas. Anglų ir amerikiečių aplinkoje pastebimas ryškus eufemizmų vartojimo augimas pirmoje XIX a. pusėje. T. Bowdleris iš Šekspyro leidinių mėtė „žodžius ir posakius, kurių šeimos dėl moralumo negalėjo garsiai skaityti“. Panašiai N. Websteris tvarkė Bibliją (HWR 1996, 6).

XX a. domėjimasis eufemija padidėja ypač politikų, teisininkų, diplomatų aplinkoje. Žinoma, eufemizmai plačiai vartojami ir literatūroje, ir kasdiniame gyvenime, ir žiniasklaidoje. Vienas geriausių pavyzdžių, kaip šiuolaikinėje literatūroje vartojami eufemizmai, yra J. Rowling romanai apie Harij Poterį. Šiuose romanuose esama tabu (blogojo burtininko vardas) ir taikoma bausmė už tabu pažeidimą (paskutinėje knygoje garsiai ištarus blogojo burtininko Voldemorto vardą iškart atsiranda jo šalininkai). Bet svarbiausia, kad burtininkai bijodami ne tik blogojo burtininko, bet ir jo vardo, Voldemortą vadindavo *Pats žinai kas* arba *Tas, kurio nevalia minėti*. Įdomu tai, kad net jo šalininkai mirties valgytojai savo valdovo nevadina vardu, į jį kreipiasi kaip į *Tamsos valdovą* arba *Šeimininką*. Tai puikus asmens ir jo vardo tabu bei eufemizmų pavyzdys.

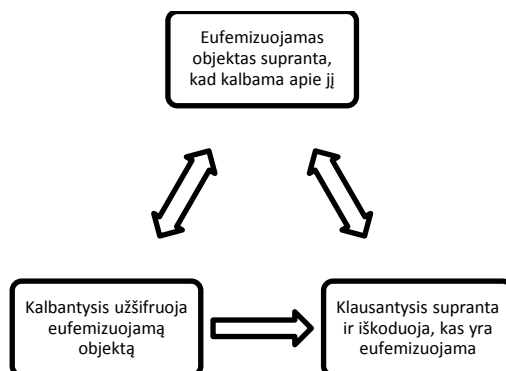
2.3. Eufemizmų funkcijos ir klasifikavimas. Kaip matyti iš šiame skyriuje pateiktų minčių, eufemizmai kalbos akte gali būti realizuojami keliais būdais. Pagal tai, kokios funkcijos yra svarbesnės, eufemizmai gali būti realizuojami keliais tipais, t.y.: komplementiniais, enigmatiniais² ar kalbinėje magijoje vartojamais eufemizmais. Kalbos aktus, kuriuose vartojami skirtingi eufemizmų tipai, galima pavaizduoti taip:

Enigmatiniai eufemizmai

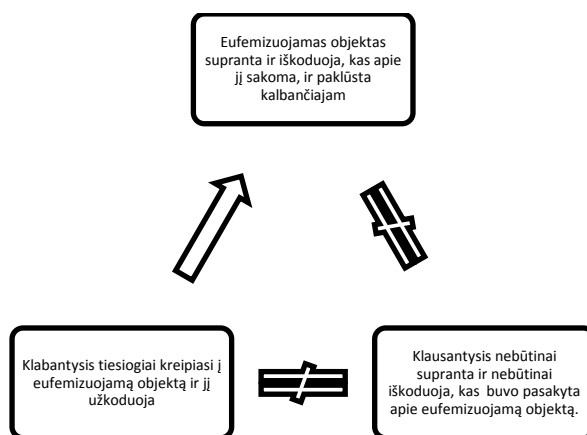

² Terminus yra aptarę J. Frazeris (Frazer 1936, 408); B. Jasiūnaitė (Jasiūnaitė 2005, 109; Jasiūnaitė 2011, 87) Komplimentiniai eufemizmai – tai eufemizmai, kuriais stengiamasi įsiteikti eufemizuojamam objektui. Jie susiję su komunikacine eufemizmo funkcija. Enigmatiniai eufemizmai – tai eufemizmai, kuriais stengiamasi nusišlepti, kad kalbama apie eufemizuojamąjį objektą. Jie susiję su maskuojamąja eufemizmų funkcija.

Komplimentiniai eufemizmai

Kalbinei magijai vartojami eufemizmai

Dabar galima grįžti prie eufemizmo apibrėžimo. Kaip matyti visi apibrėžimai yra panašūs, bet kartu ir skiriasi, priklausomai nuo to, kuris eufemizacijos aspektas labiau domina konkretų mokslininką. Kadangi šiame darbe nagrinėjami eufemizmai yra gana skirtingi, eufemizmas apibrėžtas taip: **eufemizmas yra žodis ar žodžių junginys, komunikacijos akte vartojamas norint įsiteikti eufemizuojamam objektui ir taip pakeisti tikrovę, arba norint suklaidinti, priversti klausytoją suprasti tikrovę taip, kaip kalbėtoji reikia, taip pat užkoduoja eufemizuojamus objektus, pažeidžiančius pirminius tabu ir jų tolesnio vystymosi rezultatus, etiketą, moralines nuostatas.**

Kadangi eufemizmas kiekvienu atveju suvokiamas skirtingai, tai ir eufemizmų skirstymas skirtingų mokslininkų darbuose taip pat skiriasi. Apskritai eufemizmai gali būti skirstomi pagal vartojimo sferas, leksines-semantines grupes, kurių žodžiai dažniausiai eufemizuojami, funkcijas arba eufemizavimo būdus (kaip sudaromi eufemizmai). Apie vartojimo sferas yra rašęs L. Krysinas, kuris teigia, kad eufemizmai dažniausiai vartojami diplomatijoje, taip pat teisėtvarkoje, karyboje ar saugumo sferoje. Taktiškumo prireikia kalbant apie kitų tautybių žmones, kitus socialinius sluoksnius. Visais minėtais atvejais tiesmukas pasakymas gali sukelti konfliktą (Крысин 2000, 398–400). Apie eufemizmų vartojimo sferas yra užsiminusi ir R. Marcinkevičienė: „Eufemizmų griebiamasi, kai kalbėtojas stengiasi pasirodyti mokytesnis, protingesnis, nei iš tiesų yra, kai nori kalbėti aukštu stiliumi, paprastus dalykus vadinti įmantriais vardais. Tokios eufemijos apraiškų rasime politikų, teisininkų, policininkų, verslininkų kalboje, reklamoje, skelbimuose, įvairių gaminių, firmų, įstaigų, profesijų pavadinimuose. Kitaip sakant, eufemistinė kalba plinta tuomet, kai kalbama ar rašoma neatvirai, kai slepiama, klaidinama, iškreipiama, kai norima iš paprasto dalyko padaryti nepaprastą“ (Marcinkevičienė 1998, 75).

Ispanų kalbotyroje nurodomos 3 temų grupės, kurių žodžiai yra eufemizuojami:

- 1) padorumas (tuštinimasis, lytiniai santykiai);
- 2) baimė ar nemalonios temos;
- 3) delikatumas, etika (Resnick, Hammond 2011, 346).

O L. Krysinas išskiria tokias eufemizmais nusakomų reiškinių grupes:

- 1) fiziologinės būsenos ir veiksmai (rus. *недомогание* „negalavimas – mėnesinės“);
- 2) kai kurios kūno dalys;
- 3) lytiniai santykiai (rus. *физическая близость* „fizinis artumas – lytiniai santykiai“);
- 4) ligos ir mirtis (rus. *французский насморк* „prancūziška sloga – sifilis“) (Крысин 2000, 389).

Eufemizmams L. Krysinas priskiria tokias funkcijas:

- 1) sušvelninimas;
- 2) pakeitimas, maskavimas;
- 3) siekis ką nors pranešti taip, kad tai suprastų tik pašnekovas (Крысин 2000, 391).

Rusų mokslininkas V. Moskvinas, kalbėdamas apie eufemizmų funkcijas, jas iliustruoja remdamasis leksikos, kuri dažniausiai eufemizuojama, grupėmis:

1) eufemizmai, skirti pakeisti tiksliai gąsdinančių daiktų ar reiškinių pavadinimus (rus. *уйти из жизни* „išeiti iš gyvenimo – mirti“;

2) eufemizmai, vartojami vengiant minėti dalykus, kurie vien savo pavadinimu kelia šleikštulį (rus. *насекомое* „vabzdys – utėlė, blakė, blusa“);

3) jie pakeičia žodžius, kurie tam tikru metu visuomenėje laikomi nepadoriais (rus. *обойтись посредством платка* „pasinaudoti nosine – išsišnirpšti“;

4) eufemizmai, vartojami dėl etikos, vengiant įžeisti pašnekovą arba pašalinius žmones (rus. *ограниченный* „ribotas – kvailas“;

5) eufemizmai, vartojami siekiant sušvelninti tikrąją daiktų, reiškinių esmę (rus. *несуществующие* „neegzistuojantys – mirę“);

6) eufemizmai, vartojami kitaip pavadinti profesijoms, organizacijoms, kurios nėra laikomos prestižinėmis (ang. *sanitation engineer* „sanitarijos inžinierius – šiukšlininkas“ (Москвин 2001, 62).

2.3.1. Eufemizavimo būdai. Eufemizmus dar galima skirstyti ir pagal eufemizavimo būdus. Pavyzdžiui, V. Moskvinas eufemizmus siūlo klasifikuoti į keturias dideles grupes, paaiškinančias, kas yra eufemizmų pagrindas:

1) eufemizmai, kurių esmė – daugiaprasmiškumas. Tai metonimija, metafora, antifrazė, panašaus skambesio žodžiai (ru. *ехать в Рыгу* „važiuoti į Rygą - vemti“).

2) eufemizmų pagrindas yra neaiškumas, kuris neutralizuojamas konteksto: pronominalizacija (ru. *зайти кое-куда* „užėiti kai kur - eiti į

tualetą“), konkretaus dalyko įvardijimas platesnės reikšmės žodžiu (ru. *насекомое* „vabzdys – blusa, utėlė, tarakonas, t. t.“), antonomazija, elipsė, knyginiai elementai (lot. *status quo*).

3) eufemizmai, kurių pamatas yra tam tikras netikslumas: perkeliant vienos rūšies pavadinimą kitur (ru. *гурман* vietoje *обжора*), litotė (pvz., *недослышать* „neprigirdėti – apie kurčią“. Trys minėtosios grupės yra eufemizmai, netiesiogiai pavadinantys reiškinius, dalykus.

4) eufemizmai, kurie yra tiesioginis eufemizuojamo dalyko pavadinimas, paprasčiausiai „kitoks“. Tai gali būti knyginiai pasakymai, žodžiai iš profesinės kalbos atmainų, kol kas neturintys kasdienės kalbos krūvio ir nekeliantys tokių neigiamų asociacijų. Neigiami dalykai taip gali būti pavadinti tiesiogiai vartojant skolinius, pavyzdžiui, *cancer* vietoj gąsdinančio *vēžys* (Москвин 2001, 64–67).

Be jau minėtų eufemizavimo būdų L. P. Krysinas papildomai pateikia šiuos:

1) nepageidaujamam dalykui pavadinti vartojami nekonkrečios reikšmės žodžiai, pvz.: ru. *некоторый* „tam tikras“, *известный* „žinomas“, *определенный* „atitinkamas“ ir t. t. Šis būdas minimas kaip svarbiausias.

2) konkretiems dalykams įvardinti vartojami platesnės reikšmės žodžiai, pvz.: *одно место* „viena vieta“. Tokie eufemizmai ypač priklauso nuo platesnio konteksto. Antai *одно место* gali reikšti ir tualetą (*Мне надо в одно место сходить* „turiu nueiti į vieną vietą“), ir lytinius organus (*Отстрелила одно место* „Šovė į vieną vietą“), ir greičiausiai dar daugelį kitų dalykų.

3) skoliniai iš kitų kalbų,

4) abreviatūra, pvz.: ŽIV,

5) veiksmazodžių formos, reiškiančios tik dalį požymio, pvz., apie šlubą sakyti *прихрамывает* „šiek tiek šlubčioja“ (Крысин 2000, 400–401).

Prie minėtų eufemizavimo būdų dar galima būtų pridėti ir rusų mokslininko V. Želvio pateikiamus būdus:

1) sutrumpinti įžeidžiamą žodį ar pasakymą praleidžiant dalį, kuri yra esminė, pvz.: vok. *Ihr konnt mich mal am Arsch lecken!* „Tegul jis man

pabučiuoja į šikną!“ trumpinamas iki *Ihr konnt mich mal!* „Tegu jis man!“, o lietuvių *Kad tave kur velniai nujoty!* trumpinamas iki *Kad tave kur!*

2) beprasmio žodžio sukūrimas iškreipiant draudžiamąjį žodį, pvz.: ang. *Gosh* ir *Gee* vietoj *God* ir *Jesus*, port. *Nabo* vietoj *Diavo* „velnias“ (Жельвис 2001, 201–202). Lietuvių kalboje taip pat galima rasti, kai sukuriamas beprasmis žodis, pavyzdžiui, *šaktys* vietoj *žaltys*.

S. Vidlakas teigia, kad dažniausias eufemizavimo būdas yra substitucija, kai žodis, pakeičiantis draudžiamąjį, parenkamas remiantis sinonimija arba polisemija. Kaip substitutai dažnai vartojami ir skoliniai. S. Vidlakas mini kelis eufemizavimo būdus, kai pirmame plane yra pačios formos pakeitimas. Pirmasis būdas yra kontaminacija, kai eufemizmas primena draudžiamąjį žodį vienu skiemeniu ar keliais garsais (ital. *impiccare* „pakarti“ keičiamas *andare in Piccardia* „keliauti į Pikardiją – keliauti į kartuves“). Antrasis būdas yra įvairūs perdirbiniai, kuriuose paliekama dalis draudžiamąjo žodžio. Tai gali būti dūriniai (ital. *diamine* iš *diavolo* „velnias“ ir *domine* „Viešpats“) arba iš pirmo žvilgsnio beprasmiškai perdirbiniai (len. *do diaska!* vietoj *do diabła!* „po vielnių!“) (Видлак 1967, 268–282). Galima palyginti lietuvių *Kad tave perkūnas!* ir *Kad tave per krūmus!*

Kroatų kalbininkas T. Lemacas teigia, kad kai kurie kroatų tyrėjai išskyrė iš esmės tris dažniausius eufemizavimo būdus:

- 1) žodžių perdarymas, trumpinimas;
- 2) figūros (metaforos, metonimijos, hiperbolės, litotės);
- 3) skoliniai (Lemac 2010, 71).

Tuo tarpu kitas kroatų mokslininkas B. Kuna kroatų kalboje išskiria tokius eufemizavimo būdus:

- 1) fonetinį-skiemeninį:
  - a) vienos fonemos pakeitimas (*bora ti < boga ti*);
  - b) metatezė;
  - c) žodžio kartojimas (*ići na pi-pi* „eiti šlapintis“);
  - d) grafinė redukcija (*Idi u k...c!*);
  - e) akronimija (*AB* „abortas“);
- 2) darybinį:

- a) priesaginė daryba (*biserk, kretonić* „kvailys“);
- b) priešdėlinė daryba (paprastai su priešdėliu *ne-*) (*neistina* „melas“);
- c) dūryba (*Svevišnji, Svemogući* „Dievas“);
- 3) leksinį:
  - a) pronominalizacija (*imati svoje dane* „menstruacijos“);
  - b) skoliniai (*defektan* „protiškai atsilikęs“);
  - c) neologizmai (*posuditi, očistiti, pospremiti* „pavogti“);
- 4) semantinį:
  - a) metafora (*od biblijskich vremena* „senas“, *vući za nos* „apgaudinėti“);
  - b) metonimija (*srce je prestalo kucati* „numirti“, *izvojesno mjesto* „tualetas“, *kavalirska bolest* „sifilis“);
  - c) perifrazė (*žena koja se bavi najstarijim zanatom* „prostitutė“, *složena situacija* „krizė“);
  - d) antifrazė (*zaista mudro, baš pametno* „kvilai“) (Kuna 2007, 103–110).

Lietuvių kalbos eufemizmų klasifikavimo būdus, remdamasi kai kurias prieš tai minėtais autoriais, išsamiai yra aprašiusi B. Jasiūnaitė. Disertacijoje, nagrinėjant vardažodinius eufemizmus, remiamasi būtent šia klasifikacija:

- 1) komplimentiniai eufemizmai:
  - a) tradiciniai maloniniai kreipiniai – melioratyvai, pvz.: *Paukštele, aukseli, sidabrėli, nevaikščiok po mano atšlaimėlį* Švnč;
  - b) giminystės terminai arba artimą pažintį reiškiantys žodžiai, pvz.: *kūmas* „vilkas“, *kūma* „lapė“, *bičiulė, bičiulienė* „meška“;
  - c) žodžiai, kuriais nusakoma aukšta socialinė padėtis, pvz.: *ponas, ponaitis* „velnias“;
  - d) geras, teigiamas kūno ar būdo savybes nusakantys žodžiai, pvz.: *labutis* „velnias“;
  - e) maloniniai pavadinimai pagal būdingą veiksmą ar funkciją, pvz.: *vibždutė, kirbždutė* „utėlė“;

f) pavadinimai, susiję su gyvenamąja vieta, pvz.: *pabaliukas*, *lobelis* „velnias“;

g) šiaip malonių, gražių, nepavojingų padarų ar daiktų pavadinimai, pvz.: *stirniukas* „blusa“.

2) Enigmatiniai eufemizmai, atsiradę dėl:

a) kūno sandaros, ypač zoomorfinių požymių, pvz.: *skeltanagis* „velnias“;

b) įvairaus pobūdžio fizinio luošumo, pvz., *kumpasis*;

c) spalvos ar plauko, pvz.: *juodasai*, *rainasis*;

d) gyvenamosios ar rodymosi vietos, pvz., *raistinis*;

e) būdo ypatybių, pvz.: *piktasis*, *blogasai*;

f) būdingų veiksmų ar funkcijų, pvz.: *gaudadūšis*, *nuoganda*.

3) Eufemizmai nulemti kurio nors kalbos lygmens:

a) leksiniai eufemizmai:

I) vienas iš mitologinio personažo epitetų, pvz., *Kad tave raistinis paimtų!*;

II) kitoks vedinys ar sudurtinis žodis, pvz., *Kad kur skeltanagiai nujotų!*;

III) skolinys, paprastai laikomas „gražesniu“ už draudžiamąjį žodį, pvz., *Biesas nemato!*;

IV) šiaip koks nors švelnesnis peioratyvas, plg.: *Eik tu po bieso raišo!* ir *Eik tu po ubago raišo!*;

V) priešingos reikšmės žodis – antonimas, pvz., *O kad tave aniuolai!*;

VI) perkeltinės reikšmės žodis, ypač metonimiškai vartojamas personažo gyvenamosios vietos pavadinimas, pvz.: *Kad tave raistas priglaustų!*;

VII) kita kalbos dalis vietoj daiktavardžio, paprastai įvardis arrieveiksmis, pvz.: *Lekia kaip anas su tabaku!*;

VIII) kartais eufemistiškai pavartojamas visas frazeologinis junginys, kuris gali būti veiksmažodinio ar būdvardinio palyginimo komponentas, pvz.: *Šmėkštelėjo kaip pelkės ponaitis.*

b) fonetiniai eufemizmai:

I) pirmasis eufemizmo skiemuo sutampa su tabu skiemeniu, pvz.: *Suk tave batai* (plg. *bala*);

II) sutampa keletas substituto ir draudžiamą žodžio pradžios garsų, pvz.: *Nė kelmo nežinau* (*velnio*);

III) eufemizmas ir draudžiamasis žodis prasideda tuo pačiu garsu, pvz.: *Jis pinigų turi gyvą vėtrą* Krš (plg. *gyvą velnią*).

c) darybiniai eufemizmai, pvz.: Kad tave balas! (Jasiūnaitė 2005, 106–115).

Be jau minėtų eufemizmų klasifikacijų, atsižvelgiant į eufemizmų vartojimo laikotarpį, galima juos skirti į naujuosius ir senuosius. Būtent naujieji eufemizmai tiesiogiai susiję su veidmainiška morale, politine poza, liberalizmo ideologų plepalais (Ларин 1961, 110–117). B. Larinas (1961) senaisiais eufemizmais vadina tuos, kuriuos vartojo pirmykštė visuomenė, o naujaisiais – tuos, kuriuos vartoja „buržuazinė“ visuomenė. Toks senųjų eufemizmų apibūdinimas galimas, bet jame neatsižvelgiama į tai, kiek pirmykščių visuomenių eufemizmų yra išlikę iki šių dienų. Taip pat, remiantis prieš tai pateikta medžiaga, pastebėtina, kad primityviųjų visuomenių eufemizmai vartoti ir šventiems asmenims, o totalitarinėse valstybėse taip pat klestėjo aukščiausio asmens kultas. Apibūdinamas naujuosius eufemizmus B. Larinas irgi klysta, nes socialistinėse visuomenėse taip pat sėkmingai buvo vartojami eufemizmai, pvz.: melžėja buvo vadinama melžimo operatore, kaliniai – speckontingentu ir t.t. Gal būtų galima mėginti teigti, kad naujaisiais eufemizmais laikomi tie, kurie susiję su karu, politika, bet jau buvo minėta, jog net Antikoje ir vėlesniais istoriniais periodais eufemizmai buvo vartojami politikoje ir karo atveju, tad ar galima juos vadinti naujaisiais? Kiek įtikinamiau naujuosius eufemizmus apibūdina R. Holderis, kuris labiau remiasi naujaisiais tabu ir iš jų atsirandančiais eufemizmais: „Eufemizmai, kaip jau buvo minėta, savo prigimtimi labai susiję su tabu. Juk visais amžiais egzistavo dalykų, kurių negalima buvo pavadinti jų tikraisiais vardais, todėl tam buvo vartojami eufemizmai. Tabu savo ruožtu skirtingose kartose gali būti skirtingi. Pavyzdžiui, naujaisi tabu yra susiję su odos spalva, išsilavinimu

ir t. t. (Holder 1995, vii–viii)“. Žinoma, reiktų pastebėti, kad ir pats R. Holderis atkreipia dėmesį į tai, kad skirtingose kartose tabu gali būti skirtingi, todėl ir eufemizuojami dalykai gali skirtis. Dėl šios priežasties galima daryti išvadą, kad naujieji eufemizmai yra nauji tik vienai ar kelioms kartoms. Kitaip sakant – naujieji eufemizmai yra nuolatos kintantis objektas, kurį lemia naujos kartos, ideologija, socialinė, kultūrinė ir ekonominė aplinka. Galima sakyti, kad eufemizmų skyrimas į senuosius ir naujuosius yra labai sąlygiškas ir tokį skirstymą reiktų vertinti kiek atsargiau, turint omenyje, kad senieji eufemizmai irgi gali apibūdinti karą ir politiką.

Atskirai reiktų aptarti grafinę eufemiją. Grafiniai eufemizmai dažniausiai yra necenzūrinės leksikos substitutai. Labai bendrai grafinę eufemiją galima apibrėžti kaip žodžio dalies praleidimą arba užrašymą kitais simboliais (Kudirka 2012, 3). Apie lietuvių kalbos grafinę eufemiją straipsnį yra parašęs R. Kudirka (Kudirka 2012). Jis mini ir kelis užsienio autorius, kurie tik užsimena apie tokios eufemizacijos egzistavimą. Kaip ir visą kitą grafinę eufemizaciją irgi galima skirstyti. R. Kudirka ją skiria į šešis tipus:

1) raidės įterpimas³: *Zinot, o khurva [= kurva] visada liks-khurva, neissiamiama tema;*

2) tarpo įterpimas, pvz.: *kas cia per reklama??? Kodel Lietuvoj tokie de biliski [= debiliški] dalykėliai.; net nuosavo namo kieme masina su magu bijau palikt, nes p y d e r a i [= pyderai] lenda ir i kiema;*

3) neraidinio simbolio įterpimas, pvz.: *P.ederastai [= Pederastai] iskovojo korumpuoto istatymo pripazinima;*

4) raidės pakeitimas neraidiniu simboliu, pvz.: *Mano batai buvu trys Du nupi***no [= nupizdino] arkllys O kad ziema butu salta Tai nupi***no [= nupizdino] ir palta.*

5) žodžio dalies (pradžios, vidurio, galo) praleidimas. Gali būti užrašoma tik dalis paplitusio keiksmo ar vulgarizmo, pažymint daugtaškiu ar pan., kad žodis yra sutrumpintas, pvz.: *kazin kodel policininkai geria, todel kad nuimtu stresa nuo darbo, kad to viso sh... [= šūdo] neparnesu i seima;*

---

³ Pavyzdžių kalba netaisyta.

6) užšifravimas, pvz.: *Chiulpk b"!@\$# [= bybj] kur tu matei hipoperi skusta galva ir odine sriuke*. Taip pat keiksmas ar vulgarizmas gali būti grafiškai eufemizuojamas sutartiniu ženklu 3.14, pvz.: *zino kad su mano bajeriais jam bus 3,14zda [= pyzda] Cha cha* (Kudirka 3–5).

Be šio skirstymo R. Kudirka pažymi, kad esama okazinių fonetinių eufemizmų, kurie tik iš dalies gali būti priskirtini grafinei eufemijai, pvz.: *jei turi omeny kad kujovai [= chujovai] vedesi, tai ten ne spynele, o starteris buvo kaltas* (Kudirka 2012, 5).

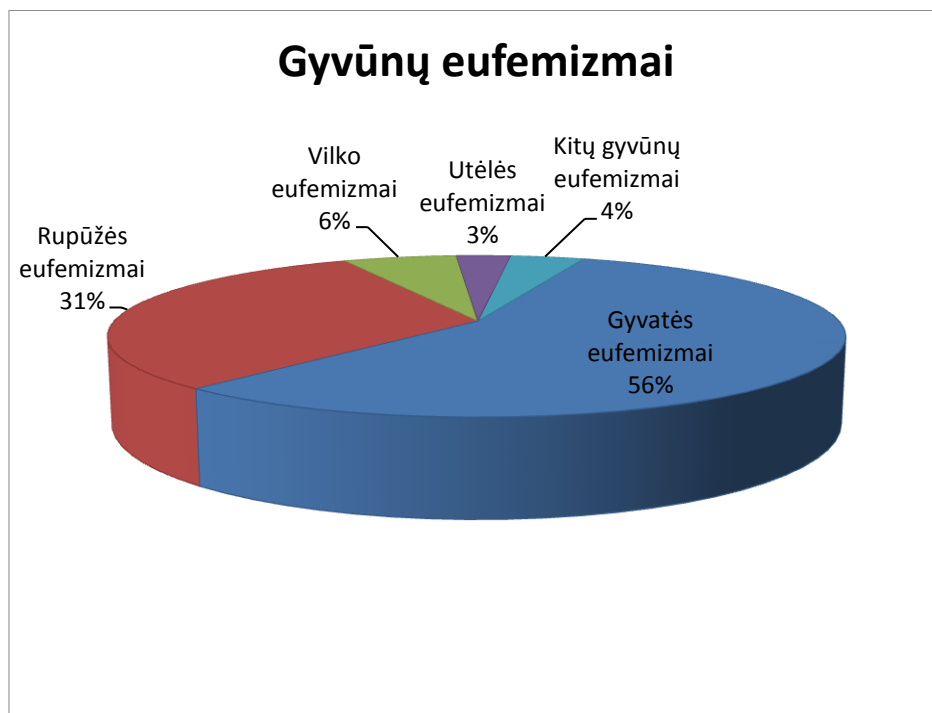
Žinoma, sunku ginčytis, ar tokia eufemija egzistuoja, ar ne, bet reiktų atkreipti dėmesį į kelis aspektus. Eufemizacijos tikslas yra paslėpti žodį, bet esmė turi nepakisti. Taip pat eufemizuojant siekiama neįžeisti, kad pasakymas nenuskambėtų vulgariai, apsaugoti save ar pokalbio dalyvius nuo galimų neigiamų padarinių. Ir galų gale eufemizacija siekiama nuslėpti tiesą, manipuliuoti žmonėmis ir jų nuomone. O grafinės eufemijos intencija yra būtinai parašyti tą keiksmą ar vulgarizmą ir padaryti taip, kad kompiuterinės tvarkyklės neišcenzūruotų. Ypač tai būdinga 1, 2, 3 tipams. 4, 5, 6 tipuose esama nežymios eufemizacijos, nes norima kiek sušvelninti keiksmą ar vulgarizmą, bet intencija ir toliau lieka juos vartoti. Taip pat reiktų išsiaiškinti, ar tai nėra kompiuterinės redagavimo programos padaryti pakeitimai (skirtingos programos skirtingai koduoja, „cenzūruoja“ keiksmus, vulgarizmus), o, jei taip parašyta paties komentatoriaus, tai akivaizdžiai kopijuojamos kompiuterinės redagavimo programos.

Įdomesnis atvejis yra fonetiniai eufemizmai, kurie tik iš dalies gali būti priskiriami grafinei eufemijai. Šnekamojoje kalboje (ypač jaunesnių žmonių) jau galima kartais išgirsti keikiantis *kujovai*, o ne *chujovai*. Įdomu, ar šiuo atveju *kujovai* atsirado šnekamojoje kalboje ir perėjo į elektroninį diskursą, ar iš elektroninio buvo perimtas į šnekamąją kalbą. Atkreiptinas dėmesys, kad šiuo atveju akivaizdžiai siekiama sušvelninti keiksmą, jį užmaskuoti, bet intencija vartoti keiksmą ar vulgarizmą lieka. Atsižvelgiant į tai, kas buvo rašyta anksčiau, kyla klausimas, ar tikrai tai, kas vadinama grafine eufemizacija, yra eufemizacija. Gal tai vis dėlto labiau yra grafinė disfemizacija?

Apibendrinant galima teigti, kad eufemizmu siekiama užmaskuoti, paslėpti kitų žodžių reikšmes ar stengiamasi pasakyti kitaip, nenorint įžeisti, pakenkti pašnekovui. Vartojant eufemizmus galima ir manipuliuoti, ir pasirodyti geresniam už kitus. Eufemizmai glaudžiai susiję su tabu. Net ir teigiant, kad naujieji eufemizmai neturi santykio su tabu, reiktų apmąstyti, ar jie tikrai nesusiję su naujaisiais tabu, ar tikrai jie siejami tik su etiketu. Šiuo atveju geriausia remtis Z. Freudu ir prisiminti, kad tabu – tai įvairių draudimų sistema, į kurią turėtų patekti net ir etiketas.

3. Gyvūnai

Iš įvade minėtų lietuvių kalbos empirinės medžiagos šaltinių iš viso buvo surinkta 994 eufemizmai. Gyvūnų skyriuje aptariami 389 eufemizmai, ir tai sudaro 39% visos surinktos medžiagos. Daugiausiai eufemizmų yra gyvačių skyriuje – 218, rupūžės – 122, vilko – 23, utėlės – 11, kitų gyvūnų – 15. Procentinis eufemizmų pasiskirstymas pateikiamas diagramoje.

3.1. Gyvatė⁴

Eufemistinių pakaitalų paprastai turi žmogui nemalonių, kenksmingų ar pavojingų gyvių tikrieji vardai. Tai gali būti žalingų plėšrūnų – vilko, lapės, meškos, parazitinių vabzdžių – utėlės, blusos, nuodingų (arba tradiciškai nuodingais laikomų) roplių ir varliagyvių – gyvatės, gluodeno, žalčio, rupūžės – pavadinimai. Mūsų tradicinėje etninėje kultūroje gausumu itin išsiskiria gyvatės eufemizmai: jų yra net keli šimtai (Jasiūnaitė 2005, 102).

⁴ Plačiau gyvatės eufemizmai ir su jais susijusi dialektologinė medžiaga aptariami straipsniuose – Jasiūnaitė, Smetona 2013; Smetona 2014.

Paradoksalu, bet ir pats žodis *gyvātė* (: *gyvas*) jau seniai, dar nuo K. Būgos (Būga 1959, 510) laikų, laikomas eufemizmu. Senasis lietuvių gyvatės pavadinimas, vartojamas ir giminiškose kalbose (lot. *anguis*, pr. *angis*, s. rus. *ужь*, rus. *уж*, lenk. *wąż*), yra *angis*. Jis randamas ir XVI–XVII a. raštuose. Dabar *angis* dažniau pasitaiko pietvakarinėse šnektose, o visame lietuvių kalbos plote įsigalėjo *gyvātė* (Sabaliauskas 1990, 26). Šio žodžio vedinių esama dar didesnėje teritorijoje: *aňgažolė* „vaistažolė, gelbstinti nuo gyvatės įkandimo“, *aňginas* „įsivaizduojama didelė labai nuodinga gyvatė“. Senasis pavojingo gyvūno pavadinimas palyginti dažnai aptinkamas tautosakos tekstuose iš Jono Basanavičiaus gimtinės (LPĮ III 211, 303; LP I 158) ir iš tai pačiai vakarų aukštaičių tarmai priklausančių Mažosios Lietuvos vietovių (LPĮ I 216; Juod Kn 92). Senuose žodynuose galima rasti ir frazeologinių ar sudėtinių roplių pavadinimų su šiuo žodžiu: *geležinė angis* K I 248, *angis gluodenà* B. Prisimintina, kad remiantis tabu reiškiniu aiškinamas senųjų lokio, gyvatės, pelės, lapės, kiaunės, zuikio, varlės, elnio pavadinimų išnykimas daugelyje indoeuropiečių kalbų (Трубачев 1958, 121). Vadinasi, eufemistiniai *gyvātės* pakaitalai jau priklauso antrajai raidos pakopai, yra *angiės* eufemizmo substitutai.

Iš viso rasta 218 gyvatės eufemizmų. Suskirsčius turimus duomenis pagal semantines savybes jie gali būti aptariami smulkiau: Pavadinimai pagal išvaizdą: pagal spalvą, pagal kūno metmenis, pagal kūno dalis, jų savybes, pagal panašumą į metalus, pagal žibėjimą, pagal panašumą į daiktus; Pavadinimai pagal gyvenamąją vietą; Pavadinimai pagal būdo savybes: blogąsias, tariamas gerąsias; Pavadinimai pagal veiksmą: pagal judėjimo būdą, pagal keliamus garsus; Pavadinimai pagal kirtimo sunkumą; Pavadinimai, susiję su gyvūnais: su paukščiais, su kitais gyvūnais; Pavadinimai, susiję su augalais; Pavadinimai, susiję su žmonėmis: tikriniai žmonių vardai, kiti pavadinimai; Fonetiniai ir garsažodiniai pavadinimai; Pavadinimai pagal aklumą; Skoliniai; Įvairūs kiti pavadinimai.

Pagal sandarą *gyvātės* eufemizmai skirstytini į vienažodžius, frazeologinius ir sudėtinius. Vienažodžiai gyvatės pavadinimai gali būti išvestiniai, pasidaryti su įvairiomis darybos priemonėmis, pvz., *urvinė* (:

urvas), *pālaužē* (: *laužas* „šakų krūva“), *šnypstēklē* (: *šnypsti*), *šliaužas* (: *šliaužti*), *margūlē* (: *margas*) arba kompozicijos būdu, pvz.: *geležiniauodēgē* (: *geležinė* ir *uodega*), *žalčiadaņtē* (: *žaltys* ir *dantis*), *šaltagelēžē* (: *šalta* ir *geležis*). Rečiau pasitaiko, perkeltinės reikšmės vienažodžių eufemizmų, tokių kaip antai *pāntis*, *varlýtē*, *paukštēlē*, *lakštūtē*. Nedažni ir frazeologiniai pavadinimai *šviesýja žvaigždēlē*, *geležinė kirmēlē*, *saldžýja bitēlē*, *kregždýtē gražióji*. Sudėtiniai *gyvātēs* eufemizmai dažniausiai vartojami gydamosios magijos tekstuose, pvz.: *gyvātē lengvóji* „nelabai pavojinga gyvatė“, *gyvatinė šaltinė*, *kirmēlē gyvātē*. Samplaikinių sudėtinių pavadinimų pasidaroma reduplikacijos būdu: *pakaļnē pakalnē*, *dryža padryža*, *raguōčē padraguōčē* ir pan.

Funkcijos požiūriu eufemistiniai *gyvātēs* substitutai yra komplimentiniai (įsiteikiamieji) ir enigmatiniai (maskuojamieji). Komplimentiniai eufemizmai vartojami, norint gyvatei įtikti, kad ši nedarytų nieko bloga. Šiam tikslui ji gali būti vadinama: 1) tradiciniais maloniniais kreipiniais – melioratyvais, pvz.: *auksēli*, *sidabrēli*, *čiulbūte*, *medūte*; 2) giminytės terminais, pvz.: *mótina mūsu*, *motinėle žieminēle*, 3) aukštą visuomeninę padėtį reiškiančiais žodžiais, pvz.: *pýkčiu karaliene*, *karaliene liepsnóta*; 4) geras, teigiamas išorines kūno ar būdo savybes nusakančiais žodžiais, pvz.: *margūkē*, *dryžuotūkē*, *šēmūtē*, *gerūtē*, *ramūtē*; 5) maloniniais pavadinimais pagal veiksmą, pvz.: *šnypstūkē*, *šlāmu šlamūtē*, *čiūžu čiūžūtē*; 6) pavadinimais pagal gyvenamąją vietą, pvz., *žemenēle metelēle*; 7) šiaip malonių, nepavojingų padarų pavadinimais, pvz.: *varlýtē*, *kregždýtē*, *žylāitē*, *putūkē*, *paukštýtē*. Enigmatiniai eufemizmai paprastai orientuoja pašnekovą į lengvai atpažįstamas slepiamos religijos savybes: išvaizdą (*margóji*, *ilgauodēgē*, *žibulýs*, *dryžē*), gyvenamąją vietą (*krúminē*, *raīstinē*, *žemīnē*), būdingus veiksmus (*šnypštuōlē*, *šnypstēlē*, *žemē šliaužianti*) ir pan.

Kadangi semantinė klasifikacija pasirodė parankiausia, visa apimanti, ja ir remtasi aprašant eufemistinius *gyvātēs* pavadinimus. Patogiausia pradėti nuo gausiausios grupės – pavadinimų pagal išvaizdą, kuri savo ruožtu dar skyla į smulkesnius pogrupius. Palyginti dažnai pasitaiko *gyvātēs* eufemizmų, kuriuos motyvuoja spalvą reiškiantys žodžiai: *juodóji* Sariai; *juodūtē* On; *juodà*

pajuoda Ml; *raudonóji* Plt, Kl „mirštamai kertanti gyvatė“; *raudonà paraudonà* Ml; *raudonóji gyvatė* rš. „gluodenas“; *geltonóji gyvatė* Rm; *margóji* Ventė; *margùlė* Vlk, Rdš; *marginė* Šauk; *margùkė* Rtn; *rainóji* Plng; *dryžė* Mrk; *dryžóji* Mrk; *dryžuotùkė* Mrk; *išilgai dryžà, padryžà* Švnc; *skersai dryžà, padryžà* Švnc; *šémóji* Tj; *šémùtė* Šmn; *žalóji* Tj; *žalmažgė* Tj; *raudonmažgė* Tj.

Kaip matyti iš pavyzdžių, gyvatėms priskiriama gana sudėtinga spalvų gama. Prisimintina, kad vienintelė nuodinga Lietuvos gyvatė – paprastoji angis (*Vipera berus*) gamtoje būna tik dvejopų spalvinių variacijų: vienos gali būti tamsiai rudos, beveik juodos, kitos pilkos, pilkai ar tamsiai rudos, išilgai nugaros vingiuoja ruda ar juoda juosta (TLE I 1985, 66). Nepamirštini ir žalčiai, kurie gindamiesi šnypščia ir net vaizduoja kertą, todėl žmonės jų prisibijo, palaiko angimis. Be elgsenos panašumo dar svarbi ir spalva. Lygiažvynis žaltys (*Coronella austriaca*) būna pilkas, gelsvai ar pilkai rusvas, kartais rausvai rudas, ant kaklo yra rudų ar tamsiai rudų juostelių ar dėmių, kurios susijungia viršugalvyje, suformuodamos karūną (www.raudonojiknyga.lt). O geltonskruostis žaltys (*Natrix natrix*) – pilkas ar juodas, ypač panašus į paprastąją angį, pagrindinis skirtumas – galvos šonuose esančios dvi gelsvos ar oranžinės dėmės (lt.wikipedia). Kiek spalvingesnis, margesnis paprastai esti bekojis driežas – gluodenas (*Anguis fragilis*). Šis roplys iš pradžių sidabriškai pilkas augdamas pasidaro juosvai rusvas ar pilkas, kiek bronzinio atspalvio (patelės išilgai nugaros turi dvi juodas juosteles, patinai – tamsiai rudas dėmeles, kai kurie, gyvenantys vandenų pakrantėse, ant kūno turi melsvų dėmių (www.proin.ktu.lt). Kaimo žmonių supratimas apie gyvačių išvaizdą ir spalvingumą visai kitoks: gyvatė yra kanapėta, varinė, geležinė, juoda, balta⁵.

---

⁵ Būdvardžio *báltas* vedinių tarp eufemizmų nepasitaiko, tačiau balta gyvatė mūsų tautosakoje labai gerai žinoma: tai garsioji gyvačių karalienė. Ji esanti balta kaip tošis (LPĮ I 218), balta kaip sniegas (Juod Kn 101), didelė kaip rąstas (JB IV 187). Net ir burtininkai jos privengia, nesitikėdami įveikti: *Tiktai vienos baltosios, nežinau, ar užkalbėčiau, ar ne* Srd. Tokia gyvatė pažįstama ir slavams: ji minima rusų užkalbėjimuose – *белая [змея]* P33 300. Lenkai ir kroatų pasakoja apie baltą gyvačių karalių. Čekų, slovākų, serbų supratimu, baltos gyvatės saugo namų židini. Balta spalva būdinga chtoniškiesiems personažams, susijusiems su mirtimi ir mirusiais protėviais (Гыпа 1984, 137).

Eufemistinius *gyvātės* pakaitalus gali motyvuoti achromatinės tamsios spalvos pavadinimas – būdvardis *júodas*, ryškios spektro spalvos pavadinimas – būdvardis *raudónas* ir dar keletas žodžių, paprastai taikomų įvairaus plauko gyvūnams: *márgas* „su ne vienos spalvos dėmėmis“, *raĩnas*, *drỹžas* „ruožuotai margas“, *žalmaĩgis* „žalai margas“, *raudonmaĩgis* „raudonai margas“, *šėmas* „tamsiai pilkas į melsumą“, *žãlas* „tamsiai rudas“. Įdomu, kad daugumą šių būdvardžių motyvacinio ryšiu susiję ir su žmogui pavojingos mitinės būtybės – velnio pavadinimais: plg. velniavardžius *juodàsis* Lkv; *raudonàsis* VV 445; *rainàsis* Lkv. „Spalvotųjų“ velniavardžių, tiesa, užfiksuota kiek daugiau – pusketvirtos dešimties (Jasiūnaitė 2012, 104).

Bene arčiausiai objektyvios tikrovės yra gyvatės eufemizmai, darybiškai susiję su būdvardžiu *júodas*: *juodóji*, *juodùtė*, *juodà pajuodà*. Tokių šliužų iš tiesų esama gamtoje. Tiesa, kartais juodos gyvatės su tam tikru raštu mitologizuojamos, laikomos labai pavojingomis. Prisimintina, kad tradicinės etninės kultūros atstovams juoda spalva paprastai asocijuojasi su blogiu, tamsa, anuo pasauliu, o gyvatė yra chtoniškasis gyvis (Черепанова 1983, 66). Gyvatės epitetą *черная* P33 300 randame ir rusų užkalbėjimuose.

Kelis gyvatės eufemizmus motyvuoja būdvardis *raudónas*, kuris gali būti taikomas skaisčiai rudiems žmogaus plaukams ar rusvo plauko gyvuliams: *raudóna* karvytė Mžš, *raudónas* kumeliukas Grv, *vokietys raudonplaũkis* Vl. Vadinasi, nieko stebėtina, kad ši spalva priskiriama ir rusvam, rausvoko bronzinio atspalvio šliužui – gluodenui. Tai matyti iš frazeologinio gluodeno pavadinimo *raudonóji gyvātė*, kuris, deja, žinomas tik iš raštų. Su juo, be abejo, sietinas ir eufemizmas *raudonóji*, užrašytas šiaurės žemaičių tarmės plote. Jis reiškia mirtinai nuodingą gyvį, gyvenantį giliai žemėje, išlendantį kartą per septynerius metus ir kertantį žmones negyvai: Ka jau *raudonóji* įkanda, sako, ne ką beišgyn Plt. Rusų gydamosios magijos tekstuose irgi pasitaiko rudų, rausvo atspalvio gyvačių: *рыжая, каряя* P33 300.

Eufemizmai – *margùlė*, *margìnė*, *rainóji*, *drỹžė* – pabrėžia gyvatės margumą. Šis gyvis laikomas margumo etalonu ir kalbos stereotipuose: *Rainas kaip gyvatės kailis* Trg. Šis požymis motyvuoja ir rusiškus *gyvātės* eufemizmus *рябая, пеструха* P33 301. Kartais šliužams taikomi riboto

leksinio junglumo žodžiai, kuriais paprastai nusakomas stambių galvijų – karvių ar jaučių – plaukas. Esama šėmų, žalų ir netgi žalmargių gyvačių: *šėmūtė, šėmóji, žalóji, žalmařgė*. Panašių pavyzdžių yra ir rusų tautosakos tekstuose. Jų gyvatė gali būti *вороная* „varno juodumo“, *саврасая* „šviesbėrė, gelsva“, *пегая* „kerša“, *мышатая* „pelėka, dulsva“, *перепелёная* „putpelės margumo“ (visi pavyzdžiai iš P33 300). Daugelis šių būdvardžių paprastai taikomi arklio plaukui. Apskritai, reikia pasakyti, kad rusų užkalbėjimuose pasitaiko ir itin egzotiškų, mūsų akimis žiūrint, gyvatės epitetų: jos esti mėlynos, žydros ar net žalios: *голубая, синяя, [змееночек] зелёный* (visi pavyzdžiai iš P33 301).

Toliau aptartini eufemistiniai *gyvātės* pakaitalai, kurių motyvuojantis požymis – kūno matmenys. Tokių pavadinimų pavyko užfiksuoti tikrai tris: *ilgātė* Trgn, Slk, Tvr (yra ir vedinys *ilgačiōtė* Trgn), *ilgóji* Rdm, Dsn, Š, Ktk, *biznóji* Krsn. Šių eufemizmų motyvacija susijusi su gyvūno ilgumu arba, priešingai, trumpumu: *ilgóji, ilgātė* (: *ilgas*), *biznóji* (: *biznas* „trumpas“). Gyvatė – ilgas, plonas, vinguriuojantis gyvis, todėl kyla mintis, kad *biznóji* galėjo atsirasti kaip *ilgōsios* antonimas. Apie tai, kad antonimai dažnai vartojami eufemistiškai, rašė S. Vidlakas (Видлак 1965, 277). LKA I autorių nuomone, *ilgātė* yra kontaminacinė forma (*ilgóji* + *gyvātė*) (LKA I 152).

Dažniau pavojingieji ropliai pavadinami pagal kūno dalis ar būdingąsias jų savybes: *raguōčė padraguōčė* Ml; *žiaunà pažiaunà* Ml; *geležiniauodėgė* Ktk; *geležiauvodėgė* Sld; *ilgauodėgė* Rš; *brizgauodėgė, pabrizgauodėgė* MP; *šaltuodėgė* Skm; *gyvātė šaltuodėgė* Žb; *smailavuodėgė* Ds; *gyvātė žalčiadañtė* On. Šio pogrupio eufemizmai vartojami ne šnekamojoje kasdienėje kalboje, o išimtinai gydamosios magijos tekstuose.

Reikia pastebėti, kad tarp eufemizmų pasitaiko keistokų, iš pažiūros ne itin logiškų atvejų. Toks yra gyvatės pavadinimas pagal „nesamą“ kūno dalį – ragus: *raguōčė padraguōčė*. Šio samplaikinio reduplikacinio eufemizmo motyvacija iš dalies susijusi su tikrove, iš dalies – su mitologiniu mąstymu. Iš tiesų, angies žvynai virš akių suformuoja darinį, panašų į ragus. Tautosakos tekstuose ragai – vyriausiosios gyvatės, jų karalienės, požymis: *Sako, yra gyvatė su rageliais kokiais. Tai vadas. Ana kai įkanda, reikia dvylikos žadėtųjų*.

*Vienas nemačija Sariai*⁶. Raguotą gyvačių karalių mini ir ukrainiečiai (Войтович 192), rusai. Gydomosios magijos tekstuose rusai gyvatę vadina *казюля (козюля)*, matyt todėl, kad ją įsivaizduoja su ragais (Zavjalova 1998, 69). Antrasis tame pačiame užkalbėjime pavartotas eufemizmas *žiaunà pažiaunà* veikiausiai pasidarytas iš daiktavardžio *žiaunà* „žandikaulis“: plg. panašios darybos atvejį *akėlė padakėlė* Ml.

Kiti šio pogrupio eufemizmai – dažniausiai sudurtiniai žodžiai, pasidaryti iš kūno dalies pavadinimo ir būdvardžio ar daiktavardžio. Jų motyvuojuojantys požymiai – uodegos ypatybės: *geležiniauodėgė* (: *geležinė* + *uodega*), *ilgauodėgė* (: *ilga* + *uodega*), *smailavuodėgė* (: *smaila* + *uodega*). Iš pavyzdžių matyti, kad motyvacijai svarbios terminės uodegos ypatybės – ji šalta kaip geležis arba forma – ji paprastai nusmailėjusi į galą. Įdomesnis pavadinimas yra *brizgauodėgė pabrizgauodėgė* (: *brizgus* „kuris labai yra, spūra, irus“ + *uodega*). Kodėl gyvatės uodega apspursi, apibrizgusi, sunku pasakyti. Gal čia turima omenyje savybė nertis iš senosios, „sunešiotos“ odos? Kiek netikėtas ir gyvatės epitetas *žalčiadañtė* (: *žaltys* + *dantis*)⁷. Kaip žinoma, žalčio dantys nenuodingi ir žmogui nepavojingi. Vis dėlto jų vengiama dėl panašumo į gyvatę.

Esama eufemistinių gyvatės pavadinimų, atsiradusių dėl panašumo į metalus: *auksūtė* Ad; *auksėlis* Švnč; *auksinė padauksinė* Ml; *sidabrūtė* Ad; *sidabrėlis* Švnč; *sidabrinė pasidabrinė* Ml; *varinė* Rtr, KŽ „gluodenas“; *varinukė* Skrd „gluodenas“; *varinė kirmėlė* Alk „gluodenas“; *varinė gyvātė* Plv, Šk, Grš „gluodenas“; *miėdinė pamiėdinė* (l. miedz „varis“) Ml „varinė gyvatė, gluodenas“; *gelėžė* Ds „geležinė gyvatė, gluodenas“; *šaltagelėžė* Slk; *geležinė pagelėžinė* Ml; *geležinė kirmėlė* Ml; *geležinė gyvātė* Ant, Ds, Trgn „gluodenas“; *žalvarinė gyvātė* MTs III 171 „gluodenas“.

⁶ Raguotos gyvatės vaizdinys paplitęs pasaulio tautų mitologijoje. Jis būdingas, pavyzdžiui, japonams ir indams (MHM I 468). Senovės indai turėjo sausros demoną Šušną, kurį vaizdavo kaip raguotą, viską ryjančią ir šnypščiančią gyvatę (ME I 386). Įvairiose pietų Afrikos kultūrose milžiniškos gyvatės įkūnydavo lietu ir vandenį. Mituose jos vaizduotos kaip raguotos būtybės (Biedermann 2002, 140).

⁷ Šiaurės žemaičių tarmėje vartojami ir panašios darybos peioratyvai, taikomi žmogui: *žaltakis* Varn, Trk (: *žaltys* + *akis*), *žaltanōsis* Šts (: *žaltys* + *nosis*), *žaltaplūñksnis* Slnt (: *žaltys* + *plunksna*), reiškiantys „bjaurybę, nedorėlį“.

Visi minėtieji *gyvātės* eufemistiniai pakaitalai darybiškai susiję su metalų pavadinimais: *auksūtė, auksėlis* (: *auksas*), *sidabrėlis, sidabrinė pasidabrinė* (: *sidabras*), *varinukė, varinė kirmėlė* (: *varis*), *miėdinė pamiėdinė* (: *miedis* „varis“), *gelėžė, šaltagelėžė, geležinė kirmėlė* (: *geležis*). Keliais atvejais galima ginčytis, ar tai iš tiesų pavadinimai pagal išvaizdą: *auksūtę, sidabrūtę, auksėlį, sidabrėli* galima laikyti tiesiog tradiciniais maloniniais kreipiniais – melioratyvais, savotiška vertės panašumo metafora (Jasiūnaitė 1998, 45). Minėtieji komplimentiniai eufemizmai šiame pogrupyje atsidūrė greičiau dėl darybinės motyvacijos. Čia sąmoningai dedami ir keli frazeologiniai pavadinimai, turintys draudžiamąjį žodį: *varinė gyvātė, geležinė gyvātė*. Iš jų labai aiškiai matyti, kad eufemizmai *varinė, geležinė pageležinė* ilgainiui išsirutulioja iš pastoviųjų roplio epitetų.

Tiek frazeologiniai, tiek ir epitetų kilmės su metalais susiję pavadinimai dažniausiai taikomi ne nuodingai angiai, o visai nepavojingam bekojui driežui – gluodenui. Tai lemia kelios jo ypatybės: šaltumas, žibėjimas, rausvas bronzinis atspalvis. Rytų aukštaičiai sieja jo pavadinimą su geležimi, o vakarų aukštaičiai – su variu. Tautosakoje gluodenas populiarus ne dėl tikrųjų savybių, kuriomis jį apdovanojo gamta, o dėl žmonių fantazijos suteiktų bruožų. Mitinis mąstymas priskiria šiam ropliui įvairiausias nuodėmes: *Geležinė gyvatė kerta tik vieną kartą per septynis metus, ir kerta kur papuola, ir tas jos kirtimas neišgydomas* LU 202. Paplitęs įsitikinimas apie didelį gluodeno gajumą – jį esą labai sunku užmušti: *Varinė gyvatė būdavo, tai per pusę perkirsi – raitosi, raitosi* Mrj.

Geležinių, varinių ar netgi auksagalvių gyvačių esama ir rusų užkalbėjimuose, pvz.: *медянка, железянка, змея – железница, змея – медница, лесная змея медяница, [змеї] рудовой* P33 299, *[змеї] золотая голова* (Zavjalova 1998, 66). Žinoma, kad auksinę galvą gali turėti tik nepaprasta gyvatė. Kartais ši kūno dalis rodo jos paskirtį – lenkų supratimu, žaltys auksine galva saugąs užburtus lobius (СД II 336). Kitais atvejais tai aukštos padėties ženklas: auksagalvį lenkai įsivaizduoja gyvačių karalių (СД II 335). Auksas – vienas pagrindinių slibino, o dažnai ir gyvatės atributų. Šis metalas – ano pasaulio ženklas, būdingas chtoniškiesiems augalams,

gyvūnams (СД II 355). Pavadinimai pagal išvaizdą *медянка*, *медяница* ir rusams reiškia ne angį, bet gluodeną, kurio jie nemėgsta. Lietuviams nebūdingas pavadinimas [змеї] *рудовой* rodo, kad rusai roplius sieja ir su žemės gelmėse slypinčiomis metalų rūdomis. Tai itin būdinga kalnuoto rūdakasių krašto – Uralo pasakojamajai tautosakai (Zavjalova 1998, 68).

Anot M. Zavjalovos, su metalais gyvates sieja ne tik jų išvaizda, bet ir priklausymas chtoniškajam pasauliui, nes metalai – požemio karalystės simbolis (Zavjalova 1998, 69). Mitinėje pasaulėžiūroje ropliams priskiriama žemės lobių sargų funkcija (Biedermann 2002, 139). Gana senais laikais atsirado įsitikinimas, kad lobius saugo koks nors gyvūnas, kuris iš esmės yra ne kas kitas, kaip miręs tų turtų savininkas. Labai paplitęs tikėjimas, kad lobį sauganti gyvatė (indai, graikai, germanų tautos)⁸, Lietuvoje gana retas (JB IV 94). Pasakose saugomais turtais gyvatė apdovanoja jam palankius žmones: *O tas žaltys, kaip, būdavo, išlenda iš volos, tai tam vaikui atnešdavo visokių brangių akmenų ir auksinių zobovų OPS 77.*

Su pavadinimais pagal panašumą į metalus glaudžiai susiję ir tie *gyvātės* eufemizmai, kuriems pradžia davė kita į akis krintanti roplių savybė – žibėjimas: *žibančioji* Lp, *žibanti* Srj, Vs, *žibūtė* Švnc „gluodenas“, *žibulys* (Dzūkija) „gluodenas“, *žibulinė* Kb „gluodenas“, *žibulinė gyvātė* Kb „gluodenas“, *žibuoklinė gyvātė* TŽ IV 471. Kaip matyti iš šaltinių nuorodų, tokie pavadinimai būdingi pietų aukštaičiams.

Savitas pogrupis, kuriam priklauso gluodeno pavadinimai, pasidaryti iš veiksmazodžio *žibėti* ar jo vedinių: *žibūtė* (: *žibėti*), *žibulys* (: *žibėti*), *žibulinė* (: *žibulys*), *žibuoklinė* (: *žibuoklė* „švieselė, blizgutis“). Kartais iš LKŽ pateikiamo sakinio sunku tiksliai pasakyti, kuris gyvis čia turimas galvoje – gluodenas ar angis: *Duok arkliui žibančioš, bus edresnis* Srj.

Gluodeno pavadinimų pagal žibėjimą motyvaciją gražiai nusako patys kalbėtojai: *O yra tokia, vadam žibulinė, tai visa žiba, tep kap stiklas kokis geltonai Kb. Kitokia ir spalva, žibanti – tos geležinės gyvatės* Svn. Yra ir tradicinis palyginimas, kuriame roplys laikomas žibėjimo etalonu: *Žiba kai*

---

⁸ Toks tikėjimas žinomas ir pietų slavams: serbams, bulgarams (СД II 336).

žaltys J. Jabl. Jis yra pakliuvęs ir į populiarios mįslės tekstą: *Žiba kai žaltys, eda kai arklys* (dalgis) Snt.

Paskutinis eufemistinių gyvatės pavadinimų pagal išvaizdą pogrupis – tai žodžiai, susiję su šio nuodingo gyvio panašumu į kokį nors daiktą. Tokie „daiktiškieji“ eufemizmai pavartojami ir šnekamojoje kalboje, ir tautosakoje: *lazdinė* Dv, *pántinė* Dbk, Km, *verpstinė* Tvr, *pántis* Nj, Lb, *pántis be mazgo* Vb.

Dalis šių pavadinimų – išvestiniai žodžiai. Tai priesagos *-inis* vediniai *lazdinė* (: *lazda*), *pántinė* (: *pantis*), *verpstinė* (: *verpstė*). Kiti „daiktiškieji“ eufemizmai metaforinės kilmės: ilgas, plonas gyvis perkeltine reikšme pavadinamas *pánčiu* arba frazeologiniu junginiu *pántis be mazgo*. Abu pastarieji atvejai rasti užkalbėjimuose. Tautosakos pateikėjai teigia, kad pavadinta *pánčiu* gyvatė sustojanti arba vis bėganti vietoje, o *pánčiu be mazgo* – prapuolanti. Užkalbėjimų tyrinėtoja D. Vaitkevičienė tokį frazeologinį pavadinimą linkusi laikyti mįslės tipo įvardijimu (Vaitkevičienė 2008, 35). Iš tiesų, eufemizmai, ypač enigmatiniai, daug kuo primena mįslėse vartojamus specifinius žodžius, kuriais slepiamas, koduojamas tam tikras objektas (Jasiūnaitė 2005, 115).

Verta kiek išsamiau aptarti daiktus, kurių pavadinimai darybiškai susiję su *gyvātės* eufemistiniais substitutais. Tai *lazdà* „nugenėtas tiesus pagalys, kuriuo pasiramsčiuojama einant ar mušama“, *veřpstė* „senovinis verpimo įrankis – ilgas smailas pagaliukas su smagračiu“, *pántis* „trumpa, stora virvė gyvuliams pančioti“. Visi šie daiktai savo forma primena gyvatę. Ne veltui jie minimi ir tradiciniuose palyginimuose: *Užmušiau gyvatę kaip pantį* (didelę, storą) Dkš; *Žaltys galvą parietęs kai varpstę* Kp. Etninėje kultūroje kiekvienas daiktas ką nors reiškia, simbolizuoja, esti susijęs su tam tikra situacija, todėl galima teigti, kad esama savotiškos daiktų „kalbos“, padedančios geriau suprasti ritualus (Zavjalova 1998a, 150). Pabrėžtina, kad analogiški simboliai gyvatei būdingi ir slavų tautose. Dažniausiai tai ilgi ir lankstūs daiktai: siūlas, virvė, karoliai, plaukas, šaka, lazda, verpstė, piemens dūdelė (СД II 334). Yra ir panašios motyvacijos rusiškas gluodeno pavadinimas, plg. „verpstė“ (Zavjalova 1998, 69). Ir lietuvių, ir slavų liaudies tradicijoms būdinga

„priřiřimo“ semantika: pavadinimai *pántis* ar *pántis be mǎzgo*⁹ roplį sulaiko vietoje – t. y. „priřiřa“¹⁰.

Didelė *gyvātės* enigmatinių eufemizmų dalis susijusi su jos gyvenamąja vieta: *žemìnė* Ml; *žemìnė pažemìnė* Ml; *žemenėlė metelėlė*¹¹ Švnč; *mumìnė žemìnė* Dv; *motinėlė žieminėlė* TDr IV 179; *žiemiėnė mótina* Švnč; *žemininkė* Ml; *purvynìnė* Plvn; *purvìnė* Švnč; *krúminė* Kls; *krūmininkė* Ml; *raĩstinė* Mrk; *girìnė* Plv; *gvoatìnė šaltinìnė* Ml; *vandenìnė* Sariai; *vandenìnė pavandenìnė* Ml; *pālaužė* Šts; *urvìnė* Km; *pakałnė pakalnìnė* Dg.

Užkalbėtojas paprastai burtų žodžius beria paskubomis, neaiškiai, kartais šnibždėdamas. Todėl užrašant magiškuosius tekstus sunku išvengti apsirikimų, iškraipymų. Kartais nepatyrusiam tautosakos rinkėjui koją pakiša tarmės fonetika ar morfologija. Taip užrašant vietoj *žeminėlė* (: *žeminė*) atsiranda *žemenėlė* ar *žieminėlė*: gyvatė juk nėra koks žieminis gyvis. Forma *žiemiėnė* aiškiai turi aukštaičių rytiečių priesagą *-ienė* (plg. būdvardžius *kvietieñnis*, *rugiėñnis*, *žirniėñnis*). Šaknies vokalizmas nejučiomis priderintas prie priesagos vokalizmo: turėtų būti rašoma *žemiėnė*, t. y. „žemìnė – iš žemės išlindusi, žemėje gyvenanti“.

Dėl nurodytų priežasčių visi – tiek aiškūs (*žemìnė*, *žemìnė pažemìnė*), tiek ir abejotini (*žemenėlė*, *žieminėlė*, *žiemiėnė*) atvejai darybiškai sietini su žodžiu *žėmė*¹². Vieni jų vartojami kaip vienažodžiai eufemizmai, kiti įeina į žodžių junginius. Visi jie nusako gyvatę kaip žemėje gyvenantį, su žeme glaudžiai susijusį roplį. Šią prielaidą patvirtina ir slaviški panašios darybos gyvatės pavadinimai: *земляная* P33 300, *червь земляной*, *гад подземельный* (Zavjalova 1998, 71). Prisimintina, kad eufemistiniai gyvatės pavadinimai –

⁹ Taip sakoma, matyt, neatsitiktinai. Mazgas, o ypač daug jų turintis daiktas (mazguota virvė, siūlas, tinklas) atlieka ir apsauginę (apotropinę) funkciją: manoma, kad piktosios jėgos mazgų negalinčios išnarplioti (Толстой 1995, 237).

¹⁰ Stabdomos ne tik gyvatės, bet ir kiti galintys pakenkti gyvūnai arba blogi žmonės: šunys, vilkai, meškos, bitės, vagys ir pan. (Vaitkevičienė 2008, 34).

¹¹ Žodis *metelėlė* dėl metatezės galėjo atsirasti iš *meletėlė*, kuris yra paukščio pavadinimo *meletė* mažybinė forma.

¹² Įdomumo dėlei reikėtų paminėti, kad pagal tą patį požymį *žeminiù* ar *požeminiù* pavadinamas ir velnias (Jasiūnaitė 2011, 94).

sen. sl. *zmija* „gyvatė, slibinas“ ar sen. alb. *dhémje* „vikšras“ siejami su senuoju indoeuropiečių žemės pavadinimu (Гамкрелидзе, Иванов 1984, 527).

Tradicinėje kaimo kultūroje paplitęs įsitikinimas, kad gyvatės visą šaltąjį metų laiką praleidžiančios įsirausios į žemę. Aiškiai nurodomos net dienos, skirtos pasislėpti ir vėl pasirodyti dienos šviesoje: tai vadinamieji Matkibožiai, arba Šilinė (rugsėjo 8 d.) ir Blovieščius (kovo 25 d.). Kad žmogui pavojingi ropliai pavasarį išlendantys iš savo urvelių kovo pabaigoje, per Blovieščių, mano ir daugelis slavų: ukrainiečiai, lenkai, bulgarai, serbai (СД II 337). Sezoninis gyvenimo būdas patinka ir piktosioms dvasioms, pavyzdžiui, mūsų folkloriniam velniui.

Keistoki yra eufemizmai *purvinė* (: *purvas* „šlapia, vandenių pažliugusi žemė“) ir *purvyninė* (: *purvynas*): gyvačių greičiau galima pamatysi ne purvyne, o šiltoje vietoje, saulėje. Kartais roplio nominacija būna susijusi ir su vandens telkiniais, šlapiomis vietomis ar pačiu vandeniu: *gyvatinė šaltinė* (: *šaltinis*), *raistinė* (: *raistas* „šlapias, pelkėtas miškas“), *vandeninė* (: *vanduo*). Gyvatės, žalčiai mėgsta vandenį, gerai plaukia. Rasta ir keletas analogiškos motyvacijos rusiškų gyvatės epitetų: *речная, болотная, водяная* P33 300. Didelis vandens mėgėjas, šios stichijos valdovas yra ir mūsų pasakų slibinas – skraidanti gyvatė: *Smakas judydavo marias ir liedavo ant miesto vandenius* LPII III 71. Kai kurios Afrikos tautos gyvatę (dažniausiai smauglį) taip pat sieja su vandeniu ir gyvybe. Gyvatė tapatinama su vaivorykšte ar lietumi – su dangaus sfera (ME I 11). Australijos aborigenai vaivorykštę personifikuoja didžiulės gyvatės pavidalu. Buvo manoma, jog reikia lenktis vandens telkiniams, neišdžiūstantiems per sausąjį sezoną, nes juose gyvenanti ši gyvatė (ME I 42).

Keletą *gyvātės* eufemizmų darybinis ryšys sieja su mišku ar krūmais: *girinė* (: *giria*), *krūminė*, *krūmininkė* (: *krūmas*). Slaviški tokios motyvacijos atitikmenys būtų *лесовая*, [змееночек] *лесной* P33 300. Kitaip negu lietuviams, rusams epitetinės kilmės eufemizmai pagal gyvenamąją vietą asocijuojasi ir su lauku, pieva ar laukų ežia: [змееночек] *полевой, луговой, подмежной, подрубежный*, [змея] *межёвая* P33 300. Laukų ežia, slavams

reikšminga ir mitologiškai: čia laikosi įvairios piktosios jėgos, dėl žemių ribų dažnai kyla ir žmonių nesantaika.

Rasti keli kitokios motyvacijos pavadinimai: *pālaužē* (: *laužas* „šakų krūva“), *urvinē* (: *urvas*), *pakalñē pakalnñē* (: *pakalnē*). Darybos ir semantikos požiūriu įdomesnis paskutinis pavyzdys – samplaikinis (sudėtinis) pavadinimas. Žodis *pakalñē* čia veikiausiai vartojamas būdvardiškai, reiškime „gyvenanti po kalnu“, plg. *vėžys pakerỹs* „gyvenantis po keru“. Antrasis junginio žodis su priesaga *-inis* pasidarytas iš pirmojo. Išskirtinas žemaičių eufemistinis substitutas *pālaužē*. Tokią pat gyvenamąją vietą nurodo ir žemaitiška patarlė: *Kad tik būtų laužų, o gyvačių netrūks* Sd. Užkalbėjimuose dažnai akcentuojama, kad gyvatės laikosi urvuose: *Aukseli, sidabrėli, eikie urvelin gultie, niekam škados nedaryk* Švnč. Paprastai urve, kokiam nors plyšyje arba po medžio kalade, trinka laikosi ir rusų gyvatės: [змееночек] *норовой, целевой, [змея] колодная* P33 300. Minėtinas dar ir populiarus jų pejoratyvas *змея подколотная*, taikomas piktam, klastingam žmogui.

Atkreiptinas dėmesys, kad ne visų lietuviškų ir rusiškų eufemizmų, kuriems pradžių davė gyvenamosios vietos pavadinimai, motyvacija sutampa. Esama rusiškų pavyzdžių, kurių motyvacija susijusi su sodyba, namais, namų interjero komponentais: *дворовая, [змея] домашний, подугольная, подстенные, печковая, запечные* P33 300. Lietuviškoje medžiagoje tokių atvejų nerasta. Juos būtų galima atsargiai sieti su gyvatės – sodybos ir namų globėjos – kultu, kuris žinomas daugeliui slavų (Zavjalova 1998, 64). Lietuvių tradicinėje kultūroje šią funkciją atlieka žaltys. Nesunku pastebėti analogiją tarp rusiškų gyvatės ir jų mitinių būtybių pavadinimų motyvacijos: jie turi itin daug namų dvasių pavadinimų pagal gyvenamąją vietą, kuriuos lietuviai jau yra praradę (*домовой, банник, овинник* ir pan.) (Jasiūnaitė 2011, 93).

Gyvatei priskiriamos įvairios būdo savybės. Jos gali būti: blogos, neigiamos, tariamai teigiamos, susijusios su noru įtikti pavojingam gyviui. Pirmiausiai aptartini enigmatiniai eufemizmai: *piktà* Maceliai; *piktà papiktà*

Ml; *piktója*¹³ Dbk, Slk, Lkm; *piktėlė* N, K, *piktùkė* Alv; *pỹktis* Rš; *piktà piktýbė* Svirkos; *piktóji kirmėlė* Pn (yra ir *kirmėlė piktója* Lb); *blogà blogýbė* Svirkos; *gyvātė piktóji* Ds; *piktagelėžė* Ds; *nelabóji* Mžš; *ledokà* DrskŽ (lenk. *ledaka* „pikta, nedora, niekam tikusi“); *ledokóji* Lp, Lš; *ledōkėlė* Dbč, Nč, Pls; *negadnója* Grv (liet. *negãdnas* iš balt. *нягодны* „piktas, blogas“). Jų daryba gana įvairi. Greta įprastų įvardžiuotinių (*piktója*, *gyvātė piktóji*) ar mažybinių (*piktėlė*, *piktùkė*) formų matome ir galūnės vedinį *pỹktis*, reduplikacinius sudėtinius pavadinimus *piktà papiktà*, *piktà piktýbė*, originalų perkeltinės reikšmės dūrinį *piktagelėžė* (: *pikta* ir *geležis*), plg. *šaltagelėžė* (: *šalta* ir *geležis*).

Gyvatės būdą rodo tiek lietuvių, tiek ir kitų tautų tradiciniai palyginimai: *piktas kaip gyvatė* Rm, plg. lenkų *zły jak gadzina* LPP II 298 arba anglų *as angry as any serpent* LPP II 298. Kaimo žmonių supratimu, gyvatės piktumas priklausęs nuo jos velniškos prigimties. Užkalbėjimo tekste sakoma: *Užgemant velnias tave sutvėrė* Dg. Nelabasis sielvartauja, jeigu gyvates ištinka kokia nors bėda: *Kad rupūžė ar gyvatę užmuši, tai velnias verkia* Grz¹⁴. Jis ir pats linkęs rodytis žmonėms roplio pavidalu: *O tas žaltys – tai jų tas velnias, ką juos vis gundo į keikimą* Brt.

Kiti šio pogrupio eufemizmai gali būti ir savi (*blogà blogýbė*, *nelabóji*), ir skolinti – polonizmai ar baltarusizmai, ir hibridiniai vediniai (*ledokà*, *ledokóji*, *ledōkėlė*, *negadnója*). Tokių skolinių ar hibridų randama pietų aukštaičių plote ir Baltarusijos salose. Šiose šnektose jie darybiškai susiję su būdvardžiais *ledōkas*, *negãdnas*, reiškiančiais „piktas, nedoras“, ir nusako gyvį pagal šias ypatybes. Minėtini ir rusiški *gyvātės* eufemizmai, kuriems būdinga panaši motyvacija: *ярыў яреу* (Zavjalova 1998, 69), [змеи] *перярые*, [змееночек] *лютыў* P33 300.

Visai priešingą reikšmę turi komplementiniai eufemizmai *ramūtė* Šmn (: *ramus*) ir *gerūtė* Sv (: *geras*). Tokie maloniniai kreipiniai – melioratyvai skirti gyvatei numaldyti, jos pykčiui kaip nors sumažinti. Jie charakterizuoja

¹³ Rytų aukštaičių įvardžiuotinė forma.

¹⁴ Chtoniškąja gyvatės prigimtimi aiškintinas daugelio slavų įsitikinimas, kad, užmušus šį ropį, saulė verkianti. Užmušto gyvio nepalieka saulėje, užkasa, kad dangaus šviesulio neliūdintų jo bjaurumas (СД II 334).

nemalonų gyvų iš pačios gerosios pusės. Su tam tikra išlyga šiam pogrupiui reikėtų skirti ir tokius eufemizmus: *saldùtė* Sariai, *medùtė* Sariai, *saldžýja bitėlė* Ml. Panašūs melioratyvai (*saldūs kryžėli*, *medaūs korý*) kartais taikomi ir moteriai, bet apskritai tokios „saldžios“ metaforos lietuvių kalbai nebūdingos, jos dažnesnės, pavyzdžiui, anglų kalboje: *my honey*, *my sweet* „mylimasis, mylimoji“ (pažodžiui: „mano medau“, „mano saldusis“) (Jasiūnaitė 1998, 51). Kai tokie žodžiai ar frazeologizmai vartojami bendraujant su gyvate, sunku pasakyti, ar čia turimas galvoje „saldus“ šio padaro įgėlimas, ar „meilus“ būdas.

Kita eufemistinių gyvatės pakaitalų grupė – pavadinimai pagal veiksmą. Pagal reikšmę jie skirtini į du smulkesnius pogrupius: 1) pavadinimus pagal judėjimo būdą, 2) pavadinimus pagal keliamus garsus. Pirmajam pogrupiui priskirtini tokie: *šliaužas* Šlč; *prakeiktàsis šliužas* LU 175; *žemė šliaužianti* Ant; *šliužiūtė* Mžš; *slankà* Lc; *skraiduolė* Sariai; *skraiduolinė paskraiduolinė* Ml; *šúolinė* Švnč; *striuoklė* L „tokios rūšies gyvatė, lazdinė“; *šmeižmė* Jnš. Visi jie pasidaryti iš veiksmazodžių arba jų vedinių: *šliaužas*, *šliužas*, *šliužiūtė* (: *šliaužti*), *slankà* (: *slinkti* „šliaužti“), *skraiduolė* (: *skraidyti*), *skraiduolinė paskraiduolinė* (: *skraiduolė*), *šúolinė* (: *šuoelis*), *striuoklė* (: *striuoksėti*), *šmeižmė* (: *šmeižti* „vikriai bėginėti, landžioti, šmaižioti“).

Dauguma nurodytų eufemizmų apibūdina gyvatę kaip šliaužiantį gyvį – tai bekojis, žeme vinguriuojantis padaras. Pagal šį požymį gyvates vadina ir rusai: plg. jų [змеї] *ползучий* P33 303. Toks judėjimo būdas žmonėms nepatrauklus, keliantis įvairių neigiamų asociacijų su dideliu pataikavimu, keliaklupsčiavimu, nereikalingu žeminimusi, plg. frazeologinius junginius *kėliais šliaužti* Kv ar *pilvū šliaužti* Šil „pataikauti, šunuodegauti“. Pasitaiko tradicinių lyginamųjų frazeologizmų, iš kurių matyti, kad gyvatė lietuviams – nerangumo, nevikraus, nedailaus, pernelyg lėto judėjimo pavyzdys: Lervoja kaip gyvatė Pn.

Žemaičiams gyvatės ne šliaužia, bet slenka. LKŽ pateikia pavyzdžių su veiksmazodžiu *sliñkti*, vartojamu reikšme „šliaužti“, kalbant apie roplius: *Kitą sykį būk žmogus miegojęs ir prie jo sliñko kirminas įkąsti* Žgč; *Ieva, po daržą bevaikščiodama, pamatė įsliñkusį į užgintąjį medį žaltį* M. Valanč. Nurodytoji

sliñkti reikšmė verčia daryti prielaidą, kad *slankà* „gyvatė“ yra galūnės vedinys iš šio veiksmazodžio. Čia būtų galima įtarti ir reikšmės perkėlimą, nes gyvatėms magijos sumetimais dažnai taikomi paukščių pavadinimai (plg. *lakštūtė, kregždytė, žylaitė*), o *slankà* gali reikšti ir tilvikinių šeimos paukštį.

Nuo paukščių pavadinimų labai paranku pereiti prie *gyvātės* eufemizmų, kuriuos motyvuoja tariamas jos sugebėjimas skraidyti oru: tai *skraiduolė* ir *skraiduolinė paskraiduolinė*. Rusų užkalbėjimuose vartojami šių pavadinimų atitikmenys [змея] *полетучая* (Zavjalova 1998, 68) ir [змееночек] *летучий* РЗЗ 300. Minėtieji eufemistiniai pakaitalai motyvuoti ne tikrovėje egzistuojančių gyvačių gebėjimų, bet mitologiškai. Duomenų apie skraidančias (lekiojančias) gyvates esama sakmėse ir tikėjimuose. Būdamos greitesnės, jos gali apginti savo šliaužiojančias drauges: *Jei užkliudysi gyvatę, tai ji susišaukia lekiojančias gyvates, kurios pasiveja žmogų ir sukapoja jį* MTs IV 128. Paprasčiausias skraidančios gyvatės pavyzdys pasaulio tautų mitologijoje – tai slibinas, drakonas. Ukrainiečiai turi šių skrajojančių pabaisų kilmės teoriją. Jų slibinas (*змії*) atsiranda iš tokios gyvatės, kuri septynerius metus negirdėjo žmogaus balso. Tokiai gyvatei išaugantys sparnai (Войтович, 522).

Keli eufemizmai nusako gyvatę kaip labai judrų, landų, netgi šokinėti sugebantį gyvūną: *šúolinė, striuoklė* ir *šmeižmė*. Sprunkantis nuo pavojaus roplys iš tiesų sugeba rangytis didžiuliais vingiais, kilpomis: *Gluodenas vingiais spiriasi, kad eita* Trk. Šiaip jau tradicinės kultūros atstovai pavojingų roplių sugebėjimą šuoliuoti hiperbolizuoja: *Gyvatė kad bėga, kampus meta, šuoliais šoka*]; *Kaip tiesis [gyvatė], kaip duos šuolį, tai teip kelis sieksnius ir nulekia* Srd. Žinoma, baimės akys didelės. Sakmėse ir tikėjimuose esama visai fantastiškų duomenų, kad smarkiai nuskriaustos, įniršusios gyvatės ar žalčiai stačiomis vejasi skriaudėją ir keršija jam: *Atsistoja [žaltys] ant uodegos, ir taip lekia, kad vos spėji pabėgti* Pin. Kartais toks stebuklingas sugebėjimas priskiriamas tik gyvačių karaliui: *Gyvatės turi savo karalių, kuris dėvys aukso vainiką ir bėgąs stačias* Kp.

Reikėtų pridurti, kad ne visi tikrieji, nepramanyti gyvačių veiksmai atsispindi jų nominacijoje: gyvatės ir žalčiai sliuogia, rangosi, vyniojasi, raitosi

ir pan. Šios jų savybės yra pakliuvusios ir į tradicinius kalbos stereotipus: *Rangosi kaip gyvatė* MTs III 178; *Vinguriuoja (kalbėdamas išsisukinėja) kap žaltys* Lp. Gyvatės sugebėjimas vyniotis, rangytis dažnai prisimenamas ir koduojant šį pavojingą padarą mįslėse. Čia gyvatė vadinama *vingiuotu diržu* Sml arba net sukuriamas specialus mįslių žodis *vijōklė* Rm.

Eufemistiniais sumetimais gyvatę galima pavadinti ne tik pagal judėjimo būdą, bet ir pagal jos keliamus garsus: *šnypštėklė* LTR; *šnypštuōlė* A 1883, 127; *šnypstelė* J, Ggr, Užv; *šnypštukė* Mrk; *šnipštōkas* Kkl; *šnipžde* Žg; *čiūžu čiūžutė* Vlž; *čiūžė* Krs; *čiūžinas* Dr; *šlāmu šlamūtė* Vlž; *čiulbūtė* Sariai; *čilbūtė* Sariai. Tokių pavyzdžių užrašyta ir iš šnekamosios kalbos, ir iš tautosakos.

Visi šio pogrupio pavyzdžiai darybiškai susiję su veiksmožodžiais, kurie reiškia įvairius garsus: *šnypštėklė*, *šnypštuōlė*, *šnypstelė* (: *šnypšti*), *šnipžde* (: *šnipždėti* „šlamėti, šnarėti“?), *čiūžu čiūžutė*, *čiūžė* (: *čiūžėti* „šlamėti“), *šlāmu šlamūtė* (: *šlamėti*), *čiulbūtė* (: *čiulbėti*), *čilbūtė* (: *čilbėti* „giedoti, čiulbėti“)¹⁵. Dauguma atvejų darybos požiūriu nesudėtingi, išskyrus gal *šnipžde*, kuri laikytina galūnės vediniu su darybine reikšme „ta, kuri šnipžda – šnara“ ir rašytina su *b*. Kad gyvatė *šnipžda*, gerai matyti kad ir iš A. Barausko „Anykščių šilelio“: *Kas te šnipžda? – Ė šnypščia iš kelmo piktoja* A. Baran. Reduplikacijos būdu pasidaryti komplimentiniai eufemizmai *šlāmu šlamūtė*, *čiūžu čiūžutė*.

Kaip matyti, gyvatės *šnypščia*, *šnipžda*, *čiūža*, *šlāma* ar net *čiulba*: su jomis susijusių garsų spektras gana platus. Šnypštimas – žemas, duslus, ilgai tęsiamą priebalsį š primenantis garsas, kuris įvardijamas įvairiomis leksemomis: *šnōpšti* Ob, *šniŗpšti* Jsv, *šovkšti* Tvr, Vrn. Tai matyti ir iš tradicinių lyginamųjų frazeologizmų, kuriuose įamžinta stereotipinė nuomonė apie roplių keliamus garsus: *Ko čia šnopšti kaip gyvatė* (piktai)? Ob; *Kap kirmėlė šovkščia* Tvr; *Ko šnypšti kai gyvatė kelme?* Ut.

¹⁵ Rytų aukštaičiams įprastas fonetinis variantas, vartojamas ir vilniškių. *Čiulbūtė* (vietoj tikrojo žodžio *čilbūtė*), ko gero, yra tautosakos rinkėjo klaida.

Nieko nemalonaus neperteikia eufemizmai: *čiužu čiužutė, šlamu šlamutė*. Žemaičių *čiužinas* turi net šiek tiek komišką reikšmės atspalvį. Čia reikėtų pabrėžti, kad *čiuž-* šaknies žodžiais ar tokių žodžių reduplikaciniais junginiais mūsų tautosakoje palyginti dažnai įvardijami gyvūnai. Dažniausiai tai lapė, bet gali būti ir vilkas, pvz.: laputė *čiuženutė* Jrb; vilkas *čiužys*. Lapė, taip vadinama todėl, kad ji visur *čiužinėja* „vaikštinėja“: *Čiužinėjo laputelė po žalią girelę* NS 12140. Tai verčia ir žemaičių gyvūtės eufemizmą *čiužinas* sieti su šios tarmės veiksmožiais *čiužti* Vvr „čiuožti, šliaužti“ ar *čiužinti* Ms, Kl, Šmk „palengva, su šiūruojančiu garsu velkant kojas, eiti, šliaužti“. Išėtų, kad bekojė gyvatė ne vaikšto, bet čiuožia, čiaužia žeme. Vadinasi, *čiužiną* galima priskirti ir pavadinimams pagal judėjimo būdą. Šiame pogrupyje jis atsидūrė dėl motyvacinio ryšio su žodžiais, reiškiančiais judėjimą su garsu.

Savotiški ir šio pogrupio eufemizmai – *čilbūtė* ir *čiulbūtė*. Gyvūtės keliami garsai nemelodingi, nekeliantys jokio estetinio pasigėrėjimo, bet jai priskiriami žodžiai, kuriais paprastai įvardijami gražiai čiulbantys paukščiai giesmininkai: *Čiulbūtė, lakštute, o kur tu tupėjai?* Kp. Gali būti, kad tokiais epitetais ropliai pavadinti dėl jų nuolatinio siejimo su paukščiais etninėje kultūroje¹⁶: plg. gyvūtės eufemizmus *skraiduolė, paukštėlė, kregždytė gražioji* ir pan.

Prie pavadinimų pagal veiksmą šliejasi dar viena maža grupelė – pavadinimai pagal kirtimo sunkumą: *gyvūtė sunkioji* Švnč; *gyvūtė lengvoji* Švnč. Esama ir eufemistinės vartosenos be žodžio *gyvūtė: sunkioji, lengvoji*. Užkalbėjimuose dar pasitaiko ir gyvūtės epitetas *silpnà* Rš. Kad gyvūtės kirtis nevienodo sunkumo, nurodo daugelis tautosakos pateikėjų visoje Lietuvoje: ypač pavojingas, kaip jau sakyta, esąs gluodenas, vaikinga (gyvačiukų turėsianti) ar vadinamoji *mōrcinė* (pavasarinė) gyvatė. Nuo *sunkiōsios gyvūtės* gali pagelbėti didesnis užkalbėjimų skaičius ar kitos priemonės, pavyzdžiui, aguonos. Tikima, kad kam nors įkirtusi gyvatė nebetenka geluonies ir pasidaro nepavojinga. Geluonį – kirtimo sunkumą, pavojingumą – vėl gražina akmuo, kuris nuo to net suminkštėja, arba piktas, „geliantis“ augalas –

¹⁶ Minėtinas ukrainiečių ir serbų įsitikinimas, kad gyvūtės sugebančios švilpti ar dainuoti (СД II 336).

dilgynė: *Bet kad tik ji [gyvatė] gaun priėti prie akmenio, tai ji tada tuoj sau gylį ir pasiim. Tai tada tas akmuo paliekt teip minkšts kai košė Grz; Driežlė¹⁷ yra gyvačių padėjėja. Ji paima geluonį nuo dilgynių ir nuneša gyvatėms Rm.*

Roplių nominacijai reikšmingas ir jų santykis su kitais, paprastai ne tokiais pavojingais gyvūnais. Patogumo sumetimais ši eufemizmų grupė skirtina į pavadinimus, susijusius su paukščiais, ir į eufemistinius pakaitalus, atsiradusius dėl motyvacinio ryšio su žodžiais, taikomais kitokiems faunos atstovams (vabzdžiams, varliagyviams, vikšrams ar netgi stambiems gyvuliams). Paminėtini „paukštiniai“ komplimentiniai eufemizmai: *lakštūtė* Sariai; *žylaitė* Lš; *kregždýtė gražióji* Antš; *vištà* Mrc; *putùkė* Vlk; *pučiùtė* Švnc; *paukštýtė* Kp, Pšl, Smn; *paukštėlė* Sariai; *paukštūtė* Sariai; *negyvà paukštùkė* Mrk; *graži paukštýtė* JnšM.

Visuose šios rūšies užkalbėjimuose mokoma mandagaus, švelnaus elgesio su ropliu, pvz.: *Kai vuogauna miškuos i sustenka jau jà, šitą gyvatę. Jos nekliudysi – ana tavęs nekliudis, tai tada vadina jà: „Pučiùtė, pučiùtė“ Švnc¹⁸.* Tokie gyvatės „pamaloninimai“ paplitę miškinguose rytų ir pietų aukštaičių plotuose, kur susitikimai su gyvatėmis yra kasdienybė, įprastas dalykas.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad jeigu ką pažįsti, to ir nebijai, tik išmintingai saugaisi. Vis dėlto ši nuostata nepadeda atsakyti į svarbiausią klausimą: kodėl ropliams taikomi būtent paukščių pavadinimai? Juk jie primena paukščius nebent tuo, kad deda kiaušinius. Nei jų išvaizda, nei veiksmai nėra panašūs. Tiesa, *pamatinė gegutė* kai kur metaforiškai pavadinama rupūžė, o vilkas daug kur Lietuvoje pašiepiamas *lakščiūgalos, kuri rudeñs kumeliukùs piáuna, kukúožio ar netgi gegùtės, kuř kumelès piáuna*, vardais. Pagrindas tokiems posakiams atsirasti – gyvūno balsas: rupūžė kvarkia, vilkas staugia.

Pavojingieji ropliai vadinami konkrečios paukščių rūšies vardu – *lakštūtė, žylaitė, kregždýtė gražióji, vištà* arba abstraktesniu – *paukštýtė, paukštėlė, paukštūtė, putùkė, pučiùtė*. Kaip žinoma, nei zylė, nei kregždė, nei

---

¹⁷ Driežas.

¹⁸ Tekstas transponuotas į bendrinę kalbą.

juo labiau višta nėra giesmininkės. Ko gero, gyvatės nominacijai su balsu susiję paukščių požymiai ne itin svarbūs. Atidžiau išsižiūrėjus į užkalbėjimo tekstą, matyti, kad jame esama ne tik vištos, bet ir viščiukų – matyt, šitaip įvardijama įkirtusi gyvatė ir potencialiai pavojingi jos vaikai – gyvačiukai: *Išėik, višta, iš mano sodo, aš tave išvarysiu, išrūkysiu, ir su savo višteliais – a vun laukan!* Mrc. Višta gyvatę linkę vadinti ir lenkai: tokia gyvatė esanti raudona, turinti sparnus, plunksnas, skraidanti, perinti vaikus (CД I 492). Labai gali būti, kad vištos su viščiukais įvaizdis (o gal ir visas užkalbėjimo tekstas) yra verstinis, atėjęs per slavus, nes Marcinkonys yra netoli Baltarusijos sienos.

Etnolingvistui panašiais atvejais įdomesnis ne „savumas“ ar „svetimumas“, o pati metaforizacijos kryptis *gyvūnas* → *gyvūnas*. Jos pavyzdžių pasitaiko ne taip jau dažnai. A. Gudavičiaus pateikiamoje schemoje, atspindinčioje pagrindines metaforizacijos tendencijas, tokia kryptis neakcentuojama (Gudavičiaus 2009, 96). Tiriant gyvūnų pavadinimų eufemistinius pakaitalus, nesunku pastebėti tokio reikšmės perkėlimo atvejų, pvz., *gyvatė* → *lakštutė*, *gyvatė* → *varlytė*, *gyvatė* → *kirmėlė* (*kirminas*), *vilkas* → *šuo* (*šuva*), *blusa* → *stirniukas*, *utėlė* → *baltoji kiaulė* ir pan. Aiškiai matyti dvi tendencijos: 1) eufemizmu virsta mažesnio, smulkesnio, ne tokio pavojingo gyvūno pavadinimas, 2) draudžiamąjį žodį – zoonimą keičia didesnio, stambesnio gyvio pavadinimas. Gyvatė su vilku eufemizacijos proceso metu linkę „mažėti“, o parazitiniai vabzdžiai, priešingai, „didėti“. Taip stambus nuodingas roplys „susitraukia“ į kirmėlę, o utėlė „išsipučia“ ligi kiaulės dydžio. Kai kurioms slavų kalboms ar tarmėms būdinga ir priešinga kryptis *kirmėlė* → *gyvatė*, plg. serbų–kroatų *zyja* „gyvatė“ ir kroatų ar bosnių *gujica*, *gujina*, *gujna* „sliėkas – t. y. gyvatėlė“ (Журавлев 2005, 649). Lietuviškai apie kandies vikšrus juk taip pat pasakoma – *gyvāčių* priviso.

Vis dėlto loginio argumento, kad kregždutė, žylaitė ar lakštutė – menkesni, smulkesni už gyvates padarėliai, aiškiai nepakanka. Lietuviams įprastos dvi mitinės būtybės: pasakų slibinas ir mitologinių sakmių aitvaras. Tipiškas aitvaro apibūdinimas: *Apie aitvarą taip sako, kad jisai esąs kaip gyvatė, tiktai ką jis labai raudonas ir daug ilgesnis ažu gyvatę. Skraidžioja jisai po orą*

kaip paukštė An. Kitur sakoma, kad šio skrajūno *skiauteris kaip gaidžio* Slk, kad tai *esqs lekiantis oru kirminas, ilgas kaip žaltys* Mrj. Daugiagalvė pabaisa – slibinas irgi skraido: *Su didele vėtra atlėkė septyngalvis smakas* Brt. Lietuvių aitvaras yra gyvatės, paukščio ir dangiškosios ugnies įsikūnijimas: jis daug kuo primena rusų mitinę būtybę *огненный змей* (Zavjalova 1998, 70). Labai gali būti, kad gyvatės vadinimas paukščiu, taip išplitęs mūsų gydomosios magijos tekstuose, motyvuotas mitologiškai. Pažymėtina, kad *paukštyte* gyvatę vadina ir latviai. Jie gyvatę baido taip: *Tiš, putniņ, mežā* LU 550. Pasaulio tautų mitologijoje gausu skraiduolių gyvačių su paukščio požymiais. Minėtinas, pavyzdžiui, senovės majų dievas Kukulkanas, vaizduotas kaip gyvatė su žmogaus galva. Jo vardas reiškia „plunksnomis apžėlęs slibinas“ (ME I 307). Kita garsi Meksikos indėnų gentis – actekai – labai gerbė Kecalcoatlį, kuris turėjo žaliomis plunksnomis apaugusios gyvatės pavidalą (ME I 318).

Esama ir „nepaukštinių“ šios grupės eufemizmų: *kirmėlė* Tvr, Alk, Dgl, Slk, Ant, *kiřminas* Als, Lkž, Žlv, Plt, J, End, *kirmis* J, Vdk, *kirmėlė gyvātė* Ml, *gyvatinė šaltinė* Ml, *varlytė* Rk, *varlė* Skp, *vābalis* Ggr, *saldžýja bitėlė* Ml, *arklinė* Plvn. Iš turimų duomenų sunku spręsti, ar *kirmėlė* ir *kiřminas* tikrai *gyvātės* eufemizmai visame dideliame plote, kuriame šiandien jie vartojami. Daugelyje vakarų aukštaičių šnektų *kirmėlė* neabejotinai bus pakeitusi ne gyvatę, bet *añgį*.

Atskirai minėtinas *gyvātės* eufemizmas *kirmis*. *Kirmis* santykiauja su *kiřmėle* panašiai kaip *utis* ir *utėlė*, *musis* ir *musėlė*, *skruzdis* ir *skruzdelė*. Pasitaiko šnektų – tokia, pavyzdžiui, yra šiaurės žemaičių kretingiškių Endriejavo šnektas, kurioje visi minėtieji žodžiai gali būti nepriesaginiai, t. y. *kirmis*, *utis*, *musis*, *skruzdis*. Greta *kirmis* vartojamas tik *kiřminas* (ne *kirmėlė*), o greta *musis* – *musėlė*, kuri irgi reiškia musę, tik smulkesnę, mažesnę. Pažymėtina, kad *kirmis* „kirmėlės“ reikšme šiandien jau retai begirdima. Šio žodžio mažybinė forma *kirmikė* išlikusi kaip pejoratyvas ir reiškia netikusią, nedorą mergišką – paauglę. Yra pagrindo manyti, kad ir *kirmis* „gyvatės“ reikšme jau yra savotiškas archaizmas, iš aktyvios vartosenos pasitraukęs žodis. Apie *i* kamieno nykimą tarmėse rašyta daug. Bene pirmasis jį išsamiai komentuoja Z. Zinkevičius (Zinkevičius 1966, 229). Iš LKŽ pateikiamo

pavyzdžio matyti, kad Viduklėje *kirmis* pasižymi ne tik morfologinėmis ypatybėmis, bet ir savita reikšme „roplys, šliužas“: *Jei, eidamas į girią, kur yra daug kirmių (žalčių, gyvačių), išsitrinsi kojas ožio krauju, tai jokia kirmis tavęs nerušios* Vdk.

Atskirai aptartini ir gydomosios magijos tekstuose pavartoti sudėtiniai pavadinimai *kirmelė gvatė, gvatinė šaltinė*. Pastarasis pavadinimas dėl „dvigubos“ motyvacijos jau minėtas anksčiau. Žodžių junginys *kirmelė gvatė* savitas dėl pačios struktūros *eufemizmas + draudžiamasis žodis*. Veikiausiai čia abu žodžiai kalbos vartotojų suvokiami kaip sinonimai. Tokios žodžių poros tautosakai itin būdingos, pvz.: *laūmė rāgana, ālu mīdu* gėriau, tik *tėvo mōtin*os trūksta, *rūtą vākarą* vis lapynė ir pan. Šiems junginiams daug dėmesio yra skyręs folkloro kalbos tyrinėtojas A. Potebnia. Apie sudėtinį rusų gvatės pavadinimą jis rašo: *Так, я думаю, вр. змея-скоропея <...>, как одно, возникло из змея и скоропея (= скорпий¹⁹; серб. змије и јакрени²⁰)* (Потебня 2006, 80). Šis autorius pateikia gausybę analogiškų pavyzdžių ne tik iš rusų, bet ir iš ukrainiečių, bulgarų, latvių liaudies dainų: *скрипка дудка грае* „smuikas dūdelė groja“, *аї цаунит'-ваверит'* „Oi kiaunyte-voveryte“²¹ (Потебня 2006, 81). Sudėtinis pavadinimas *gvatinė šaltinė* tikriausiai reiškia „gyvatėms priklausanti, gyvačių rūšies, gyvenanti prie šaltinio“.

Tarp „nepaukštinių“ gvatės eufemizmų pasitaiko ir varliagyvių pavadinimų: *varlūtė* arba tiesiog *varlė*. Jų pateikėjai dar ir aiškina, kad *bėganti gyvatė varlės bijanti* Skp. Varlių ir gyvačių nesantaika – labai dažnas mūsų tautosakos motyvas. Ypač gera varliagyvių giminės kovotoja laikoma rupūžė. Žmogus, atsitiktinai išvydęs žalčio ir rupūžės peštynes, gali pasidaryti galingas, išlošti bet kokią bylą teisme: *Kas, miške radęs žaltį su rupūže besimušant, su medeliu perskyrė, tas, tą medelį turėdams, kad kur eis ant provą į sūdą, tai jis vis užveiks, jo bus viršūnė* Grz. Tokioje kovoje paprastai laimi rupūžė, nes tradiciškai manoma, kad jos nuodai stipresni už gyvatės: *Jeigu rupūžė užspjauna ant gyvatės, tai gyvatė nudoesia* Rgvl. Būdamos amžinos

---

¹⁹ Skorpionas.

²⁰ Gyvatės ir skorpionai.

²¹ Taip parašyta originale. Latviškus pavyzdžius A. Potebnia transliteruoja kirilica.

antagonistės, varlė ir gyvatė netgi laikosi drauge. Varlė, kaip, beje, ir driežas, vadinama savotiška gyvatės „pranaše“: *Jeigu miške pamatai varlę, tai netoli bus gyvatė* Sb. Šiais tikėjimais originaliai reiškiasi etninei kultūrai būdinga pasaulio reiškinių kategorizacija: žmonės intuityviai jaučia, kad varlės, gyvatės, driežai – giminingi gyvūnai. Vadinasi, reikšmės perkėlimas *gyvatė* → *varlė* (*varlytė*) motyvuotas gana sudėtingų pažiūrų į gyvąjį pasaulį visumos, nors iš pirmo žvilgsnio ir atrodo keistokas.

Esama ir kitokių sugretinimų, pvz., *gyvatė-bitė*. Frazeologinis *gyvatės* eufemizmas *saldžėja bitėlė* turi retą moteriškos giminės įvardžiuotinio būdvardžio formą. Tame pačiame užkalbėjimo tekste dar pavartotas ir kreipinys į gyvatę *šviesėja žvaigždėle* su šia senovine forma. Pagrindas tokiems pasakymams atsirasti – panašūs abiejų gyvių veiksmi: ir bitė, ir gyvatė skaudžiai gelia. Plačiai paplitęs įsitikinimas, kad bitės nuodai stipresni už gyvatės nuodus, todėl bitė laikoma itin geru vaistu nuo gyvatės įkandimo: *Jei gyvatė įkirto, reikia suvalgyti gyvą bitę* Vb; *Jei gyvatė įkando, reikia nuryti bitelę: bitelė nuo Dievo, o gyvatė nuo velnio* MTt III 118. Šventu gyviu bitę įprasta laikyti visoje Lietuvoje. Ar šis įsitikinimas iš tiesų senas, sunku pasakyti. Dabar labiausiai paplitusi krikščioniškoji bitės šventumo aiškinimų versija: *Bitutės prakaitas Dievui šviečia* Mrc²². Bitės ir gyvatės santykis, struktūriškai vertinant, visiškai atitinka bitės ir varlės (rupūžės) santykį: abu gyviai antagonistai, tačiau stambi, pavojinga gyvatė gali sumažėti iki varlytės ar netgi iki bitės dydžio.

Esama ir dar vieno su vabzdžiais susijusio *gyvatės* eufemizmo – *vābalis*. Šis žodis laikytinas daiktavardžio *vābalas* kito kamiengalio sinoniminiu variantu. *Vābalas* tai daugiareikšmis žodis. Jis gali reikšti bet kokią gyvą būtybę: gyvūną, augalą, netgi mitologinį personažą, pvz.: *Tarp vabalū žaltys už visus buvo juo gerbamas* S. Dauk; *Nebuvo geras vābalas tas kaukas* Kv. Ši *vābalo* reikšmė perkeltinė, išvestinė.

---

²² Čia turima galvoje, kad bitės gamina vašką, o iš jo nulietos žvakės žibinamos bažnyčioje ant altoriaus.

Gyvatės eufemizmas *arklinė* kelia bene daugiausiai neaiškumų. Jį galima suprasti dvejopai: 1) „didelė, stambi gyvatė“, plg. *arkliniai* dantys Kt „dideli kaip arklio dantys“, *arklinės* silkės Plng „stambios, didžiagalvės silkės“; 2) „arklius kertanti gyvatė“, plg. *arklinis* vilkas Šmn „vilkas, kuris pjauna arklius“.

Pasitaiko *gyvātės* eufemizmą, rodančių šių gyvių santykį su augalais: *žilvinė gyvātė* Kb, Eiš „gluodenas“; *žilvitinė gyvātė* Vlk „gluodenas“; *žilvitinė* Dg „gluodenas“; *karklinė* Švnč; *pušinė* Plvn; *kvietkinė pakvietkinė* Ml; *kvietkėlis* GK 1941, Nr. 1–2, 123; *kanāpinė* Plvn, Grš, KzR. Motyvacijos požiūriu šie pavadinimai gana problemiški. Kodėl, pavyzdžiui, gluodenas nešioja *žilvitinės gyvātės* ar tiesiog *žilvitinės* vardą – ar todėl, kad gyvena, laikosi tokiose vietose, kur auga žilvičiai, ar priežastis kita: juk šie ropliai yra lankstūs, rusvos spalvos, primenantys žilvičių šakas.

Didžiąjai daliai nurodytų vienažodžių ar frazeologinių pavadinimų pradžia davė žodžiai, reiškiantys medžius ar krūmus: *žilvinė gyvātė* (: *žilvis* „karklo atžala, vytis“), *žilvitinė gyvātė*, *žilvitinė* (: *žilvitis*), *karklinė* (: *karklas*), *pušinė* (: *pušis*). Kiti eufemistiniai *gyvātės* pakaitalai darybiškai susiję su žolinių augalų pavadinimais: *kvietkėlis*, *kvietkinė pakvietkinė* (: *kvietkas* „gėlė“), *kanāpinė* (: *kanapė*). Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad *karklinė* ar *žilvitinė* gyvatė praminta kaip pelkių gyventoja. Suabejoti verčia labai paplitęs žmonių įsitikinimas, kad gluodenas atsirandęs iš verbos (t. y. karklo) šakelės: *Užsidegėm balaną – kad žilvitinė gyvatė jai [vištai] apsimatojus apie koją. Motulė inlipo ir tą gyvatę užbambino. Matai, žmogus nešės iš miško verbų per Zviestavones ir man paliko kelias šakeles. Toj diena buvo prieš Verbų sekmadienį. Mes pripažinom, kad žilvitinė gyvatė nuog to atsirado* (Marcinkevičienė 1998, 96). Šis tikėjimas grindžiamas panašumo magija: šakelė, tam tikru sakraliu metu parsinešta iš miško, vėliau pavirstanti gyvate. Vadinasi, gyvatė panaši į šaką, primena ją, todėl *karklinė* ar *žilvitinė* gali būti pavadinimai pagal išvaizdą.

Dvejopai galima traktuoti ir pavadinimą *pušinė*: 1) „gyvenanti po pušimis, t. y. miške, šile“, 2) „kuo nors (pvz., spalva) primenanti pušį“. Analogiškai ir pavadinimai *kvietkėlis*, *kvietkinė pakvietkinė*. *Kvietkėlį* dar galima

interpretuoti kaip komplimentinį eufemizmą – malonybinį žodį, plg.: *Sudiev, kvietkēli tu brangiausias Vnž*. O ką daryti su *kvietkinė pakvietkinė*? Gali būti, kad žmonės įžiūri gėlių raštus pačiame roplio ornamente, o gal gyvatė, gyvenanti „po gėlėmis“, t. y. žemėje? Tokį teiginį pariamia kai kurie slaviški pavadinimai, pvz., rusų *подкранивая* P33 302 – „podilgėlinė, po dilgėlėmis lindinti, gyvenanti“. Tokiu atveju pavadinimas *kvietkinė pakvietkinė* būtų motyvuotas mitologiškai. Juo labiau, kad ir pasakojamojoje tautosakoje pasitaiko epizodų, kuriuose gyvatė vertą, dorą žmogų apdovanoja stebuklingomis gėlėmis: *Gyvatė įšliaužė ir padėjo gėlę prie vaiko. Jei tą gėlę vaikas prie savęs turės, tai nei kare, nei kur kitur nežus* Slk.

Gyvatės pavadinimas *kanāpinė* yra aiškus pavadinimas pagal išvaizdą. Šitam pogrupiui jis priskirtas greičiau dėl darybinės motyvacijos: augalo pavadinimas *kanāpė* yra *kanāpinės* pamatinis žodis. Daugiau „augalinės“ motyvacijos *gyvātės* substitutų, priskirtinų šiai grupei, nerasta.

Gyvatės ryšys su augalais atsiskleidžia liaudies burtuose ir tikėjimuose. Manoma, kad augalas, išaugęs iš roplio kūno, suteikia žmogui įvairių stebuklingų savybių: *Kad gegužei nekukuojant užmuši gyvatę, įkask į žemes ir ant tos vietos pasodyk žirni, o kada žirnis pražysta, tai tą žiedą nusiskynęs užsikišk už kepurės ir nuėjęs į bažnyčių matysi, ką velniai daro* Grz²³; *Reik pavasaryj, išskriodus gyvatės pilvą, greitžirni įdėti, į žemę įkasti. <...> Tada gyvatė supus, o žirnis išdygęs užaugs; tai tada pačiam reik tuos žirnius suvalgyti. Ir žinosi viską, kas žemėse par šešius sieksnius yra* Grz. Čia originaliai atsiskleidžia gyvatės – požemių gyventojos, lobių saugotojos – funkcija, apie kurią jau kalbėta anksčiau.

Gyvatė – gyvosios gamtos padaras, tačiau jos pavadinimai gali būti susiję ir su socialine – žmogaus – sfera. Esama dvejopų *gyvātės* eufemizmų, susijusių su žmonėmis: 1) jos įvardijamos antroponimais, 2) ropliai pavadinami žodžiais, reiškiančiais artimą giminystę arba aukštą socialinę

---

²³ Visoje Serbijoje plačiai žinomi tikėjimai, kad užmušus pavasarį pirmą surastą gyvatę ir iš jos galvos išauginus žirnių arba česnako laiškų, galima įgyti magiškų galių. Panašiai mano ir bosniai, Karpatų kalnuose gyvenantys ukrainiečiai. Taip užauginti augalai padeda atpažinti raganas, atskleisti visokias paslaptis, netgi padaro žmogų nematomą (Толстая 1998, 145).

padėtį. Užkalbėjimuose gyvatė vadinama šiais moteriškais vardais: *Ievà* Dgč, *Marcelinà* LU 196, *Katrinà* LU 196, *Karalinà* LU 196, *Rozálka* Upn, *Pētrė* Upn, *Agotà* Upn. Kadangi toks gyvatės įvardijimas pasitaikė vos keliuose užkalbėjimuose, galima teigti, kad lietuviams jis nėra itin būdingas. Beje, prie Upininkuose užrašyto teksto esama pastabos, kad tai užkalbėjimas lenkų kalba (LU 552).

Iš pirmo žvilgsnio šie vardai visai neatrodo ypatingi: krinta į akis nebent kai kurios suslavintos formos – *Rozálka* (iš *Rozālija*) arba aiškus polinkis į rimavimą: *Marcelinà*, *Katrinà*, *Karalinà*. Tautosakoje tikrinio vardo ir jo denotato ryšys pasireiškia tuo, kad žinai vardą – valdai ir jo savininką. Todėl tokie vardai paprastai slepiami, nutylimi. Pragmatiniame lygmenyje ryškiausia tokių vardų savybė sietina su jų vartojimu: teisingai ištarti vardą reiškia pakviesti jo savininką. Todėl tokia svarbi pati vardo vartojimo situacija: laikas, vieta, vardą tariančio žmogaus savybės ir pan. (Гриненко 1995, 65).

Gydymo maldelėje trys „gyvatiniai“ antroponimai: *Yra Egerų kalnas, tame kalne qžuolas, ir ten yra gūžta, toje gūžtoje trys slūgos: Karalinà, Katrinà ir Marcelinà. Tos prašau išimti, kuri įleidote tą galuonį, o jei neišimsite, tai būsite basliais badžiotos, taukais mozotos ir bizūnais kotavotos* LU 196. Gyvatės, vadinamos moteriškais vardais, kartu yra ir *slūgos* – „tarnaitės“. Šis žodis irgi pavartotas eufemistiškai. Jis pabrėžia žemą gyvačių statusą, apie kurį galima spręsti ir iš grasinimo fizinėmis bausmėmis, ypač kotavojimu – t. y. mušimu, plakimu bizūnais. Tikrinių vardų vartojimas antropomorfizuoja gyvates, bet pernelyg jų neišaukština.

Užkalbėjimų tekstai rodo, kad gyvatė gali nešioti ir *Ievos* vardą. Beje, *Ieva* gyvatę vadina ir latviai (LU 355). Kodėl ropliui parinktas būtent šis biblinės kilmės antroponimas, suprasti nesunku. Gundymas – bene populiariausias Adomo ir Ievos siužeto motyvas. Jo kompozicijos schema tradicinė: Adomo ir Ievos nuogos figūros visu ūgiu, tarp jų auga medis – obelis arba figmedis, kurį apsvyniojęs žaltys. Šis motyvas itin būdingas ir lietuvių liaudies menui: jis atspindėtas visose vaizduojamosios dailės šakose, ypač išplėtotas grafikoje (Počiulpaitė 1991, 43).

Slavai irgi vadina gyvates žmonių vardais: *Василиса, Марья, Дарья, Ходосья, Арина, Долосья* (visi pavyzdžiai iš P33 298), *Марина, Катерина, Ирина, Наталей, Гарафена* (Zavjalova 1998, 79). Tarp daugelio moteriškų matyti ir vienas vyriškas vardas, mat, rusų kalboje šalia moteriškosios giminės daiktavardžio *змея* esama ir vyriškosios giminės žodžio *змеѝ*: prie jo ir priderintas vyriškas antroponimas – *змеѝ Веремеѝ* P33 303. Tai, kad rusų gydomosios magijos tekstuose ropliai turintys daug vardų, pabrėžia ir M. Zavjalova. Šios tyrinėtojos nuomone, gyvatės vardas – tai ginklas, padedantis ją nugalėti (Zavjalova 1998, 79). Rusų tautosakai neįprasta antroponimų vartoseną itin būdinga. Vardus (pasitaiko, kad ir tėvavardžius) gali turėti įvairiausi gyvosios bei negyvosios gamtos objektai ir reiškiniai, kaip antai *ветер Мойсей, месяц молодой Адам, дуб Егор, земля Татьяна* ir pan. (Черепанова 1983a, 57).

Antropomorfizuotos gyvatės paklūsta ir socialinei hierarchijai, kuri šiaip jau būdinga tik žmonių pasauliui. Dėl šios priežasties į jas kreipiamasi žodžiais, reiškiančiais aukštą socialinį statusą. Pasitaiko ir giminystės ar aukštos socialinės padėties terminų vartojimo eufemistiniais sumetimais: *karāliau li[e]psnātas* LU 191; *gyvāčių Viēšpatas* LU 191; *karalīenē liepsnōta* Šmn; *mōtina mūsū* LU 219; *pūkčių karalīene* LU 219; *gyvāčių mōtina* Rdd; *motinēlē žieminēlē* Švnč; *žiemiēnē mōtina* Švnč.

Gyvatė kaip karalienė yra bendras kultūrinis vaizdinys, būdingas įvairioms tautoms. Dėl gyvūno svetimumo žmonių aplinkai jam buvo suteikta kitos sferos valdovo karūna. Kad ir imant pasaką „Eglė žalčių karalienė“ – žaltys jos variantuose yra valdovas, gyvenantis rūmuose, bet tie rūmai paslaptingoje, svetimoje, žmogui neįžengiamose vietose. Puikiausias pavyzdys yra variantas „Apie žalčių karalių“ (Sauka 2008, 444–446), kur žaltys yra vandenų karalius, o ant jo galvos karūna, kuri šviečia kaip saulė, net ir naktį. Kad žaltys yra vandens, chtoninio pasaulio valdovas, teigia ir E. Stryczyńska-Hodyl (2009, 30–31). Tai autorė grindžia magine formule, norint prisišaukti žaltį, ir tuo, kad ne savo pasaulyje žaltys yra bejėgis. Taip pat autorė pabrėžia, jog maginė formulė žaltį perkelia į tabu sferą, todėl jo tikrojo vardo minėti negalima.

Tautosakininkų nuomone, gyvačių karalius – vienas iš nedaugelio mitologinių personažų, kurie būdingi beveik visoms baltų ar slavų etninėms tradicijoms. Įvairiose vietose jis ir vadinamas skirtingai: ne tik gyvačių karaliumi, bet ir didžiąja gyvate (slibinu), gyvačių šeimininku (Балкуте, Кляус 2011, 68). Tyrinėtojai linkę pabrėžti, kad lietuviškoji medžiaga, net ir palyginti neseniai užrašyta, yra reikšminga gretinamiesiems baltų–slavų tyrimams, nes joje aptinkama itin archajiškų, senoviškų šios populiaros mitinės būtybės bruožų. Didžiulėje Rusijos teritorijoje šie bruožai jau transformavęsi, siužetiniai motyvai pakitę dėl kitų tautų folkloro įtakos. Pavyzdžiui, Užbaikalėje vietinių rusų pasakojamos istorijos patyrė neabejotiną buriatų, evenkų, kinų įtaką (Балкуте, Кляус 2011, 68).

Lietuvių tradicinėje etninėje kultūroje gyvačių karaliaus išorės bruožai, jo valdžios ženklai, rodymosi laikas ir vieta, o kartais netgi ir jo garbės palyda nusakomi gana aiškiai, pvz.: *Gyvačių karalius turįs šviesius ragus, esąs trumpas drūtas ir margas Nj, Specialistų, kurie įstengtų nukalbėti gyvatę karalių (josios bruožai: ilga, blizganti, keturkampė [ar] šešiakampė karūna, saulėtam lietui lyjant ir Sekminių rytą ją galima sutikti keliolikos gyvačių lydimo), rečiau raūdama Dglš. Tikėjimuose pabrėžiamos stebuklingos jo karūnos savybės: Anas buvo girdėjęs, kad, kas paimtų kirmėlių karaliaus karūną, tas labai daug ką žinotų Slk. Kaip matyti, čia paslaptingoji mitinė būtybė vadinama *gyvāčių karāliumi, kirmėlių karāliumi, gyvatė karāliumi*.*

Gyvates gali valdyti ir karalienė. Ji įsivaizduojama gana įvairiai: *didžiausia kaip sienojas kirmėlė ir su aukso karūna Dkšt, tokia kaip rąstas Srd, čyst balta kirmėlė Tlž, angių karalienė – ne vien didiai žerinti, bet ir žinojimo pilną vainiką turinti Juod Kn 94. Karalienė savo ruožtu nusakoma kaip *baltà kirmėlė, baltà angis, didžiausia kirmėlė, angiū karalíenė*. Akcentuojamas jos vainikas (karūna), kuris ne tik itin brangus, bet ir žinojimo pilnas. Pažymėtina, kad nei prozos tekstuose, nei tikėjimuose nerasta karaliaus ar karalienės epiteto *liepsnótas, -a*. Jis pasitaikė tik gydomosios magijos tekstuose.*

Reikia pripažinti, kad šio epiteto reikšmė dėl duomenų stokos ne itin aiški. Eufemizmo *karalíenė liepsnóta* užrašymo vieta žinoma: tai Šimonys.

Tekstą, kuriame pavartotas kreipinys *karāliu li[e]psnátas* pirmoje XIX a. pusėje (1846 m.) yra užrašęs Liudvikas Jucevičius. Užrašymo vieta nenurodyta. Nežinant užrašymo vietos, sunku nustatyti, ką šiame tekste reiškia žodis *liepsnótas*. LKŽ nurodoma, kad šis žodis gali reikšti: 1. „raudonas, rausvas, liepsnos spalvos“, 2. „išmargintas ruožais, panašiais į liepsnos liežuvius“. Pastaroji reikšmė žinoma Žemaitijoje: *Liepsnótai dažomos gijos (gabalas vienos, gabalas kitokios spalvos)* Plng. Žemaičiai ta pačia reikšme vartoja ir būdvardį *liepsnétas*: *liepsnétas* audeklas Skdv, *liepsnétas* sijonas Šts, *liepsnéta* (nelygios spalvos) varškė Šts. Labai galimas dalykas, kad čia turima galvoje ne spalva, o žibėjimas, spindesys: tekste iš Mažosios Lietuvos pabrėžiama, kad angių karalienė *didiai žerinti*.

Panašus personažas, kaip jau minėta, plačiai žinomas ir slavų kraštuose. Ukrainiečių gyvačių karalius ant galvos nešioja karūną arba brangakmenį. Jis gali turėti ir kitokių žmogaus arba gyvūno požymių: žiedą, auskarus, ragus, gaidžio skiauterę (Войтович 192). Labai dažnas šios mitinės būtybės bruožas – balta spalva, simbolizuojanti ryšį su mirusiaisiais. Gyvačių karalius kartais esti ir ūsuotas (ukrainiečiai), auksagalvis (lenkai), dvigalvis (bulgarai) (СД II 335).

Bene įspūdingiausia gyvačių karalienė ne kaimynų kraštuose, o „Tūkstančio ir vienos nakties“ pasakose (1995). Vienas daugiašakis siužetas apima beveik visus motyvus, kurie mūsų etninėje kultūroje išblaškyti po tradicinius tikėjimus, sakmes ir pasakas: tai „Pasakojimas apie Hasibą ir gyvačių karalienę“. Jame aprašyta mitinė būtybė – požemių gyventoja (plg. mūsų *žėmininkę*), pas ją patenkama prieš tai išsėmus pilną šulinį medaus (plg. *saldūtę* ir *medūtę*). Arabų gyvačių karalienė didelė kaip mulas, spindinti kaip krištolas (plg. *žibulinę*, *žibančiaia*, *žibūtę*). Ji pažįsta visokias stebuklingas žoles, o tuo pasižymi ir mūsų ropLIAI. Jos mėsa išgydo raupsuotą karalių – Lietuvoje plačiai žinoma, kad gyvatiena gydanti žmonių ir gyvulių ligas. Išgėręs gyvatienos nuoviro, Hasibas pasidaro visažinis: jis pažįsta visas paslaptis, sugeba spėti ateitį iš žvaigždžių, išvelgia žemėje slypinčius metalus (prisiminkime mūsų gyvačių ryšį su metalais), perpranta gydymo meną ir magiją. Nesunku suprasti, kad visos šios analogijos nėra atsitiktinis sutapimas.

Gali būti, kad pasakojimai apie gyvates ir nepaprastas jų savybes bus pas mus atėję iš Rytų, kartu su pasakomis.

Esama ir tokių *gyvātės* eufemizmų, į kuriuos įeina giminystės terminai: *žiemienė mótina, mótina mūsu, gyvāčių mótina, motinėle žieminėle*. Gyvačių motina minima ir pasakojamojoje tautosakoje: *Pamatė dabar čion baisiai didelę motiną angį* Brt. Skaitant pasaką paaiškėja, kad minėtoji motina angis – tai ta pati gyvačių karalienė, kurios dukterį žmogus išgelbsti iš bėdos. Tókios motinos labai primena latvių motes – gyvūnų ar gamtos reiškinių globėjas: *Zemes māte* „žemės motė“, *Jūras māte* „Jūros motė“, *Zirgu māte* „Arklių motė“ prižiūri vis kitą žmogų supančio pasaulio objektą (Šmitas 2004, 232). Daug tokių pavyzdžių pirmąkart kultūrose. Štai indėnai naskapiai, gyvenantys Labradoro pusiasalyje, labai gerbia elnių valdovą. Tūkstančiai elnių gyvena namų formos kalnuose, kurie vadinami Elnių namais. Šias nesuskaitomas kaimenes valdo baltas žmogus juodu apdaru. Jo karalystėje visi gyvūnai kelis kartus didesni už įprastus. Elniai, pagrindinis šios indėnų genties medžioklės laimikis, kiekvienais metais palieka savo šalį. Taip aiškinamos kasmet vykstančios elnių kaimenių migracijos (www.mircea-eliade.com). Nurodytu atveju gyvūnų valdovas jau antropomorfizuotas. Mūsų *gyvāčių viėšpatas* ar *gvvāčių karalienė* dar tebeturi pirmąkart roplio pavidalą. Kartais poniomis ar karalienėmis į gyvates kreipiasi ir rusai, pvz.: *сударыня Хевра, царица Елица* (Zavjalova 1998, 79). Vargu ar čia turima galvoje karalienė: greičiau tai savotiški „garbės titulai“, skirti gyvatės širdžiai suminkštinti.

Pasitaiko tokių eufemizmų, kurių aiškinimas negali apsieiti be fonetikos dalykų. Prie jų šliejasi ir žodžiai, darybiškai susiję su ištiktukais ar įvairūs rimažodžiai. Tikslingiausia pavyzdžius sujungti į vieną grupę ir aprašyti drauge: *gimbātė* Šts; *gembātė* IM1850,35; *kiřpšinas* Šts; *čiončė* Č; *žvižinė* Žb; *caņgė* VšR, KzR; *cangė angė* KzR; *cengė angė* KzR; *sangis rangis* Samylai.

Savotiški žodžio *gyvātė* fonetiniai perdirbiniai yra žemaičių *gimbātė* ir *gembātė*. *Gembātė* greičiausiai atsirado dėl eufemizacijos „perdirbus“ žodį *gyvātė* pagal populiarių žemaičių žodį *gėmbė* „kablų“. Abu žodžiai artimi

fonetiškai, o ir gyvatė šiek tiek primena medinį kablį, ant kurio žemaičiai kabindavo drabužius. Variantas *gimbātė* galėjo atsirasti nevykusiai transponuojant *gembātę* į bendrinę kalbą (Šatėse tariama *gembāt^e* ~ *gembātė*). Aiškus fonetinis eufemizmas yra ir *kiŗpšinas*: tai dėl eufemizacijos atsiradęs dirbtinis žodis, kurio „pirmavaizdis“, žinoma, *kiŗminas* „gyvatė“. Galima konstatuoti, kad *kiŗpšinas* jau yra „eufemizmo eufemizmas“. Labai panašiai endriejaviškiai iš draudžiamojo žodžio *žaltys* yra „nulipdę“ eufemizmą *žálminas*. Skirtumas tik toks, kad *žálčio* ir *žálmino* pirmieji skiemenys sutampa, o *kiŗpšinas* skiriasi nuo *kiŗmino* dviem priebalsiais. Minėtina ir tai, kad *kiŗpšinas* sukuria adresatui iliuziją apie tariamą darybinį ryšį su *kiŗpti*, *keŗpa*, *kiŗpo*.

Veikiausiai garsažodinės kilmės yra rytų aukštaičių eufemizmas *čiončė*, kuris fonetiškai galbūt sietinas su jų *čĩnčė* Užp, Km, Ant „pikčiurna, zyzla“. Toje pačioje tarmėje paliudytas ir *gyvātės* eufemistinis pakaitalas *žvižinė*, plg. reduplikacijos būdu sudarytą ištiktuką *žvižvylgt* Krš, kuris nusako greitą žvilgtelėjimą, sublykčiojimą akimis. Gyvatė – žvilgantis, blykčiojantis gyvis. Nelabai aiškios kilmės eufemizmas *caņgė* – gal šliužas taip vadinamas todėl, kad staiga puola ir gelia, plg. ištiktuką *caņgt* „cvankt, taukšt“, kuris nusako staigų veiksmą – sudavimą, taukstelėjimą, barkstelėjimą. Užkalbėjimuose mėgstama iš *caņgės* darytis įvairius rimažodžius: *cangė angė*, *cengė angė*. Pastarieji kartais netgi semantizuojami, „perinterpretuojami“: taip atsiranda gyvatės pavadinimas *sangis rangis* – visiems žinoma, kad šliužai rangosi. Plg. mįslę *Šarangė varangė* po suolu *susirangė* (šuo).

Pabrėžtina, kad eufemizacijos reiškinio fonosemantiniai aspektai iki šiol tebėra menkai ištirti. Lietuvių kilmės rusų kalbininkas V. Želvis mano, kad senais laikais daikto pavadinimas buvo neatskiriamas nuo denotato, todėl pavadinti objektą reiškę turėti su juo kontaktą, paveikti jį. Štai kodėl žodžio skambėjimui buvo skiriama tiek daug dėmesio: ypač sureikšminti tokie dalykai, kaip, pavyzdžiui, homonimiškumas, dalinis garsų sutapimas. Fonetinis panašumas į kokį nepageidaujamą vulgarizmą gali „sutepti“, „apjuodinti“ niekuo dėtą, neutralų žodį. Ypač nuo to „kenčia“ tikriniai vardai

– asmenvardžiai, vietovardžiai, kurie užsieniečio ausims skamba „nepadoriai“, nors gimtakalbiams jokių nepageidaujamų asociacijų ir nekelia. Štai vokiečiams negražiai skamba rusiška pavardė *Furceva* (plg. vok. *Furz*), rusai rašydami sąmoningai iškraipo, pagražina kinų maršalo pavardę Пын Дэхуэй – čia visur pridėtas papildomas balsis [э] ir pan. (Жельвис 2001, 183). Panašiai elgiasi ir žemaičiai, sakydami *kiřpšinas* vietoj *kiřminas*, *žabaltys* vietoj *žaltys* ir pan.

Atskirai minėtini dar keli gyvatės eufemizmai, kurių motyvacija susijusi su įsivaizduojamu aklumu: *aklùkė* Rtn, Mrc „gluodenas“, *akėlė padakėlė* Ml, *žabālė* Klt „gluodenas“. Visi šie eufemistiniai pavadinimai motyvuoti mitologiškai, nes Lietuvoje paplitęs įsitikinimas, kad bekojis driežas – gluodenas nieko nematantis: *Žilvitinės aklos: jei jos matytų, tai ir inkqstų* Rdš. Morfologijos požiūriu įdomus pietų aukštaičių pavadinimas *aklùkė*: kitur Lietuvoje tokia gyvatė būtų vadinama *aklāja*, bet čia vietoj įvardžiuotinių būdvardžių dažnai pavartojami mažybinių priesagų vediniai. Su aklumu sietinas ir dvižodis reduplikacinis darinys *akėlė padakėlė*. Šliužų akys akcentuojamos ir slavų tautų etninėje kultūroje: čia manoma, kad gyvatės akys turinčios ypatingų galių. Tai ypač būdinga rusų meilės magijai (Zavjalova 1998, 72). Labai įspūdingai gyvatės akių motyvai išplėtoti japonų tradicinėje kultūroje. Medkirtys, vedęs moterį-gyvatę, susilaukia su ja sūnaus. Vyriui sulaužius pažadą, motina-gyvatė priversta grįžti į kalnų ežerą. Vietoj motinos pieno ji palieka vaikui savo akį, kurioje slypi didi motinos meilė. Vos tik kūdikis ima rėkti, gauna vietoj žinduko motinos akį. Šiai ilgainiui sunykus, gyvatė atiduoda sūnui kitą akį ir lieka visiškai akla. Paūgėjęs sūnus susiranda motiną ir verkdamas apkabina ją. Ašaroms nutekėjus į tuščias gyvatės akiduobes, ši praregi ir atvirsta moterimi (Gyvatės akys 1968, 8). Čia chtoniškojo personažo – gyvatės – aklumo motyvas gražiai persipina su moralės nuostatomis, o pati gyvatė simbolizuoja pasiaukojamą motinystę.

Dalis eufemistinių substitutų priklauso skolintajai leksikai. Skolintų roplio pavadinimų, atliekančių eufemistinę funkciją, nėra daug. Užkalbėjimuose ir šnekamojoje kalboje rasti aštuoni tokie eufemizmai: *gad*

gadica Ml; *zimna žeminga* Užp; *zmeja zmejine* Dg; *zmiejà* Švnč; *žalesnykas matusnykas* Švnč; *ōdina* Jašiūnai; *kreicàtaras* Sg; *kroicoteris* Sausgalviai.

Suprantama, kad skolinti pavadinimai vartojami intensyvių kalbinių kontaktų zonose. Negalima pamiršti dar vienos svarbios aplinkybės. Užkalbėjimai, kaip jau minėta, itin specifinis žanras. Labai dažnai jų mokomasi iš svetimtaučių, kuriems priskiriamos burtų galios. Gerai žinoma, kad šiaurinėse Lietuvos srityse burtininkais laikyti latviai, rytinėse ir pietrytinėse – rusai (ypač sentikiai), gudai, lenkai, Žemaitijoje – prūsai (tiek vokiečiai, tiek ir Mažosios Lietuvos lietuviai) (Anglickienė 2006, 77). Mūsų krašte daugybė žmonių tas pačias burtų formules mokėjo tiek lietuvių, tiek ir lenkų, gudų ar rusų kalbomis: atmintinai išmokus užkalbėjimus lietuvių burtininkai dažnai ir iškraipydavo (Anglickienė 2006, 79). Kartais tie iškraipymai atrodo komiška, netgi sąmojingai. Štai rytinėje Lietuvoje daug rusų sentikių užkalbėjimų užrašyta iš lietuvių informantų. Tekstuose pasitaiko apsirikimų: *ад пустил* „pragarą išleido“ vietoj *яд пустил* „nuodus išleido, iššvirkštė“ (Новиков 2009, 12).

Dalis skolintų „gyvatvardžių“ – aiškūs slavizmai, beveik nepakitę fonetiškai: *gad gadica* „gyvatė gyvatėlė“, *zmiejà* „gyvatė“. Kai kurie jų geriau pritaipę prie lietuvių dialektų fonetinės sistemos: tokia yra, pavyzdžiui, *ōdina* (plg. balt. *гадзіна*). Keistokai lietuviškai skambantis *žalesnykas matusnykas* veikiausiai neturi nieko bendra su lietuvišku žodžiu *žalesà*, kaip mano M. Zavjalova (Zavjalova 1998, 73). Tai ne „augalinis“ pavadinimas. Abu šie žodžiai veikiausiai yra priesagos *-ник* vediniai iš balt. *жалезны* „geležinis“ ir *матуз* „virvutė“ (LU 471), juk ir lietuviškai gyvatė gali vadintis tiek *gelžė*, tiek ir *pántis*. Pasitaiko dvižodžių samplaikinių eufemizmų, kurių vienas žodis yra skolintas, o kitas – lietuviškas: toks yra užpalėnų pavyzdys *zimna žeminga*²⁴. Eufemizmo *zmeja zmejine* pirmasis žodis – pasiskolintas iš rytų slavų, o antrasis – iš jo pasidarytas hibridas. Nesunku atpažinti ir germanizmų *kreicàtaras* ir *kroicoteris* kilmę: abu jie atsiradę iš vokiško žodžio *Kreuzotter* –

²⁴ Panašių „dvigubų“ gyvatės pavadinimų yra ir kitose tautose. Minėtinas rusų užkalbėjimuose labai populiarus *змея – скорупея* ir jo perdirbiniai: *змея – икуронея*, *змея Колупея*, *Змея Скуронина* P33 300. Nesunku atpažinti antrajame, skolintame žodyje slypintį skorpiono pavadinimą.

„gyvatė“, tik pirmasis labiau pakitęs fonetiškai, todėl atrodo „egzotiškesnis“. Skoliniai kalbos vartotojams paprastai skamba „gražiau“ už savus žodžius, todėl dažniau ir atlieka eufemizmų vaidmenį. Galima ir visiškai priešinga – disfemizacijos – tendencija, juk visos tautos keikiasi skoliniais. Svetimi keiksmi atrodo grubesni ne tik dėl „negražaus“ skambėjimo, bet ir todėl, kad svetimtaučiai laikomi geresniais burtininkais. Minėtasis V. Želvis pateikia pavyzdį iš Sibiro tautelės ketų folkloro: miškinis taip labai bijo rusišku keiksmų, kad atstoja nuo žmogaus, vos tik juos išgirdęs (Жельвис 2001, 149).

Surinktoje medžiagoje rasta tokių eufemizmų, kurie nepriskirtini nė vienai aptartai grupei: *vaikinga pavaikinga* Ml; *mōrčinė* Plv; *slidžioji* Pp; *kūkole* Ggr; *giltinė* Krsn; *šnabulė* Tršk; *tój* Mrk; *šviesýja žvaigždėlė* Ml; *pāvida vėlnio* LU 178. Pavyzdžiai gana skirtingi ir reikšmės, ir formos požiūriu.

Kai kuriais atvejais šių žodžių darybos pamatas gana aiškus: *vaikinga pavaikinga* (: *vaikas*), *mōrčinė* (: *mōrčius* „kovo mėnuo“), tačiau esama ir tokių, kurių motyvaciją atsekti sunkiau: *giltinė* (: *gilti?*), o gal tai antrinė nominacija (plg. *giltinė* „mirtis, jos antropomorfinis pavidalas“), *šnabulė*, *kūkole*. *Šnabulę* parankiausia sieti su veiksmažodžiu *šnabėti*, *šnāba*, *šnabėjo* „šlamėti, šnibždėti“ Pn, Sr. Numanomas šio veiksmažodžio pamatinis žodis *šnàbti LKŽ nėra paliudytas, tačiau esama jo galūnės vedinio *šnābas* Rm „smulkios skiedrelės, žabarai; pabiros, šiaudagaliai“, kitaip sakant, „tai, kas šnaba, šlama“. Neaišku, su koku žodžiu reikėtų sieti ir *kūkole* – gal su veiksmažodžiu *kùkti* „linkti, svirti, kūprintis; išgulti (apie javus, žolę)“, bet tai tėra tik spėjimas.

Pasakyti, kodėl į šliužą kreipiamasi *vaikinga pavaikinga*, nesunku: tai vaikus vesianti, gyvačiukų turėianti gyvatė. Mūsų etninėje kultūroje tokių gyvačių labai bijoma: *Jeigu atkalbėjimas nemačija, gyvatė buvo vaikinga. Reikia tiek kartų kalbėt, kiek gyvačiokų būt buvę* Ut; *Kai inkanda viena vaikinga kirmėlė, tai tada reikia dvylika žadėtojų* Str. Tokių pavojingų, vaikingų gyvačių dažniausiai pasitaiko sutikti pavasarį. Pavasarinės gyvatės pagal pasirodymo laiką dar vadinamos *mōrčinėmis*. Šis pavadinimas pačių informantų komentuojamas tikėjimuose: Manoma, kad visų stipriausius nuodus gyvatė turinti anksti pavasarį, užtai ir sakoma: „*Iglė kaip mōrčinė gyvatė*“ Glv.

Eufemistinis pavadinimas *slidžióji* taip pat aiškus. Žmonių mąstysenoje yra įsitvirtinęs vaidinys, kad gyvatė iš tikrųjų gali būti slidi, gleivėta. Šiuo atveju gyvatė vadinama pagal tam tikrą lytėjimo įspūdį. Rusų etninėje kultūroje *slidžiósios* atitikmuo būtų *склизкая* P33 303. Į eufemizmą *šviesýja žvaigždėlė* įeina dangaus šviesulio pavadinimas. Visai kitokia konotacija būdinga užkalbėjimo tekste pasitaikiusiam frazeologiniam pejoratyvui *pāvida vėlnio*. Žodis *pāvida* LKŽ pateiktas tik iš Juškos žodyno: jis reiškia „išvaizdą, pavidalą; panašumą“. Kad velnias rodosi gyvatės ar žalčio pavidalu, žinoma tiek iš šv. Rašto ar bažnytinės ikonografijos, tiek ir iš tautosakos tekstų.

Atskirai minėtinas gyvatės eufemistinis pakaitalas *tój* „toji“. Procesas, kada daiktavardis dėl eufemizacijos keičiamas įvardžiu, vadinamas pronominalizacija: toks reiškinys kalbininkams gerai žinomas (Jasiūnaitė 2005, 113). Pasitaiko, kad eufemistinis roplio pavadinimas susideda iš įvardžio ir vieno ar kelių priklausomųjų žodžių. Taip gyvatę linkę vadinti Karpatų gyventojai – ukrainiečiai: *toma uo nið kopчom cудum* „toji, kuri po kerplėša lindi“, *она из тpаве* „toji iš žolės (kuri slepiasi žolėje)“ (Левкиевская 1993, 97). Lietuvių etninėje kultūroje taip sudarytų eufemizmų pasitaiko retai, pvz., velnias, kurio rodymosi vieta – jauja, pavadinimas *tuð, kur jáujoj vaidėnas* LPP II 448.

3.2. Rupūžė

Eufemistinių pavadinimų gausumu iš kitų gyvūnų pasaulio atstovų rupūžę pranoksta tik gyvatė. Lietuvių tarmėse ir tautosakoje rasti 122 eufemistiniai rupūžės pavadinimai. Lietuvoje plačiai paplitęs įsitikinimas apie šio gyvio skleidžiamus nuodus, nuo kurių neatsargus žmogus gali net mirti: *Jei rupūžė apspjauna ranką ar koją, tai toj vietoj ištinsta* TŽ IV 481; *Kai rupūžė įspjauna žmogui į akį, žmogus palieka aklas* TŽ IV 481; *Jeigu rupūžė apspjauna, tai žmogus miršta* TŽ IV 481. *Rupūžė praverčia ir raganaujant: jos krauju galima pagadinti kriauciui ranką, kad šis nebegalėtų siūti* Juod Kn 29.

Tradiciškai manoma, kad rupūžę sukūrė velnias: *Ponas dievas metęs grumstelį – nulėkęs paukštis, velnias metęs akmenėlį – nukritusi rupūžė* LP I 27.

Velnius gailisi ir nebegyvos rupūžės: *Jeį užmuši rupūžę, velnias verkia, jei varlę ar driežą, saulę verkia* Nj. Reikalui esant nelabasis rupūžę gali ir atgaivinti: *Kaip randi rupūžę ir užmuši, tai nereikia spjauti, ba velnias pašmeruoja seilėm ir atgydo* Juod Kn 28.

Europoje nuo Antikos laikų rupūžė taip pat buvo nekenčiamas gyvūnas, bet kartu simbolizavo ir moters gimdą. Rupūžė gali būti suvokiama ir kaip namų dvasia ar turtų saugotoja, o, pavyzdžiui, alchemijoje rupūžė yra pirmapradė materija. Senovės Meksikoje varlė dažnai sieta su žeme, o nuodingas rupūžės sekretas naudotas kaip narkotinė medžiaga. Apskritai, gana dažnai rupūžė siejama su prisikėlimo ir atgimimo idėjomis. Taip yra todėl, kad ji keičia savo pavidalą (Biedermann 2002, 363–364). Rupūžė ir varlė kultūrose turi panašumų su žuvimis (negimusių vaikų sielų buveinė), paukščiais (į juos paverčiami žmonės) ir su gyvatėmis, žalčiais (namų saugotojai, pieno motyvai). Ypač daug rupūžės sąsajų su pastaruoju gyvūnu. Kai kuriose kultūrose manoma, kad rupūžė yra žalčio motina ar žmona. Dėl tikėjimo, kad rupūžės apkeri (žiūrėdamos į žmogų skaičiuoja jo dantis ir tie iškrinta), sukelia ligas išokusios miegančiajam į burną, per jas galima „pasiųsti“ žmogui aklumą, į jas pasiverčia raganos, jų bijoma. Pavyzdžiui, rytų slavai rupūžės nevadina tiesioginiu pavadinimu, o vartoja eufemizmą *баба* (tikint, kad rupūžės – užkerėtos moterys, moterų simbolis sapnuose), nes kitaip mirt motina to, kuris pasakė *rupūžė*. Kita vertus, jos pasirodo ir kaip namų saugotojos, jomis virsta užkerėti žmonės (todėl mušti varlių, rupūžių nevalia), dėl naudos liaudies medicinoje rupūžės gali būti vertinamos ir teigiamai ir tai jas dar labiau suartina su gyvatėmis (СД III 162).

Taigi pasaulyje į rupūžę požiūris ambivalentiškas, beje, teigti, kad ir lietuvių tradicinėje kultūroje buvęs tik neigiamas požiūris, būtų netikslu. Rupūžė labai populiari liaudies medicinoje. Žmonių įsitikinimu, džiovinta rupūžė gydanti daugybę ligų: gerklės skausmą, skarlatiną, aklumą, difteriją, gumbą, karpas, kosulį, pasiutligę, vandenligę. Pasitaiko tikėjimų, kad šis varliagyvis namams neša laimę: *Kieno namuose gyvena rupūžių, tai tie namai laimingi* TŽ IV 479. Pagonybės laikais lietuviai rupūžes laikė sakraliniais

gyvūnais. Duomenys apie jų garbinimą siekia XIV a. pradžią (Gimbutienė 1994, 38).

Vėlesniais laikais rupūžė pažeminta iki velnio draugijos ir įgavo visai kitokių konotacijų. Dabar šis zoonimas – vienas populiariausių lietuviškų keiksmų. Kaip keiksmas žodis *rupūžė* vartojamas visose tarmėse, o tose tarmėse, kur turimi kitokie šio varliagyvio pavadinimai, *rupūžė* vis tiek vartojamas kaip keiksmazodis. Kartais žodžio kirčiavimas irgi priklauso nuo reikšmės, pvz., gyvis – *rupūžė*, o keiksmas – *rūpūžė* (LKA I 152). Tokius dalykus bus nulėmusi specifinė pejoratyvinė žodžio vartosena. Lietuvių tarmėse *rūpūžė* bene dažniausiai vartojamas kaip stiprus vienažodis pejoratyvas, taikomas nedoram, netikusiam žmogui (*Nelįsk, rupūžė, tuoj gauni į snukį!* Dkš). Tą pačią funkciją atlieka ir frazeologiniai junginiai su šio varliagyvio pavadinimu (*Ir pučias kaip rupūžė an velėnos*. Ob; *pupų rupūžė* Dr).

Neigiama rupūžės traktuotė liaudies kultūroje ir jos pavadinimo populiarumas pejoratyvinėje leksikoje nulėmė ir šio žodžio eufemistinių pakaitalų gausą. Tik nedidelė dalis rupūžės eufemistinių substitutų pasižymi aiškia semantine ar darybine motyvacija. Dauguma jų yra aiškūs fonetiniai perdirbiniai – vadinamieji fonetiniai eufemizmai. Dėl nurodytos priežasties eufemistiniai rupūžės pavadinimai pirmiausia skirstytini į dvi dideles grupes: semantiškai ar darybiškai motyvuotus ir fonetiškai motyvuotus eufemizmus. Pirmoji grupė smulkiau skirstytina į pavadinimus pagal gyvenamąją vietą, pavadinimus pagal išvaizdą, pavadinimus pagal būdingus veiksmus, pavadinimai pagal būdo savybes, kitus pavadinimus. Antrosios grupės fonetiniai ir kitokie eufemizmai skirstytini pagal pirmojo skiemens fonetinius pakitimus: *rup-*; *ruk-*; *rud-*; *rep-*; *rop-*; *rip-*; *raup-*. Skirtina ir nedidelė trumpinių grupė, kurioje yra žodžiai, patyrę redukciją.

Pagal gyvenamąją vietą motyvuoti eufemizmai yra *pamatinė varlė* Smn, Mrs; *pamatinė* Šk, Kn, Štk, Vrn, Rs, Mrs; *pamatkė* Pjv; *pamàčkė* Alk, Mrj, KzR, Lkš; *pamèčkė* Mrj; *devynbalsė po pamatū* Skdv; *pamatinė gegutė* Kdn; *pamatū jūzapas* Mžk. Visų šių eufemistinių pavadinimų motyvacija susijusi su rupūžės įpročiu gyventi, landžioti po namų pamatais. Su mėgstama šio varliagyvio vieta siejami ir bloga lemiantys tradiciniai tikėjimai: *Jeigu rupūžė*

lenda namų pamatuosna, tai, sako, iš tos gryčios mirs kas nors TŽ IV 480. Kai kurie frazeologiniai pavadinimai (*pamatinė gegūtė, devynbalsė po pamatų*) norodo varliagyvio skleidžiamus garsus, plg. oro spėjimą: *Rupūžė prieš lietu labai gražiai gieda – laibu balseliu, liežuvoj paspaudus* Šl. Mažeikių apylinkių žemaičiai kartais juokaudami pavadina rupūžę ir žmogaus vardu – *pamatų jūzapas*.

Kita semantiškai motyvuotų eufemizmų grupė – tai rupūžės pavadinimai pagal jai būdingą išvaizdą: *nušąšusi varlė* Trš; *šanšvarlė* Kltn; *šašúota varlė* Dsn (*Šašuotų varlių labai bijau*); *kietvarlė* Šts; *pampuškà* Vrn; *rupióji varlė* Brsl (*Nuo skarlatinos rupiqjį varlę rasplėšia ir deda an kaklo*); *raibùkė* Plut; *karvìnė varlė* Mrc. Didžioji jų dalis susijusi su varliagyvio odos nelygumais – rauplėmis. Tai frazeologiniai pavadinimai *rupióji varlė, šašúota varlė, nušąšusi varlė*, sudaryti iš rupūžei giminingo gyvio pavadinimo ir tam tikrų epitetų. Čia priskirtinas ir pietų žemaičių teritorijoje užrašytas žodis *šanšvarlė*. *Kietvarlė* tikriausiai atsiradus manant, kad rupūžė su gumbeliais kietesnė už paprastą varlę. *Raibukė* rupūžė praminta dėl spalvinių ypatybių – tam tikro margumo (taip vadinami ir kiti gyvūnai, pavyzdžiui, paukščiai). *Pampuškà* (plg. *pampuška* „kas išsipūtęs, storas; tam tikras kepinys, spurga“) sietina su įsitikinimu apie nepaprastą rupūžės sugebėjimą pūstis: *Rupūžės negalima pykinti, nes ji pykdama pradeda pūstis* TŽ VI 480. *Karvìne varle* rupūžė vadinama greičiausiai dėl jos dydžio, žinoma, galima šį eufemizmą priskirti ir grupei motyvuojamai būdingais veiksmais ar funkcijomis, tokiu atveju reiktų sieti su tikėjimu, kad rupūžės išžindžiančios karves.

Dar viena enigmatinių eufemizmų grupė motyvuojama būdingais veiksmais ar funkcijomis: *kvañkė* Skr (*Kad kvankės kurkia, bus lietaus*); *kiùkė* Klvr, Šts, Ms; *kùkūžė* Lbv, Srd, Ll, Gs, Krok, Alk; *greitùkė* Sdr. *Kvañkė* ir *kùkūžė* – tai pavadinimai pagal skleidžiamus garsus, *kiùkė* ir *greitùkė* – pagal judėjimo pobūdį. *Kùkūžė* yra tipiškas fonetinis eufemizmas, pasidarytas nusižiūrėjus veiksmažodį *kukuoti* „tam tikru būdu kurkti (apie varles)“. Šiam eufemizmui galima priskirti dvejopą – fonetinę ir semantinę – motyvaciją.

Kvañkė darybiškai sietina su veiksmožodžiu *kvankti* „pūstis“. *Kiùkė* – su išiktuku *kiukt* „strykt“.

Kita eufemizmų grupė nusako rupūžės būdo savybes: *piktóji varlė* NdŽ, *negerà varlé* Klm; *piktóji* Pln; *pìktvarlė* Vdk, Pln, End. Kad rupūžė tradiciškai laikoma pikta ir negera, žinoma iš jos traktavimo etninėje kultūroje. Prisimintina, kad pagal tą patį piktumo nedorumo požymį Lietuvoje *piktuoju* vadinamas velnias, o *piktąja* – gyvatė. Pažymėtina, kad kai kuriose pietinių šiaurės žemaičių šnektose žodis *pìktvarlė* dabar vartojamas kaip tikrasis, neutralus gyvūno pavadinimas, *rupūžė* funkcionuoja kaip keiksmožodis, o *krupis* – kaip savotiškas, nelabai piktas mažo vaiko pabarimas (Jasiūnaitė 1995, 39). Tokia reikšmių diferenciacija rodo, kad eufemizmai gali ilgainiui netekti savo maskuojamosios funkcijos.

Pora rupūžės eufemistinių pakaitalų nepakliuvo į anksčiau aprašytus pogrupius, tai *paukštýtė* Tr ir *šaltója varlė* Kp (*Gal šaltoja varlė pečiun įlervojo?*). Eufemizmas *paukštýtė* kur kas dažniau vartojamas gyvatei pavadinti (plačiau žr. gyvačių eufemizmų skyriuje). Žodžio *paukštýtė* taikymas rupūžei pavadinti greičiausiai laikytinas okaziniu reiškiniu, nors atsižvelgiant į tai, kad rupūžė buvo religinio kulto dalis, galima manyti, kad taikytina tokia pati logika kaip ir gyvatei. Frazeologizmu *šaltója varlė* gyvūnas pavadinamas pagal termines savybes, nes varliagyviams būdinga žema kūno temperatūra.

Kiti rupūžės eufemizmai nagrinėtini atsižvelgiant į fonetinius pakitimus ir įvairius žodžių darybos aspektus. Kartais fonetikos ir darybos reiškiniai taip glaudžiai susipynę, kad sunku atskirti, kurie jų nulėmė žodžio perdirbimą. Ilgainiui fonetinis perdirbinys gali įgyti visiškai normalią darybinę motyvaciją, pvz., *rudspangė* Jrb turi leksinę reikšmę „rupūžė“, o darybinė reikšmė – „ta, kurios akys rudos“. Taigi, pirmasis uždavinys – atskirti tikrus darinius nuo netikrų. Reikia pripažinti, kad ir fonetiniams eufemizacijos aspektams iki šiol skiriama mažai dėmesio. Plačiau apie juos kalbama, pavyzdžiui, rusų kalbininko V. Želvio (Жельвис 2001) darbe. Literatūroje, kalbant apie fonetinius eufemizmus, vartojami fonetinės motyvacijos, fonetinės asociacijos, fonetinės aliuzijos terminai (Москвин 2001, 65; Jasiūnaitė 2005, 114).

Pirmajai grupei galima priskirti eufemizmus su pirmuoju dėmeniu *rup-*. Dalis tokių eufemizmų turi aiškų elementą *rùpk-*: *rùpkė* NdŽ, Ss, Grd, Kv, Erž; *rùpkis* Kv, Vks, Skr, Jdr; *rùpkena* NdŽ, Krž, Stl; *rupkėža* Lkv; *rùpkina* I. Simon.; *rùpkus* Up, Vn. Populiariausias iš jų yra *rùpkė*, rečiau pasitaiko kitų kamieno variantų: *rùpkis*, *rùpkus*. Kiti atvejai – *rùpkena*, *rùpkina*, *rupkėža* yra *rùpkės* priesaginiai vediniai pasidaryti su *-ena*, *-ina*, *-ėža*.

Kiti šio varliagyvio pavadinimai su *rup-*: *rupūžkė* Vs; *rùpūčkė* Jnš; *rupūžiañtas* Bt; *rupūžnà varlė* Lzd; *rùpūžna* Alk, Lkč; *rupūžnóji varlė* Vs, Rtn; *rùpūka* Krš, Trg; *rùpė* Ndž; *rùpšas* Trg; *rùpšė* Vn; *rupšà* Bt; *rùpšius* Prk; *rùpškė* Skr; *rupšnà* Snt; *rùpšena* Skdv; *rùpšina* Kl; *rupėika* Ll; *rupėikė* Alk; *rùpečka* Krok, Gs; *rupėčkis* Šln; *rùpečkė* Jrb, Grš; *rupėkė* VšR; *rupėkas* Skr; *rupuñkė* Všt; *rùpena* Šmk, Krš, Alk, Krok; *rùpūgė* Prn; *rùpungė* Plv; *rupėžė* Ndž, N; *rupėka* Vn; *rùpilė* Vvr, Kal; *rùpolė* Slnt; *rùplenda* Skdv, Erž, Kv; *rùplendis* Skdv; *ruplėtė* Sml; *rupuñžė* Rd.

Dalis jų aiškūs žodžio *rupūžė* vediniai: *rupūžkė* (fonetinis varinatas *rùpūčkė*) – su priesaga *-kė*, *rupūžiañtas* – su priesaga *-antas*. Eufemizmai *rupūžnà varlė*, *rùpūžna*, *rupūžnóji varlė* laikytini hibridiniais. *Rùpūka* tikriausiai yra skolinys (plg. brus. *panyxa*, lenk. *rapucha*). Greičiausiai skolinys turėjo būti °ropūka, bet dėl lietuviško *rupūžė* buvo fonetiškai sutapatintas pirmasis žodžio skiemuo ir išėjo *rupūka*. Komplikuotesnis atvejis – eufemizmas *rùpė*. Jis traktuotinas kaip žodžio *rupūžė* trumpinys. V. Urbutis (1978, 300) teigia, kad trumpinys susidaro šnekamojoje kalboje, praleidžiant jau esamo žodžio dalį. Trumpiniai nepaiso morfemų ribų, nėra gramatinio pobūdžio procesas. Asmenvardžius trumpinti įprasta jau seniai: *Janė* – trumpinys iš *Janina*, *Salė* – iš *Salomėja* (Kuzavinis, Savukynas 1987).

Tokių trumpinių egzistavimas rodo, kad elementas *rup-* gali būti pradėtas traktuoti kaip savarankiška šaknis. Prie jos savo ruožtu dėliojamos kitos morfemos. Taip atsiranda daug naujų *rupūžės* eufemizmų. Vediniai *rùpšas*, *rùpšė*, *rupšà*, *rùpšius*, pasidaryti iš *rup-* su priesaga *-šas* (plg. *vargšas*); *rupšnà*, *rùpšena*, *rùpšina* – su priesagomis *-šna*, *-šena* (*-šina*) (plg. *rukšna* „susiraukėlis“); *rupėika*, *rupėikė* – su priesaga *-eika* (plg. *nevaleika*); *rupėkas*,

rupėkė – su priesaga *-ekas* (plg. *bebekas* „mikčius“); *rupėka* – su priesaga *-ėka* (plg. *pašlemėkas*); *rùpolė, rùpilė* – su priesagomis *-olė, -ilė* (plg. *ratilis* „tokia gėlė“); *rupuñkė, rùpungė* – su priesaga *-ungė* (*-unkė* greičiausiai tėra priesagos *-ungė* variantas) (plg. *vėtrungė*); *rùpena* – su priesaga *-ena* (plg. *lupena*). Šiuo atveju neatmestina ir tiesioginė daryba iš būdvardžio *rupus* (plg. *rupenos* „nesumaltos kruopelės, stambmenos miltuose“).

Kartais pasitaiko ir dūrybos atvejų: *rùplenda, rùplendis* bus atsiradę iš *rup-* ir veiksmazodžio *lenda*. Eufemizmai *rùpečka, rupėčkis, rùpečkė* atsirado pagal *repečka* „kas eina keturiomis, repečkoja; rupūžė“. Eufemistinis pakaitalas *ruplėtė* (: *ruplėtas* „su nelygumais, rauplėmis“) aiškiai pasirinktas dėl fonetinio panašumo į žodį *rupūžė*. Fonetinės priežastys bus nulėmusios ir *rùpūgės* atsiradimą iš *rupūžės* dėl vieno priebalsio pakeitimo bei žodžio *rupėžė* – iš *rupūžė* dėl tolimosios asimiliacijos. Reikėtų konstatuoti, kad eufemizmas su elementu *rup-* formuotis labiau padėjo darybiniai, o ne fonetiniai veiksmai.

Tuo tarpu eufemizmai su pirmuoju dėmeniu *ruk-* jau visi yra pakitę fonetiškai: *rukpūžė* Lex 56; *rukpuizė* N, K; *rùkšpūžė* Lkv, Skr, Up; *rùkštūžė* Jrb, Rs; *rùkšmūžė* DūnŽ; *rùkšmyžė* Kv, Nmk, Krtn, End; *rùkšmyžis* Krtn; *rùkšmyža* Kal, Šts; *rùkštmyžė* Jrb; *rùkmyžė* Kv; *rùkmyža* Šts; *rùkšplėša* Jd; *rùkšpentė* Skdv; *rùkšnagė* Vdk; *rùkšpena* Erž, Ldv; *rùkšpina* Grd, Kv; *rùkšpižė* Jnš; *rùkšpūlė* Kt; *rùklėžė* NmŽ; *ruklėža* Slnt; *rùkštūkštė* Erš; *rukštėlė* DūnŽ; *rùkšpungė* Rt, Vvr; *rukštpunkė* Gd; *rùkšpangė* Jrb; *rùkspangė* Tn.

Nesunku suprasti, kad šių eufemistinių pakaitalų fonetiniai pakitimai prasidėjo nuo priebalsio *k* įterpimo: tą rodo pavyzdžiai *rukpūžė* ir *rukpuizė*. Kaip rašo Z. Zinkevičius (1980, 155), lietuvių kalboje priebalsis *k* dažniausiai įterpiamas prieš pučiamuosius *s, z, š, ž*, kitais atvejais rečiau. Vėliau į draudžiamąjį žodį įterpiamas priebalsis *š*, todėl atsiranda variantas *rùkšpūžė*. Tolesnė raida buvo dvejopa: 1) klaidingai darybiškai susiejus *rùkšpūžę* su būdvardžiu *rūgštus*, atsirado variantas *rùkštūžė*; 2) dėl lūpinių priebalsių *p* ir *m* panašumo *rùkšpūžė* virto į *rùkšmūžę*. Dėl tariamo darybinio ryšio su veiksmazodžiu *myžti* ilgainiui iš jo išsirutuliojo žemaičių *rùkšmyžė* ir kiti

artimi variantai: *rùkšmyžis*, *rùkšmyža*, *rùkštmyžė*, *rùkmyžė*, *rùkmyža*. Greičiausiai dėl tokio pat tariamo darybinio ryšio atsiradęs ir eufemizmas *rupmižė* Rd. Juose dėl neigiamos reikšmės, pejoratyvinės vartosenos galima įžvelgti ne eufemizacijos, o disfemizacijos tendenciją. Šie naujadarai jau turi aiškia darybinę reikšmę ir suvokiami kaip sudurtiniai žodžiai.

Interpretavus elementą *rukš-* kaip savarankišką šaknį, atsirado ir daugiau panašių pseudosudurtinių žodžių: *rùkšplėša* (*rukš-* ir *plėšė*), *rùkšpentė* (*rukš-* ir *pentis*), *rùkšnagė* (*rukš-* ir *nagas*). Kitas naujų žodžių pasidarymo elementas yra *rukšp-*. Iš jo pasidaryta daug beprasmiškų, dirbtinių, išimtinai eufemistinę funkciją atliekančių žodžių: *rùkšpina*, *rùkšpena*, *rùkšpižė*, *rùkšpūlė*, *rùkšpungė*, *rùkšpangė*, *rùkspangė* (plačiau žr. Жельвис 2001, 186; Jasiūnaitė 1995, 52). Panašiai galima interpretuoti ir likusius šio pogrupio eufemizmus: *rùkštūkštė* pasidaryta iš *rukšt-* su priesaga *-ūkštė* (plg. *vaikiūkštis*), *rukštėlė* – iš *rukšt-* su priesaga *-ėlė* (plg. *siurbėlė*).

Esama kelių *rupūžės* eufemizmų su pirmuoju dėmeniu *rud-*: *rùdspangė* Jrb; *rùdkūžė* Kv; *rudgūžė* Grl; *rùdmėsė* Gs. Tariamai aiškios reikšmės žodis *rùdspangė* „kas rudomis akimis“ veikiausiai pasidarytas iš anksčiau minėto varianto *rùkspangė*. *Rùdkūžė* (galbūt iš *rudas* ir *kušis* „plaukai apie lyties organus“) ir *rudgūžė* (galbūt iš *rudas* ir *gūžis* „gurklis“) atsirado norint darybiškai perinterpretuoti negražų žodį, padaryti iš jo sudurtinį. Grynai dėl fonetinio panašumo *rupūžės* eufemizmu paverstas ir vertingo grybo pavadinimas *rùdmėsė*. Šiam pogrupiui priskirtinas ir eufemizmas *rùčkė* Lkš, Gs, pasidarytas veikiausiai iš *rùpkė*. Šiems eufemizmas įtakos galėjo padaryti ir *rupūžei* būdingas rusvas atspalvis, jos forma ir kūno savybės.

Rasta ir eufemiztinių pakaitalų su pirmuoju dėmeniu *rep(b)-*: *rèpkė* Grl; *repèkė* Alk; *rebèkė* Brš; *rèpetkė* Smn; *repetinė* Skr; *repèčkė* KzR; *repečkà* Všt, *repùčkė* Brb; *repežė* Šlčn; *rèpežis* Šts; *rèbežė* Grš; *bebèžė* Alk; *repéka* Šln. Dėl vokalizmo pakitimo visi šie eufemizmai laikytini fonetiniais.

Rèpkė greičiausiai atsirado dėl eufemizacijos gražinant žodį *rùpkė*. *Repèkė* ir *rebèkė* gali būti *rupèkės* fonetiniai perdirbiniai. Įterpus į *repèkė* kitų priebalsių, atsirado variantai *rèpetkė*, *repèčkė*. Prie variantų *repèčkė*, *repùčkė*,

repečkà plitimo bus prisidėjęs fonetinis panašumas į žodį *repečka* „kas repečkoja, eina keturiomis“ (Kabašinskaitė 1998, 26). Variantas *repetinė* galėjo atsirasti, klaidingai darybiškai susiejus *rèpetkčę* ar *repèčkę* su veiksmažodžiu *repetoti* „rèplioti, eiti keturiomis“, plg. *Repečkės nemoka šokti, repetuoja* KzR. Žodžiu *repetinė* Skirsnemunės šnektoje vadinama ir rupūžė, ir nemokantis vaikščioti, repečkojantis vaikas.

Atitinkamai nusižiūrėjęs į veiksmažodžio *repežioti* „rèplioti, eiti repečkomis“ vedinį *repežis* „kas repežioja, rèplioja“, pasidaryti *rupūžės* fonetiniai perdirbiniai *rèpežis, repežė*. Panašiai, matyt, bus atsiradęs ir *rèbežė* (plg. *rebežuoti* „rèplioti, keberiotis“). Dėl tolimosios asimiliacijos tikriausiai iš *rèbežė* pasidarytas *bebėžė*. *Repéka* galėjo atsirasti perinterpretuojant *repèkę* kaip priesagos *–éka* vedinį, arba fonetiškai iš varianto *rupéka*.

Fonetinių draudžiamojo žodžio *rupūžė* perdirbinių su pirmaisiais dėmenimis *rop-*, *rip-*, *raup-* yra nedaug, todėl jie nagrinėtini kartu. Eufemizmai *ropūžė* Pls ir *ropùlė* Dbč atsirado klaidingai darybiškai susiejus *rupūžę* su veiksmažodžiu *ropoti*. *Ripkė* Slnt, Rt, Lkv, Krtn, Nv – aiškus žodžio *rùpkė* fonetinis perdirbinys. *Rimpūžė* Šlčn tikriausiai yra žodžių *rupūžė* ir *rimpuoti* „rèplioti“ kontaminacijos padarinys. Kontaminaciją V. Urbutis (1978, 301) apibūdina kaip nenumatytą dviejų kuo nors artimų žodžių mišimą. Eufemizmai *raupūžė* An ir *raupežė* SD425, Snt, N galėjo atsirasti dėl tariamo *rupūžės* darybinio ryšio su *raup-* šaknies žodžiais *raupai, rauplės* ir *pan*.

Likę eufemizmai *ūžė* Lk; *nūžė (nùžė)* Mc, J; *pūžė* Lk, Skr; *rùpū* Plv, Vv – aiškiai priklauso trumpinių kategorijai. Apie trumpinius jau buvo užsiminta nagrinėjant *rùpę*. Kaip nurodo V. Urbutis (1978, 301), trumpinių susidarymas nėra pavaldus žodžių darybos taisyklėms bei tipams. Minėtųjų eufemizmų atveju į morfemas neatsižvelgiama, paprasčiausiai imama žodžio pradžia *rupū-* arba pabaiga: *ūžė, pūžė*, tokiais atvejais gali būti pridedamas ir papildomas priebalsis *nužė, nūžė*. Tokie trumpiniai kartais įdedami į frazeologinius junginius, kuriuose ilgainiui sutapatinami su panašiai skambančiais žodžiais

(*Rūpū miltų!* virsta į *Rupūs miltai!*). Reikia pastebėti, kad redukcija lietuvių keiksmuose pastebima gana dažnai (Jasiūnaitė 2005, 114).

3.3. Vilkas

Anksčiau egzistavęs vilko kultas, kilęs iš toteminių tikėjimų, šiam žvėriui suteikė išskirtinę vietą kultūroje. Šis plėšrus miško žvėris padaro nemažai žalos, nes puola ganomus pamiškėse ar ganyklose gyvulius, ypač smulkesnius – avis, ožkas, veršelius. Žiemą sugeba dėl ėriukų ar paršiukų pasikasti po tvarto pamatais, iš bado nuneša ir pririštus šunis – ištikimus žmogaus talkininkus (Dundulienė 1982, 63). Todėl nenuostabu, kad vilkas kaip ir gyvatė gali būti ir pasakų, ir mitinių siužetų herojus. Kai kur netgi teigiama, kad tai vienas svarbiausių ir labiausiai mitologizuotų personažų (CД I 411). Žinoma, galima manyti, jog vilkų bijota dėl to, kad paprastai jie medžioja naktimis. Naktinis gyvenimo būdas šį žvėrį automatiškai perkėlė į tabu sferą, nes žmonėms būdinga bijoti tamsos kaip svetimos aplinkos (panašiai kaip ir vandens). O svetimai aplinkai priklausantys padarai irgi tampa svetimi, baugūs, nemalonūs (CД I 411). Čia reiktų išvelgti senosios kultūros palikimą, kai, pasak N. Vėliaus, būta toteminių tikėjimų ir vilko vardą minėti buvo draudžiama (Vėlius 1977, 267). Kai kuriose pasaulio kalbose vilkas laikomas garbingu ir šventu gyvūnu, ir netgi tose tautose, kur vilkas suvokiamas kaip grėsmingas, jam suteikiama ir teigiamų bruožų – jis gali išvyti blogąsias dvasias (Токарев 1957, 47). Senovės tiurkai vilką manė esant jų globėju ir jį labai gerbė, todėl tiurkų kalbų vardyne galima rasti vardų, Vilkas, Vilkiukas (Жанузакөв, 1971, 102). Su vilku susijusių lingvistinių tabu pėdsakų esama ir šiandien. Paprasčiausias pavyzdys – visiems lietuviams gerai žinoma patarlė *Vilką mini – vilkas čia!*, kuri vartojama, jeigu kas nors netikėtai ateina, vos tik paminėjus jo vardą. Ypač daug lingvistinių draudimų, susijusių su vilko minėjimu, dar prieš karą yra surinkęs J. Elisonas (1930).

Tautosakoje vilkui priskiriami visokie mistiniai gebėjimai, pavyzdžiui: vilkui nešant avelę, kito žmogaus neprisišauksi pagalbon, nes vilkas užbezda ir

atima žmogui balsą (Krėvė-Mickevičius 1930, 127). Žmogus praranda balsą ir slavų tikėjimuose (СД I 411). Taip pat vilkas gali būti laimės ar nelaimės pranašas: jei susitiksi lauke vilką, tai turėsi laimę; jei žmogui einant ar važiuojant vilkas perbėga jam kelią, bus laiminga kelionė; jei girioje dažnai vilkai staugia, tai pranašauja didelę nelaimę: karą, marą ar kitas nelaimes (Krėvė-Mickevičius 1930, 128). Slavų tikėjimuose vilko staugimo būdas tiksliai pasako, ko laukti. Jeigu jis staugia pakėlęs galvą, bus badas, tiesiai laikydamas galvą – galima tikėtis karo, palenkęs galvą žemyn – maro. Jeigu vilkas staugia arti namų, tai reiškia artėjantį karą ar šaltį. Vilkui staugiant rudenį laukiama lietaus, o žiemą – didelio šalčio. O apie patį vilką praneša varnas, kranksėdamas virš gyvulių bandos (СД I 416–417). Vilkas ar jo mėsa apskritai turi mistinių galių. Šis žvėris gali suprasti žmonių kalbą ir yra toks pat protingas kaip žmogus. Manoma, kad žmogus, valgęs vilko mėsos, galės išgydyti navikus: jis pakramtąs juos ir jie išnyksta; jei valgydamas kalbi apie vilką, tai vilkas iš tų namų vieną gyvulį papjaus; vieną kartą vilkas šitaip aimanavo: „*Viską man Dievas davė: šviesias akis, greitas kojas, šiltą šiūbą, bet visa nelaimė, kad jis man dvikojų išmintį suteikė*“ (Krėvė-Mickevičius 1930, 128–144). Bet turbūt įdomiausia tai, kad vilkas yra siejamas su velniu: pamatęs vilką žmogus tuojau nusigąsta. Tatai pareina nuo to, kad vilkas turi tokį pragariškos pajėgos plauką, kuriuo tuojau įduria žmogui (Krėvė-Mickevičius 1930, 127). Pasakose velnias gali būti net vilko kūrėju: „*seniau jeigu kas prapuldavo ar kas atsitikdavo, tai žmonės kaltindavo velnią <...> Velniui tos žmonių kalbos labai nepatikdavo. Kartą nuėjo jis prašyti Dievą, kad žmonės jo taip nebekaltintų. Dievas jam liepė nulipdyti iš molio panašų į šunį gyvulį ir praminti jį vilku. <...> Trečiąkart jam taip pasakius, vilkas puolė griebti velnią, bet velnias su berželiu ėmė kilti aukštyr ir vilkas jam įkando kojon, ir kraujo lašas nulašėjo vilkui ant kaktos. Taip atsirado vilkas, ir žmonės jo labai bijo, nes ant jo yra velnio kraujo. Nuo to laiko, jei kas atsitinka, žmonės, užuot velnią kaltinę, kaltina vilką*“ (Krėvė-Mickevičius 1930, 139). „*Velnias vilką iš samanų padaręs, bet niekaip negalėjęs įpūsti jam gyvybės. <...> Tas vilkas tik strykt – ir prarijęs velnią. Užtai ir dabar žmogus, vilką pamatęs, nusigąsta. Kiti*

sako, kad vilkas velnio plauką turįs. Kai kur ir ant baisaus žmogaus sako, kad jis vilko plauką turįs“ (Krėvė–Mickevičius 1930, 140).

Vilkui mistinius gebėjimus priskiria ne tik lietuviai. Gagaūzai tiki, kad vilkas žino visas jų mintis ir ką jie ruošiasi daryti, todėl moterys pradeda šnabždėtis, kai kalbama apie vilką (Жанузаков 1971, 102). Vilko garbinimo pėdsakų iki šių dienų gausu pietų slavų tautose. Pavyzdžiui, Bulgarijoje tikima, jog vilkui nunešus avį, jos šeimininko laukia laimė. Rytų slavų tautose vilko kultas nėra toks ryškus. Baltarusijoje apie Kalėdas stengiamasi vilko neminėti, kad jis neateitų. Tam vartojamas eufemizmas *колядник* (Токарев 1957, 46).

T. Svešnikovos straipsnyje pateikiama daugiau vilko eufemizmų, remiamasi rumunų kalbos mįslėmis. Jose randama onomatopėjinės arba kitokios, ne itin aiškios kilmės eufemizmų: *şoldu-boldu, hurdu burdu, ţanţoş, coteleţ* ir t. t. Kai kurie iš šių eufemizmų turi aiškią reikšmę (pavyzdžiui, *ţanţoş* „išdidus“), kitose mįslėse autorė įžvelgia užkoduotą vilko gebėjimą kelti išgąstį, grobio ieškojimą (Свешникова 1994, 250–251). Atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių kalboje taip pat esama panašių mįslių: *Ateina kudu budu, išsineša kidi bidi, paduokit pakandžiką, pavysiu kudu budu, atimsiu kidi bidi* (*vilkas, avis ir šautuvas*) LKŽ.

Iš viso rasti 23 vilko eufemizmai, kuriuos galima skirstyti į komplimentinius ir enigmatinius. Daugiausiai yra tradicinių maloninių kreipinių: *devynbalsė* Rdm; *kumelinė lakštingala* Slv; *kumelinis lakštingalas* Snt. Visi šie eufemizmai yra susiję su noru įsiteikti, žinoma, galima juose įžvelgti ir šiokios tokios pašaipos. Ne paslaptis, kad pavojingiems padarams patinka, kai juos vadina paukščiais. Visi trys eufemizmai sukurti atkreipiant dėmesį į vilko staugimą. Eufemizmuose, kur yra žodis *kumelė*, galima matyti, kad vilkai linkę pjauti kumeliukus: *Tai gražus balsas – kaip lakštingalos, kur kumelius pjauna* Krž. Analogiškas eufemistinis žodžio *vilkas* pakaitalas *tas, kuris kaukia* rastas kirgizų kalboje (Сыдыкбекова 1982, 137), tik čia nėra reikšmės perkėlimo, neironizuojama. Su paukščiu vilką siejo ne tik lietuviai, bet, pavyzdžiui, ir kazachai, jie vilką vadino *уткыс* (pažodinė reikšmė būtų: „šuo paukštis“) (Жанузаков 1971, 102).

Kita komplimentinių vilko eufemizmų grupė yra giminystės terminai arba artimą pažintį reiškiantys žodžiai: *bičiūlis* Dbč; *kūmas* Grv, Švnc. Dažniausiai kūmais vienas į kitą pasakose kreipiasi vilkas ir lapė, pavyzdžiui, kad ir pasakoje „Lapės gudrybė“: „<...> *Lapė susirinko žuvį krūvon, nusinešė pamiškėn ir ėda. Beédant ateina vilkas. – Ką gi tu čia, kūmutėl, dabar ėdi? – klausia vilkas*“ (LP 7). Bičiuliaujasi dažniausiai meška ir vilkas. Slavų tautosakoje ypač panašus jų demonologizavimas, juos nugalintys personažai, apsisaugojimo nuo jų būdai ir tabuizavimo būdai (СД I 411). Tokia analogija, kad vilkas, meška ir lapė tapo giminėmis ar draugais, neturėtų stebinti. Daugiausia žalos galvijams pridarantys ir didžiausi plėšrūnai apskritai buvo vilkas, lapė ir meška. Jų giminystė gali būti paaiškinama keliais būdais. Pirma, vilkas ir lapė yra panašūs vienas į kitą. Antra, vilkas, kaip jau buvo minėta, susijęs su velniu. Lapė greičiausiai irgi priskirtina velniui, nes yra vilko giminė. O meškos kaip ir vilko gyvenamoji aplinka yra panaši ir dažnai šie padarai konkuruoja dėl maisto, todėl jie abu ir priklauso chtoniniam pasauliui ar bent jau priskiriami nelabajam. Be viso to, kas buvo pasakyta, dar reiktų atkreipti dėmesį, kad visus galvijus prižiūri šv. Jurgis. Šventam Jurgiui priskiriami ir vilkai, meškos, lapės. Todėl senuose šaltiniuose rašoma, kad nadruviai ir šalavėnai pirmą kartą išgindami gyvulius „šaukiasi į šv. Jurgį, kad jis savo medžioklinius šunis, t. y. meškas, vilkus ir lapes, nuo jų gyvulių gintų ir neleistų jiems kenkti“ (Balys 1986, 574).

Daugiau yra enigmatinių eufemizmų. Žinoma, gausiausia grupė yra atsiradusi dėl gyvūno kūno sandaros. Labiausiai pastebimas, matyt, buvo vilko dydis ir liesumas: *didžiagerklis* Ēr; *žągaras* „didelis, liesas, senas vilkas“ Kp; *žiōgris* Bgs, Šr; *žiōgras* Rk. Be abejo, neliko nepastebėtas ir ryškus vilko bruožas – kupra: *kūpris* Gmž. Kai vilkas uodžia žemę, padidėja nugarą ir atrodo kaip kupra, taip pat, kai vilkas pašiaušia keterą ir nulenkia galvą ant nugaros susiformuoja kažkas panašaus į kuprą.

Esama eufemizmo, atsiradusio dėl kailio: *kukúožis* Srj. Greičiausiai ši eufemizmą reiktų sieti su antra žodžio *kukúožis* reikšme „susivėlėlis, kūtvėla“ Lzd. Turbūt vilkas dėl savo kailio tankumo ir pasiūšimo vadinamas *kūtvėla*.

Yra ir eufemizmų, motyvuotų pagal gyvenamąją ar rodymosi vietą: *laukinis* Dbk, Lš, Vlk, J, Užp; *laukis* JJ; *laukù lėkiantis* Ant. *Laukinis* dar galima būtų sieti ir su žodžio 5 reikšme „atšiaurus, šalinąsis žmonių“.

Eufemizmai gali nusakyti būdingus veiksmus ar funkcijas: *ùitena* Smn, Dbč; *uitina* Rod; *atžagariokas* Šmn, *nėganda* Vlk, *čiužys*. *Ùitena*, *uitina* vilkas greičiausiai vadinamas todėl, kad žmonės paprastai jį veja šalin arba dėl to, kad vilkas įsivaizduojamas kaip tinginys, dažniausiai siekiantis lengvesnio grobio. Kitaip sakant, vilkas yra tas, kuris dažnai vejamas (ujamas) šalin. *Atžagarioku* vilkas pavadintas greičiausiai todėl, kad elgiasi kitaip nei žmogui priimtina, ir galbūt todėl, kad žmogui kenkia, o ne padeda, kaip jo artimas giminaitis šuo. Tikėtina, kad *neganda* vilkas pavadintas dėl to, kad žmonėms šis gyvūnas daro tik blogą. *Čiužys* sietinas su veiksmožodžiais *čiužti* „čiuožti, šliaužti“ ar *čiužinti* „palengva, su šiūruojančiu garsu velkant kojas, eiti, šliaužti“.

Šuvà yra vienintelis eufemizmas, motyvuotas pagal panašumą į kitą daiktą ar padarą arba tiesiog pavadinant kito, nepavojingo padaro vardu. Šis eufemizmas yra iš Rodūnios. Vilkas tapatinamas su šunimi gali būti dėl kelių priežasčių. Viena iš jų galėtų būti ta, kad vilkas ir šuo yra labai panašūs. Kita priežastis – šunys saugo namus, o vilkai vagia gyvulius (kenkia namams). Taip išeina šioks toks supriešinimas. Tikriausiai geriausiai šį eufemizmą paaškindų tikėjimas, kad vilkai yra šv. Jurgio kurtai (Balys 1986, 571). Eufemizacijos sumetimais vilką šunimi vadina ir kitos tautos. Latvių liaudies dainose yra *Dieva suns* „Dievo šuo“ (Šmitas 2004, 160). Klajokliams piemenims kalmukams vilkas yra „stepių šuo“ – *хээрүйн нохой* (Пюрбеев 1982, 120). Slavų tautosakoje vilkai – tai velnio šunys, taip pat yra daug panašumų tarp vilkolakio (*волк-оборотень*) ir šunimis lakstančių (*собака-оборотень*), panašiai saugomasi nuo jų. Šuns staugimo būdas, kaip ir vilko, pranašauja tam tikras negandas (Токарев 1957, 57). Kai kuriose legendose vilkas atsiranda iš Kaino kraujo kartu su šunimis, gyvatėmis ir piktosiomis dvasiomis, o kitose – tai nepavykęs velnio kūrinys. Velnias nulipdė vilką, kad pastarasis veiktų prieš Dievą, tačiau nesugebėjo jam įkvėpti gyvybės. Tą padaręs Dievas, ir atgijęs vilkas puolė patį velnią (СД I 411).

Čia verta paminėti, kad vilkas daug kuo primena anksčiau aptartą gyvatę. Kai kuriuose tikėjimuose tiek vienam, tiek kitam būdingos panašios chtoninės savybės. Šie gyvūnai veikia kaip tarpininkai tarp šio ir ano pasaulio: žmonių ir mirusiųjų, Dievo ar dvasių. Pavyzdžiui, Bulgarijoje vilko pavidalą turi *таласъм* „dvasia, sauganti lobį“ (СД I 411).

Išskirtinis yra eufemizmas *šalapōkas* (*Šalapokas sudraskė avį* Lzd). LKŽ nepateikiama jokių tikslesnių duomenų apie jį. Gali būti, kad tai skolinio perdirbinys iš lenkų kalbos *szalapat* „vėjavaikis, padauža, lengvabūdis“. Juolab kad lietuvių kalboje jau yra skolinys *šalapūtas* „kas niekus daro, lengvabūdis, vėjavaikis, padauža“.

Baltarusių užkalbėjimuose vilkas kartais vadinamas *žydu* (*евреї*), su vilkais dažnai siejami kraujo, šlubumo, kailio spalvos motyvai, užkalbėjimuose nuo vilkų – raktų, ugnies, akmenų motyvai (СД I 411, 416). Serbai vilką gali vadinti *поган*, *непоменик*, *каменик*, slovėnai po saulėlydžio – *nespot jenuiti* (Левкиевская 1993, 93, 97–98).

Vilkui įvardinti eufemizmus vartoja ne tik lietuviai ir slavai, bet ir kitos tautos, pavyzdžiui, švedų piemenaitės tiki, kad jeigu vilką vadinsi kitu vardu, jis nepuls galvijų, todėl vilką vadina *auksiniu dantimi*, *tyliuoju*, *pilkakoju*. Karpatų huculai vilką vadina *mažuoju* (Frazer 1936, 397–398).

Kaip jau minėta, eufemizmus galima skirstyti ir pagal kalbos lygmenį, kuris lėmė jų atsiradimą. Fonetinių eufemizmų, nusakančių vilką, nerasta. Leksinių eufemizmų, kurių grupės paprastai esti gausiausios, ir šįkart yra daugiausia. Galima išskirti kelias: 1) eufemizmai, žymintys, gyvus padarus ar daiktus, kuriais pavadinamas vilkas dėl tam tikro ar tariamo panašumo: *devynbalsė* Rdm; *šuvà* Rod; *žāgaras* Kp; *žiōgris* Bgs, Šr. 2) įvairūs jų vediniai: *uitina* Rod; *žiōgras* Rk; 3) artimą bendravimą rodantys žodžiai: *bičiūlis* Dbč; *kūmas* Grv, Švnč; 4) eufemizuojama vartojant vardą: *Jokūbas* Dglš, Švnč, Kpč; 5) sudurtiniai žodžiai ar žodžių junginiai: *didžiagerklis* Erž; *kumelinė lakštiņgala* Slv; *kumelinis lakštiņgalas* Snt; *laukū lēkiantis* Ant.

Atskirai aptartinas eufemizmas *Jokūbas*. Toks eufemizmas galėjo atsirasti dėl daugelio priežasčių. Viena iš jų gali būti ta, kad šis vardas kuriuo nors metu buvo labai populiarus ir vilką tiesiog juo pavadino. Toks gyvūno

įvardijimo būdas egzistuoja ir kitose tautose, pavyzdžiui, slavų tradicinėje kultūroje gandras gali būti vadinamas itin populiariu vardu Иван, Василий, Максим ir t. t. (Толстой 1995, 362). Kitas paaiškinimas, kodėl atsirado šis eufemizmas, galėtų būti siejamas su mitologija. Raganų ir burtininkų užkerėti žmonės tol lakstą vilkais, kol kas nors įmenąs jų vardą (Vėlius 1977, 272). Todėl galima teigti, kad vilko vadinimas žmogaus vardu rodo tikėjimąsi, kad vilkas pavirs žmogumi ir gyvuliai nenukentės. Kitas aiškinimas galėtų būti toks, kad vilkai vilkiukus moko medžioti liepos–rugpjūčio mėnesiais, o liepos 25 d. yra šv. apaštalo Jokūbo diena. Gal piemenys bus pastebėję sutapimą ir vilką pavadinę šventojo vardu.

3.4. Utėlė

Utėlės eufemizmų yra palyginti nedaug (11). Gal taip atsitiko dėl jos mažumo (*Svogūnai maži kaip utėlės*. Snt) ir šiandieninėje kalboje vartojamas palyginimas *mažas kaip utėlė*. Slavų tradicijoje utėlės ne visada yra neigiamos. Pirmiausia reikia pasakyti, kad jos lyginamos su kokiomis nors sėklomis, grūdais ar duonos trupiniais. Pačios utėlės esą atsiradusios iš dulkių ir šikart ne veikiant velniui, o Kristui ar Marijai – jie į tinginiaujančius žmones meta žemės gniūžtę sakydami, kad dabar žmonės turės ką veikti (СД I 449).

Šiuolaikiniam žmogui gali pasirodyti keista, tačiau utėlių nebuvimas buvo vertinamas kaip labai blogas dalykas. Tik nelaimingas, neturtingas ar greitai mirsiantis žmogus neturi utėlių, jos yra privaloma žmogaus kūno dalis, o ne šiaip parazitai, nes, anot tikėjimo, jos išlenda iš po odos. Atrodytų, toks šiurpus dalykas kaip utėlės ant velionio veido ar kūno per laidotuves reiškė nuostabų dalyką – numirėlio dvasia iškeliavo į rojų. Be abejo, tai galėjo rodyti ir kitus su tikėjimais susijusius velionio įpročius: vogti linų sėmenis, šluostytis staltiese, raganavimą (СД I 449–450).

Šiems nemaloniems padarams pavadinti vartojami vos trys komplimentiniai eufemizmai. Pirmasis yra maloninis pavadinimas pagal būdingą veiksmą ar funkciją: *vibždutė* (*Ant viršaus žibutė, apačioj vibždutė* (apie utėlėtą) Varn). Šis eufemizmas padarytas iš veiksmažodį *vibždėti*, *vibžda*

(*vibždi*), *vibždėjo* 1. „judėti, krutėti, knibždėti; 2. būti pilnam krutančių, judančių gyvių ar žmonių; 3. būti daug, gausiai (krutančių, judančių gyvių)“. Kiti du priklausytų grupei „šiai malonių, gražių, nepavojingų padarų ar daiktų pavadinimai“: *Pilki Dievo gyvūlėliai* Kp; *Visus nešiojamas apatinius kaitina, kad stirniukų nebeliktų tarp jų* Klov. Pastarasis aptiriamas kartu su eufemizmais, žyminčiais utėles, nors, anot LKŽ, jis žymi blusą. Bet sakinyje, kuriame pavartotas eufemizmas *stirniukas*, kalbama apie drabužiuose gyvenančius padarus, tad tai turėtų būti utėlės.

Enigmatinius eufemizmus galima suskirstyti į tris grupes. Pirmoji yra eufemizmai, atsiradę dėl spalvos: *baltóji* Dglš; *juodkuprė* LTR; *keršóji* Alk. Eufemizmas, *baltóji* akivaizdu, kad atsirado dėl glindų spalvos.

Kitas eufemizmas yra *gnyžėlė* (*Galva niežti. Gal kokia gnyžėlė jau atsirado?* Tvr). Šis eufemizmas motyvuotas būdingu veiksmu. *Gnyžėlė* sietinas su veiksmožodžiu *gnižėti*, *gniža*, *gnižėjo* „knibždėti, judėti“. Būdingu veiksmu galima motyvuoti ir eufemizmą *braškė* (*Būta mergos – pilna galva braškių* Brt). Jį greičiausiai reiktų sieti su veiksmožodžiu *braškėti*, t.y., *utelė* yra tas padaras kuris skleidžia garsą panašų į braškėjimą.

Trečioji grupė yra eufemizmai, motyvuojami pagal panašumą į kitą daiktą ar padarą arba tiesiog pavadinant kito, nepavojingo padaro ar daikto vardu: *baltóji kiaulė* (*Bus užmokėta, žinau ir kuo: baltosiomis kiaulėmis ir už apykaklės* Vaižg). Jau buvo minėta, kad balta spalva greičiausiai atsirado dėl glindų baltumo. Kiaulė šiame eufemizme galėtų nurodyti, pirma, tai, kad utėlių turėdavo netvarkingi, nešvarūs žmonės, o vienas iš nešvarių gyvūnų yra kiaulė. Antra, pateiktas pavyzdys galėtų rodyti, kad kiaulė šiuo atveju nurodo nedėkingumą, atsakymą blogu už gerą.

Kelis eufemizmus sudėtinga priskirti vienai ar kitai grupei. Pirmasis yra *karkālė* (*Kaip ta karkalė susiriesdama tempia*), vartojamas Žemaičių Kalvarijoje, ir *šioškė* (*Ale gi ir šioškių galvoj turi!*), užrašytas Gervėčiuose. *Karkalę* reiktų sieti su *karkaliuoti* „narplioti gumulais, karkalais“. Vadinasi utėlė yra ta, kuri ant žmogaus prideda kažko panašaus į gumulus (greičiausiai glindų). *Šioškę* galima būtų sieti su žodžio *šiošė* reikšme „lukštas, kevalas,

luobelė“. Kadangi eufemizmas yra iš Gervėčių, galima daryti prielaidą, kad perimta slaviška tradicija sieti utėles su sėklomis, trupiniais.

Leksinių eufemizmų galima išskirti kelias grupes: 1) eufemizmai, kai vartojami epitetai: *baltóji* Dglš; *juodkuprė* LTR; *keršóji* Alk; 2) utėlei pavadinti vartojamas kito padaro ar daikto pavadinimas: *baltóji kiaulė* Vaižg.

3.5. Kiti gyvūnai

Kiti gyvūnai žmonėms, matyt, neatrodė labai bauginantys ar tokie bjaurūs, jų gyvenime nebuvo svarbūs ar sakralūs (išskyrus mešką), nes juos nusakančių eufemizmų yra vos keli. Tai kiaulė, lapė, meška, svirplys, kirmėlė. Rasta 15 kitų gyvūnų eufemizmų. Vieniems įvardinti vartojami tik enigmatiniai eufemizmai, kiti vadinami tik komplimentiniais žodžiais.

Kiaulę nusakančius enigmatinius eufemizmus galima suskirstyti į dvi grupes. Tai eufemizmai, atsiradę dėl kūno sandaros: *ilgaveidė* (*Pašnekėjai kaip ilgaveidė* Rs); *ilgveidė* (*Ilgveidėms miltų verdu* Šts); *ilgaaūsė* (*Vaikas ganė ilgaauses* Žvr); *pailgaveidė* (*Tau tik su pailgaveidėmis gyventi – toks nešvarus!* Pn), Prng, Rdm. Kitai grupei priklauso eufemizmas, motyvuotas būdingu veiksmu: *bìzdė* (*Utina bìzdę nuvilko* Rod). *Bìzdė* reiškia „bezdalė“, vadinasi, tai kiaulės pavadinimas pagal būdingą veiksmą.

Kitose šalyse esama tam tikrų tabuistinių tikėjimų, susijusių su kiaulės vardo minėjimu. Šiaurinėje Škotijos dalyje kai kuriuose kaimuose draudžiama minėti kiaulę ar paršą, kai prie valo tvirtinamas jaukas, nes paminėjęs prarasi valą (Frazer 1936, 395).

Apskritai, kiaulė – gana prieštarai vertinamas padaras. Skirtingose kultūrose, skirtingose religijose ji suvokiama ir kaip nešvarus, ir kaip dieviškas gyvūnas. Kanaruose, Hyro saloje, seniesiems gyventojams kiaulė buvo tarpininkė meldžiant dievybes lietaus, o senovės Kinijoje kiaulė – dvyliktasis zodiako ženklas ir simbolizavo vyriškąją galią. Senovės Egipte, nors kiaulė ir buvo naminis gyvūnas ir jos mėsa valgoma, ji laikyta nešvariu padaru. Priežastys galimos kelios: trichineliozė, noras skirtis nuo „pagonių“, kuriems kiaulė buvo vaisingumo ir turtų simbolis. Krikščionybėje kiaulė yra rajumo ir

nemokšiškumo simbolis, nors ji turi ir teigiamą atspalvį: tai šv. Antano Komiečio atributas, nes jos lašiniai laikyti vaistais nuo raupų (Biedermann 2002, 194–195).

Enigmatiniai **lapės** eufemizmai motyvuoti pagal būdingus veiksmus ir funkcijas: *čiuženūtė* Jrb; *čiužė čiuželaitė* J; *čiužūnaitė* JD 212; *čiužinėle* Lnkv. Šiais eufemizmais atkreipiamas lapės polinkis palengva, atsargiai, stebint aplinką vaikščioti – *čiužinėti* „vaikštinėti“: *Čiužinėjo laputėlė po žalia girelę* NS 140. Šaknį *čiuž-* reiktų sieti su veiksmažodžiais *čiužti* „čiuožti, šliaužti“ ar *čiužinti/čiuženti* „palengva, su šiūruojančiu garsu velkant kojas, eiti, šliaužti“.

Lapė įvardijama vos vienu komplimentiniu eufemizmu, nurodančiu giminystę arba artimą pažintį: *kūmà* Mrk. Jau aptariant vilką buvo minėta, kad vilkas ir meška gali būti giminės dėl bendros sąsajos su velniu. Lapė irgi gali būti siejama su velniu, pasak H. Biedermanno, dėl kailio spalvos ji primena ugnį ir todėl gali būti priskirta velnio palydai (Biedermann, 2002, 233). Apskritai, lapė ir demoniškas pasaulis tarpusavyje smarkiai susiję. „Naujajame simbolių žodyne“ pateikiami tokie pavyzdžiai: Senovės Romoje lapė laikyta ugnies demonu, o germanams ji buvo dievo Lokio (pokštininko) simbolis. Senovės Japonijoje lapių sielos galėjo pavirsti žmonėmis ir atlikti raganų vaidmenį (Biedermann 2002, 233).

Giminystę ar artimą pažintį nurodo ir **mešką** nusakantys eufemizmai: *bičiulienė* (*Bene toji bičiulienė, kuri drėves kopinėjo* JD 965); *bičiulė* (*Jo nageliai striugutėliai, kaip mūsų bičiulės, kuri medų iškanojo* Sln). Jau minėta, kad *bičiuliu* gali būti vadinamas ir vilkas. Apskritai, reiktų pastebėti, kad eufemizmas atsiradęs dėl tam tikrų socialinių dalykų. Žmogaus pavadinimas pagal socialinius santykius perkeliamas gyvūnams. *Bičiulis* LKŽ turi tris reikšmes, bet šiuo atveju aktualiausia pirmoji: „kas su kitais turi bendras bites“. Bendras bites buvo galima įgyti keliais būdais: kai bitės atiduodamos bičiuliškai, kai du ar keli žmonės susemia spiečių arba kai kieno nors spiečius atskrenda pas kitą žmogų (Piškinaitė-Kazlauskienė 139–146). Bičiuliai dalindavosi medumi, aviliais ir bitėmis. Čia reiktų prisiminti, kad pirmosios bitininkystės rūšys buvo drevinė ir kelminė, kai spiečiai gyvendavo drevėse arba iš kelmų padarytuose aviliuose. Tokie aviliai būdavo laikomi miškuose ir

medų iš jų dažnai iškopinėdavo meškos. Taigi, žmogus ir meška dalinosi medų lygiai taip pat kaip žmogus su žmogumi, todėl meška ir vadinama *bičiulienne*.

Gana daug informacijos apie mešką pateikiama slavų literatūroje, nes meška (kartu su vilku) yra vienas pagrindinių slavų tradicinės kultūros personažų. Ji siejama su vaisingumu, sveikata, jėga, kartais vaizduojama kaip pats svarbiausias miško žvėris. Ar būta senovėje meškos kulto, panašiai kaip vilko, sunku pasakyti, bet įrodymų, kad jo būta, yra, ypač baltarusių tautosakoje (Токанев 1957, 49). Kaip jau minėta, meška dėl savo savybių artima vilkui, o jos simbolinė paralelė slavų kultūroje – katė. Ypač meška reikšminga rytų ir pietų slavų tautose (СД III 211). Tiesa, rytų slavų tikėjimuose, beje, kaip ir lietuvių, ypač dažnas pavertimas ir į vilkus. Manoma, kad kiekvienoje tautoje reikšmingiausias ir labiausiai garbinamas tas gyvūnas, kuris kelia didžiausią grėsmę. Pavyzdžiui, Šiaurės Amerikoje ir šiaurinės Azijos dalyje tai yra meška, pietų ir rytų Azijoje – tigras, Afrikoje – leopardas, o Pietų Amerikoje – jaguaras (Токанев 1957, 45).

Meška – gana prieštaringa būtybė: ji kelia grėsmę žmonėms ir naminiams gyvuliams, tačiau šis žvėris tradicinėje kultūroje yra itin teigiamas. Iš tradicijos ryškėja, kad meškos kūrėjas yra pats Dievas, kuris dažniausiai nubaudžia prasikaltusius žmones juos paversdamas meškomis. Dėl šios priežasties meškai suteikiama daug žmogaus savybių: ji gali vaikščioti ant dviejų kojų, šokti, melstis, maitinti krūtimi, liūdėti ar džiaugtis. Kai kurie medžiotojai teigia, kad šunys į žmogų ir į mešką reaguoja vienodai, o matydami kitus žvėris skalija kitaip. O visi žmonėms ar jų aplinkai kenkiantys veiksmai meškų yra daromi tik Dievui leidus, baudžiant už nuodėmes (СД III 212). Daugelyje indoeuropiečių kultūrų pastebimas meškos pavadinimų tabu. Slavų tautose tikrojo įvardijimo, pirminio indoeuropiečių pavadinimo, buvo taip vengiama, kad ją imta vadinti pagal gyvūno polinkį į saldumynus (iš ide. **med^hu-et'* > prasl. *medvĕd-ĭ „medaus valgytojas“): rus. *медведь*, sl. bažn. *medvěď*, ček. *medvěd*. Germanų tradicijoje, kurioje meška (kartu su vilku) yra šventa, senasis pavadinimas taip pat buvo pakeistas, tik šįkart remiantis spalva: sen. vok. *bero*, vok. *Bär*, sen. ang. *bera*, ang. *bear*, sen. isl. *björn*. Šie

pavadinimai kildinami iš ide. *b^her- „rudas“. Tuo tarpu baltų kalbose vartojama fonetiškai pakeista pirminio indoeuropiečių meškos pavadinimo forma: prus. *clokis*, lie. *lokys*, lat. *lâcis*. Toks pirminio meškos pavadinimo pakeitimas pastebimas baltų-slavų-germanų areale, todėl manoma, kad šiose tautose būta ypatingo šio gyvūno kulto (Гамкрелидзе, Иванов 1984, 498). Kadaisė buvę meškos eufemizmai minėtose tautose šiandien vartojami kaip įprasti meškos pavadinimai.

Kita vertus, meška, būdama tarpininke tarp šio ir ano pasaulio, bendrauja su blogosiomis dvasiomis, kai kur ji vadinama velnio broliu (rusų kalboje šis žodis yra vyriškos giminės), o kartais net pačiu velniu (*леший, лесной чѐрт*), kai kurios miško dvasios vaizduojamos kaip meškos. Kaip ir vilko atveju, yra tikėjimų, kur minimi *оборотни-медведи* – kerėtojai, savo noru įgyjantys meškos pavidalą. Bet esti ir tikėjimų, kur žmonės ne savo noru paverčiami meškomis (tai ypač būdinga vestuvių dalyviams) (СД III 212). Tiesa, tą patį galima pasakyti ir apie vilkus, jais taip pat paverčiami vestuvininkai arba tik jaunieji. Šie vilkai esą nėra pavojingi, grėsmę jie kelia tik tam, kurio valia buvo apkerėti. Tokie pavertimai ar pasivertimai į kokį nors žvėrį ar kitokį gyvūną (vilką, šunį, mešką) yra bemaž visose pasaulio tautose. Kai kurie mokslininkai teigia, kad šie tikėjimai kilę iš pirmykščių animalistinių vaizdinių, o kiti – kad iš toteminių tikėjimų. Tačiau neatsiejama pavertimo dalis yra kerėtojai, kurie juos ir lemia (Токарев 1957, 44–45).

Nemažai įtakos meškos įsitvirtinimui chaotiniame pasaulyje turėjo ir meškininkai: jie atlikinėdavo įvairias apeigas, šventindavo namus, gyvulius ir t. t. O tai kunigai laikė šventvagyste ir pagoniškumu, kitaip sakant, velnio darbu. Vyskupas Motiejus Valančius yra taip rašęs: *„girdžiu, jogiey daug wietose krikszcziones katalikaj prasza meszkininkų idant namus, butus ir giwolu ju szwenstu, o anie už pinigų wisokias su meszka szwentwagiszkas dara ceremonijas, wadzioja wisur po trobas kleczes ir staldus, po darzines ir jaujes tą zwieri tucindami ir pagal noro sawo riekindami, po tam jos kudłomis iszpesztomis sumaisziusis su nukirptais plaukais gaspadoriu, gaspadiniu smilka, o kas labiau bediewiszko, Diewomuka, paweiksła nukriżiawoto Iszganitojaus musu siulais*

apraiszo, burtas kažinkokias ant wandenio sznabzda, o wis taj, kaip saka, del nuszalinimo ir atitolinimo ligu, nelajmiu ir sużawieimu“ (Valančius 1934, 51).

Dėl meškos prieštaringumo, jos baimės, šio žvėries pavadinimo vengta (pavyzdžiui, šiaurinės Rusijos žvejai tiki, jog pavartojus žodį *meška* vandenį pabaido žuvis). Išlikę nemažai eufemizmų jai pavadinti: rusų – *он, сам, хозяин, дедушко, овсяник, маська, черный зверь, куцый, мохнач, старый, костоправ, ломака, косолапый, бирюк, сергачский барин, Миша, Мишук, Михайло Иванович Топтыгин, Потапыч, Аксиния, Матрёна*; ukrainiečių – *вуйко, великий, батько, бурмило, мелник, бортник, Герасим Потапович*; lenkų – *stryk, kumoter, borowik, boruta, wujek, stary, kudłacz, mrówczarz, ścierwik, Bartosz*; serbų – *тема, она, Мартин, Марко, Мария*; bulgarų – *Маркул, баба Меца* (pavyzdžiai iš СД III 214). Iš pateiktų pavyzdžių lietuvių kalbos *bičiulienė, bičiulė* galima būtų palyginti su *дедушко, вуйко, wujek, stryk, батько*, jei ne dėl eufemizmų motyvacijos, tai bent jau dėl to, kad ir lietuvių, ir slavų kalbos eufemizmai nusako giminybę arba artimą pažintį.

Visuose kraštuose, kur yra meškų, jų tikruosius vardus minėti draudžiama dėl vienokių ar kitokių priežasčių. Pavyzdžiui, Švedijos piemenaitės nemini tikrojo meškos vardo, kad ši nepultų galvijų ir todėl ją pagarbiai vadina *senoliu, seneliu, turinčia dvylikos vyrų jėgą, auksine letena*. Karpatų huculai mešką vadina *mažuoju dėde*. Bijodami, kad meška nesudraskytų galvijų, lapiai ją vadina *senuku su kailiu*. Suomiai apie mešką kalba kaip apie gražiąją medaus leteną, tankmės pasididžiavimą. Estai tiki, kad meška, vadinama kitu vardu negu jos tikrasis pridarys mažiau žalos, todėl ją vadina *plačiapėde*. Vietiniai sibiro gyventojai apie mešką sako: *gerbiamoji, miško valdovė, išminčius* (Frazer 1936, 397–403)²⁵.

Komplimentiniu eufemizmu *svėčias (Svečiai, lauk, svečiai, lauk!)* vadinamas **svirplys**. Šis eufemizmas taip pat priklauso grupei žodžių, nusakančių giminybę arba artimą pažintį. Kitas svirplio eufemizmas yra enigmatinis, atsiradęs dėl jo atliekamo veiksmo panašumo: *muzikañtas (Laukan svetį, laukan muzikantą! Rd)*.

---

²⁵ Šioje pastraipoje naudoti eufemizmų pavyzdžiai versti iš anglų kalbos.

Kirmėlei įvardinti vartojamas tik vienas enigmatinis eufemizmas. Jo motyvuojamasis požymis yra ne tiek panašumas į ką nors, kiek pati kirmėlės esmė: *gyvas daiktas (Vasarą atsiras gyvų daiktų mėsoje Svn)*.

Apibendrinant gyvūnų skyrių reiktų dar karta paminėti, kad nagrinėti ne visų gyvūnų eufemizmai, o tik gyvatės, vilko, utėlės, kiaulės, lapės, meškos, svirplio, kirmėlės, nes daugelio kitų gyvūnų eufemizmus yra išnagrinėjusi B. Jasiūnaitė (laumžirgis, boružė, žiogas, avis, įvairūs paukščiai ir t. t.).

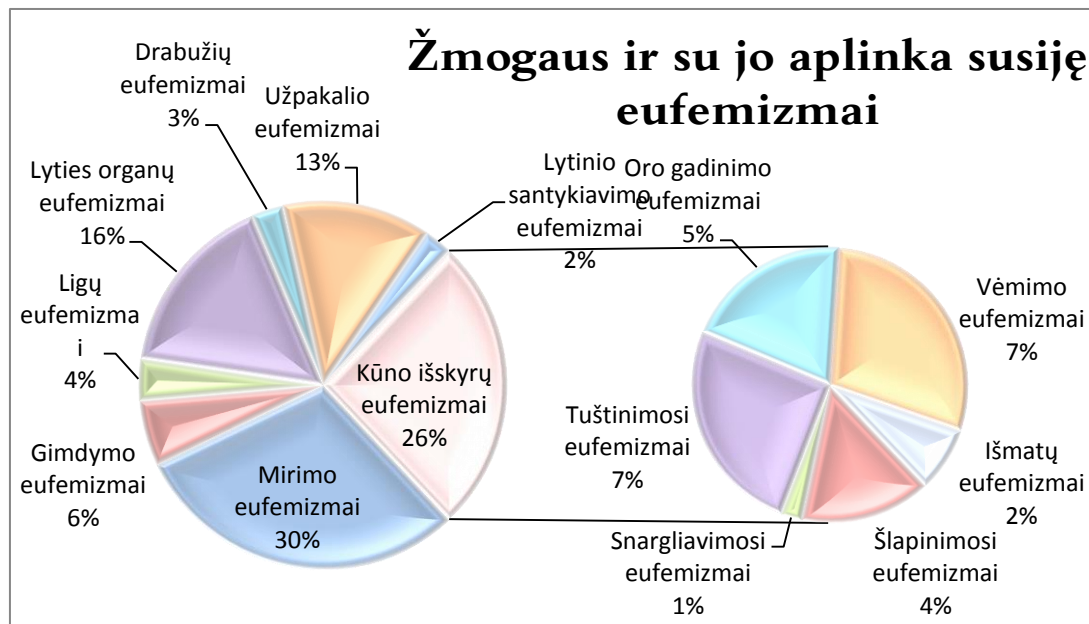
Iš esmės visi gyvūnų pavadinimai gali būti ir komplimentiniai, ir enigmatiniai. Daugiausiai esama gyvatės eufemizmų. Tai paaiškinti nesunku, turint omenyje, kad gyvatė visame pasaulyje vienu ar kitu metu buvo religinio kulto dalis. Čia galima būtų daryti prielaidą, kad įmanomas gyvatės eufemizmų skirstymas į ikikrikščioniškus, ir atsiradusius po krikščionybės įvedimo. Greičiausiai tai atspindėtų teigiami, komplimentiniai ar su paukščiu lyginantys eufemizmai. Žinoma, tokiam teiginiui patvirtinti reiktų atskiros studijos. Atkreiptinas dėmesys, kad gyvatės eufemizmų tiek daug todėl, kad ikikrikščioniškoje Lietuvoje egzistavo gyvatės kultas, o įvedus krikščionybę jis buvo sunaikintas ir užlipdytas neigiamas požiūris į šiuos roplius. Įdomu ir tai, kad daugiausiai eufemizmų rasta užkalbėjimuose, tai rodytų, kad žmonės su gyvatėmis susidurdavo dažnai, vadinasi, jų būta nemažai ir jos nelinkusios vengti žmonių. Vilkas labai panašus į gyvatę, nors jo eufemizmų gerokai mažiau. Seniau irgi egzistavo vilko kultas, bet arba jis nepaliko ryškesnio pėdsako arba vilkui kitaip įvardinti vartota mažiau eufemizmų, nes jį žmonės matydavo rečiau. Žinoma, plintant žemdirbiškai kultūrai vilko įvaizdis turėjo blogėti, nes sėsliems ūkininkams jis pridaro nemažai nemalonumų. Apskritai kalbant apie gyvūnus reikia atkreipti dėmesį, kad to paties gyvūno vertinimas skirtingose kalbose gali būti skirtingas. Vienaip gyvūną vertins sėslūs žemdirbiai, kitaip klajokliai ar pirmųjų tautų medžiotojai.

Taigi vilkas ir gyvatė eufemizuojami dėl buvusių religinių tabu, tačiau negalima to pasakyti apie likusius gyvūnus. Jų eufemizmų yra nedaug, greičiausiai todėl, kad jie buvo tik nemalonūs, gal pavojingi ar rodydavo, kad žmogus apsileidęs, netvarkingas.

Aptariant gyvūnų eufemizmus daugiausiai lyginta su slavais. Taip yra dėl kelių priežasčių. Pirmą – slavų ir baltų kultūrinio vystymosi tempai panašūs, o vakarų Europos kiek greitesni. Galima spėti, kad vakarų Europoje gyvūnai ne tokie svarbūs, nes miesto kultūra ir ankstyva krikščionybės sklaida leido greitai išnykti senosioms religijoms. Vystantis miesto kultūrai svarbesnis tapo etiketas, kultūra, karas. Antra – nelygiavertė skirtingų kalbų medžiaga neleidžia vienodai lyginti visų lietuvių kalbos gyvūnų eufemizmų su slavų ar anglų eufemizmais.

4. Žmogus

Iš minėtų lietuvių kalbos empirinės medžiagos šaltinių iš viso buvo surinkta 994 eufemizmai. Su žmogumi ir jo aplinka susijusių eufemizmų rasta 618: tai sudaro 61% visų surinktų lietuvių kalbos eufemizmų. Drabužių pavadinimų eufemizmų rasta 17, kūno išskyrų pavadinimų eufemizmų yra 157 (iš jų išmatų – 12, vėmimo – 46, oro gadinimo – 31, tuštinimosi – 40, šlapinimosi – 24, snarglių – 4). Užpakalio eufemizmų surinkta 79, lytinį santykiavimą nusako 15 eufemistinių pakaitalų. Lyties organus nusako 99 eufemizmai, iš kurių 39 yra moteriškų lyties organų eufemizmai, o 60 – vyriškų lyties organų eufemizmai. Ligas apibūdinančių eufemizmų rasta 22, gimdymą – 35 ir mirimą nusakančių eufemizmų – 181. Procentinis eufemizmų pasiskirstymas pateikiamas diagramoje.

4.1. Apranga

Žmogus drabužiais gali išsiskirti iš minios arba su ja susiliesti, parodyti socialinę statusą ar pažiūras. Jie taip pat padeda skirti skirtingų profesijų

žmones. Drabužiai žmogų skiria nuo kitų gamtos objektų, priklauso žmogaus pasauliui, todėl plačiai naudojami magijos ritualuose – gydomuosiuose, apsauginiuose, arba atvirksčiai – norint prakeikti kitą žmogų. Jie gali atstoti patį žmogų per krikštynas, laidotuves, vestuves (CД III 526). Eufemizmai, nusakantys drabužius, atsirado ne dėl kokių nors baimių ar mistinių dalykų kaip prieš tai aptartieji. Tai labiau susiję su etiketu ir švara, tvarka. Žinoma, kitose kultūrose galimos ir kitos drabužių pavadinimų eufemizavimo priežastys. Dažnai kraštuose, kur valdovas yra sudievinas, kartu sudievinami ir jo daiktai bei maistas. Japonijoje buvo tikima, kad tas, kuris apsiliks imperatoriaus drabužius be leidimo, susirgs, o Fidžyje yra net specialus pavadinimas ligos, kuria susergama valgant iš karaliaus indų ar dėvint jo drabužius (Frazer 1938, 131). Iš viso rasta 17 su drabužiais susijusių eufemizmų. Viena didžiausių šio tipo eufemizmų grupių – būdas nusakyti atsegtam praskiepiui. Kita ne ką mažesnė grupė yra žodžių junginiai, kuriais pasakoma, kad matyti apatiniai. Rasti keli eufemistiniai posakiai, apibūdinantys suplyšusius drabužius. Taip pat esama eufemizmų, nurodančių, kad drabužiai išvirkšti, aptaškyti. Be drabužių dar yra ir apavas. Rasti tik keli neužrištus ar atsirišusius batus reiškiantys eufemizmai.

Atsegtas praskiepas dažnai siejamas su durimis, vartais, t.y. su objektais, kurie irgi būna praviri: *atdarà váistinè Ant*; *uždarýti vãrtvietę* „užsisegti kelnes“ End. Taip pat eufemizavimo pagrindu gali būti ir tam tikras veiksmas – žiūrėjimas: *paštinykas žiūri Sug*; *baltgalvè véiza par sprãgq* End. Tai posakiai, kuriuose pro drabužių tarpą matoma kūno dalis ar išsipešę baltiniai perkeltine reikšme pateikiami žmogaus ar gyvulio pavidalu. Eufemizavimui paštininkas pasirinktas ne šiaip, nes paštininkas pagal darbo specifiką privalo lankyti namus, o juos lankydamas beldžiasi į duris, kartais pro jas žiūri. *Baltgalvè* – tai eufemizmas nurodantis apatinius, kurie matyti pro neužsegtą praskiepą ir greičiausiai nurodo į karvę.

Eufemizmai, nurodantys kyšančius apatinius – tai tam tikros etiketinės formulės: *subatà išlindusi pro pẽnyčiq NdŽ*; *per penktãdienį matýti ketvirtãdienis Pg*; *pẽnyčia mãtosi pro sèredq Vks*; *iš po píetryčių subatà kýšo Ml*.

Šiomis formulėmis žmogus raginamas susitvarkyti, atrodyti padoriai, tinkamai.

Savotiški yra suplyšusių drabužių eufemizmai rasti trys: *senóvėj ménuõ* Ad; *mėšininkas žiūri pro audėjos lánqą* Jrb; *subinė laukùs lója* Grg, Šts. Eufemizmas *mėšininkas žiūri pro audėjos lánqą* reiškia, kad pro prasegtą praskiepą kyšo vyro lyties organai.

Apsivilkus išvirkščiai drabužį sakoma: *Ar su žydù gulėjai?* End. Šis eufemizmas greičiausiai galėtų būti siejamas su stereotipu, kad žydų tautybės žmonės viską daro atvirkščiai, iš kito galo, ne taip kaip kiti.

Etiketas ir bendras tvarkingumas reikalauja, kad drabužiai, ypač šventiniai, išeiginiai būtų tvarkingi ir švarūs. Todėl valgant stengiamasi drabužių nesutepti. Kai valgant ant drabužių užtykšta, sakoma: *putpelikės/borùžės lėkia* KlvrŽ.

Žinoma, batai tik iš dalies tinka drabužių skyriui, nes tai yra apavas, tačiau jie vis dėlto yra aprangos dalis, todėl aptartini čia. Rastieji du eufemizmai nurodo, kad batai yra atsirišę: *kumėlė/arklÿs avižosè* Pg, Pc; *arklÿs pasilėido* Brs. Palaidi batų raišteliai primena žeme besivelkantį nutrūkusio arklio raištį ar grandinę.

4.2. Kūno išskyros

4.2.1. Išmatos

Šiame skyrelyje bus aprašomos ne tik žmonių, bet ir gyvūnų išmatos. Atskirai aprašinėti būtų netikslinga, nes šių eufemizmų nedaug, tik 12. Dėl tos pačios priežasties ir juos kaip nors smulkiau skirstyti netikslinga, todėl eufemizmai bus aprašomi kiekvienas atskirai, pagal abėcėlę.

Šuns išmatos vadinamos *akmeñs žiedu* (*Gėriau arbatą su akmens žiedu, aviės žirnių arbatą ir dar nežinau ką* Kp). *Akmeñs žiedu* greičiausiai šuns išmatos vadinamos dėl panašumo. Kai saulė jas išdžiovina, jos pabąla ir sukietėja, darosi panašios į akmenis.

Árklio áuksu Rd vadinamas mėšlas. Žodis *áuksas* greičiausiai čia panaudotas dėl mėšlo vertingumo trąšai. Tikriausiai pagal analogiją

pasidarytas ir eufemizmas *naktinis auksas*, tik naktinis, matyt, nurodo spalvą. Galima ir kita interpretacija, kad tai žmogaus išmatos, išnešamos po nakties.

Stram̃palo a nenóri? Tai siūlymas gauti katės išmatų – *stram̃palą* Mžk – kai įkyriai ko nors prašoma. *Stram̃palą* galima būtų sieti su žodžio *stram̃pas* pirmąja reikšme „medžio gabalas, storas pagalys“. Šis eufemizmas greičiausiai atsirado dėl kačių išmatų panašumo į trumpą, storą šakaliuką. Neatmestinas ir spalvos faktorius.

Apskritai, išmatų gabalas gali būti vadinamas *sribilinkiu* (*Sribiliñkių prilikta už kléties* Sml); *strim̃bilu* (*Ant pievos vieni žqšų strim̃bilai* Pc), *strubulunkiu* NdŽ; *strululunkiu* J. *Sribiliñkį* greičiausiai reiktų sieti su žodžiu *sribiliñkas*, kuris reiškia ką nors susirietusį. Turbūt reiktų suprasti, kad šiuo atveju kalbama apie susiraičiusias išmatas. *Strim̃bilą* galima būtų sieti su *strimbiu*, šis žodis reiškia: „pantis, virvagalis“. Sunku pasakyti, kodėl pavyzdys reiškia paukščių išmatas, nebent šiuo atveju šnekama apie kietesnes, kai jos primena nedidelius virvagaliukus. Likę du eufemizmai greičiausiai irgi sietini su striukumu, storumu – formos ypatybėmis.

Norint sužinoti, ar žmogus nepridarė kelnių, galima paklausti: *Ar neturi tik svėčio klyne, kad taip raitaisi?* Čia vartojamas eufemizmas *svėčias* Grž. Tai yra nemalonus reiškiny, kuris perteikiamas antropomorfinė metafora. Panašiai yra ir su karvės mėšlu, kuris vadinamas *tetà* (*Tu išmindžiojai tētą* Alk). Nors jeigu manytume, kad šis eufemizmas atėjęs iš piemenų kalbos, galėtume sieti su tuo, kad piemenys, ypač piemenukai, šildydavosi kojas sukišę iš šiltas karvių išmatas. O *tetà* gali rodo jų didumą, storumą.

Išmatos gali būti siejamos su *žirniais* (*Gėriau arbatą su akmeñs žėdu, aviēs žirnių arbatą ir dar nežinau ką* Kp). Šis eufemizmas greičiausiai atsirado dėl panašumo – avies išmatos primena žirnius.

Išmatų eufemizmų esama ir kitose kalbose. R. W. Holderio knygoje „How not to say what you mean“ (2003) galima rasti tokius anglų kalbos išmatų eufemizmus: *fertilizer, hooky, horse apples, leavings, pancake, Richard, soil, solid waste*. Tai eufemizmai, vartojami gyvūnų ir žmogaus išmatoms pavadinti. Eufemizmas *Richard* atsirado dėl realios asmenybės Ričardo III. Dėl Tiudorų giminės ir Šekspyro sudaryto prasto įvaizdžio šis Anglijos

karalius buvo laikomas blogesniu („šūdinesniu“) nei kiti valdovai (Holder 2003, 326).

Lyginant lietuvių ir anglų kalbos eufemizmus, matyti tam tikras bendrumas – eufemizmo pagrindas yra kažkada gyvenęs gyvas žmogus: *Richard* ir *atvažiuo Gabalis* (šis eufemizmas nurodo patį tuštinimąsi).

Fertilizer, *horse apples*, *leavings*, *pancake* eufemizmai vartojami gyvūnų išmatoms pavadinti. *Fertilizer* „trąšos“ yra galvijų išmatos (Holder 2003, 178). *Horse apples* „arklio obuoliai“ yra amerikiečių eufemizmas, vartojamas, kai kalbama apie arklio išmatas, ypač, kai jos nukrinta ant asfalto ir gali suformuoti krūvą, panašią į sukrautus obuolius ant vaisių pardavėjo lentynos (Holder 2003, 217). Šį eufemizmą galima lyginti su lietuviškais *arklio auksu* ir *žirniais*. *Leavings* „likučiai, išskyros“ dažniausiai vartojamas arklių išmatoms (Holder 2003, 245). Panašumo turi eufemizmas *pancake* „blynas“ reiškiantis karvės išmatas (Holder 2003, 291) – lietuvių kalboje taip pat egzistuoja eufemizmas *blynas* (Blynų pilnos pievos Mlt), reiškiantis karvės išmatas.

Angliški eufemizmai, skirti žmogaus išmatoms pavadinti, pateikti tokie: *hooky*, *soil*, *solid waste*. *Hooky* „lenktas“ amerikiečiai žmogaus išmatas vadina, greičiausiai, irgi dėl formos. Panašiai ir lietuvių kalboje, kur *stribilinkis*, *strubulunkas*, *strululunkis*, *strim̃bilas*, kurie atsiradę dėl išmatų lenktumo, kreivumo. *Soil* „dirvožemis, žemė, purvas“ sietinas su lauko tualetais (Holder 2003, 355). O štai eufemizmas *solid waste* „kietosios atliekos“ į eufemizmus atėjęs iš civilinės inžinerijos žargono (Holder 2003, 355). Tai tik dar kartą įrodo, kad eufemizmai kuriami nuolat.

4.2.2. Vėmimas

Visi vėmimą nusakantys eufemizmai yra enigmatiniai, iš viso jų rasta 46. Viena didžiausių enigmatinių vėmimo eufemizmų grupių – kai vietoj vieno kurio nors organo nurodomas kitas. Be to, šie eufemizmai nurodo ne vėmimą, o pykinimą, bet juos aprašinėti atskirai būtų netikslinga, nes jų yra nedaug ir jie smarkiai susiję su vėmimu. Taigi pirmojoje grupėje vietoj skrandžio, žarnų ar vidurių nurodoma širdis: *širdis šlykštinas* J; *širdis apstalgo*

(*Nevalgyk tiek daug taukų, ba apstalgs širdis* Km); *širdį sālinti* (*Sotus valgis man širdį sālina* Šts); *širdis patrišo* (*Patrišo širdis žiūrint, kaip jamui votį skvarbė* J); *širdis pyksta* Kv, Vkš, Vg, Jrb; *širdis nutrūko* (*Širdis nutrūkusi, norėčio rūgštelės kokios atsigerti* Šts); *širdį sūkti* (*Torto užvalgiau, širdį sūko* Rdn), Skd, Šts, Tj; *širdis susisūko* (*Susisūko širdis na numinės ir susivėmiau* Šts); *širdis spelgia* (*Taip negera, širdį spelgia nuo tų kleckų* Šd). Čia dera ir eufemizmas *šlektai ant širdiės* J. Reiktų paminėti ir panašų eufemizmą *dūšià susisūko* Mž, N. *Dūšia* dar galima suprasti kaip *skrandis, pilvas: Mano dūšià valgio nepriima* KII41; *Išgerk trūkzolių ant tuščios dūšios, ir pereis liga* Rdm; *Ką į dūšią įdedi, nei penki neišims* Sch79; *Dūšėlė ne avelė – šienelio nepaduosi* Pn; *Ir tavo dūšėlė ne medinė klumpė (ir tu nori valgyti)* Gs.

Siela, dūšia, pilvas, širdis yra glaudžiai susiję, todėl nenuostabu, kad minėtuose eufemizmuose vėmimas gali būti asocijuojamas su sielos išėjimu ar kažkokios sielos dalies netekimu. Pavyzdžiui, Naujojoje Gvinėjoje gyvenanti marind-anim gentis sielą lokalizuoja krūtinėje, pilve ar širdyje. Panašiai sielą lokalizuoja ir kivių gentis (Beresnevičius 1995, 50–51). Lietuvių kultūroje nesunku susieti sielą su plaučiais ir kepenimis. Vis dėlto dažnai siela siejama su širdimi. Velnias pikto žmogaus širdį tapatina su siela ir ją išplėšia per burną. Lietuviai tiki, kad per burną siela iš tiesų išeina mirties akimirka. Apskritai matyt galima atsekti sielos siejimą su širdimi ir kvėpavimu (Beresnevičius 1995, 97–98).

Kita didelė vėmimo enigmatinių eufemizmų grupė – sugretinimas su kitais dalykais dėl panašių bruožų. Pirmiausia galima pateikti pasakymus, motyvuotus veiksmo panašumo į kito padaro atliekamą veiksmą ar funkciją. Daugiausiai šios grupės eufemizmų susiję su ožiu ar ožkena: *ožius rékinti* (*Išbėgęs už kerčios, ožius rékinti* Žem); *ožius pjáuti* (*Gèrè, gèrè, daba ožius pjáuna, tvorą apžergęs* Erž); *ožius išvèžti* (*Óžius išvèš – ir vèl geria* Rūd); *ožius draskýti* Grv, Msn; *ožiáuti* Vdk; *óžį rièsti*; *óžius lùpti/plěšti/ráuti/biělyti/nérti*; *óžkenas sprésti* (*Spreñda óžkeną išėjęs laukan* Trk); *óžkenas spreñgti* (*Gèrè, gèrè, o dabar už durų išėjęs spreñga óžkenas* Trk); *óžkenas pířkti* (*Tik kelis stiklelius išgèrè ir jau beperkas už kértės óžkenas* Brs); *óžkenas sprandýti* (*Óžkenas sprañdo išėjęs laukan* Trk); *óžį/óžkeną tampýti* Trk; *óžį spýloti* I. Simon; *ožius*

varinėti Ant; *drėksti óžius* (*Tai drėskiaũ óžius, į tvorą įsikabinęs* Bgt). Greičiausiai dalis eufemizmų atsirado dėl kelių priežasčių, viena iš jų galėtų būti garsų panašumas, kai vemiama ir kai ožys mekena. Kita priežastis galėtų būti tariamas vėmalų kvapo panašumas į ožio kvapą. Dėl vėmimo garso atsiradęs ir eufemizmas *veršį kriókinti* (*Ans kriókina veršį pasigėręs* J). Matyt, pastebėta, kad vėmdamas žmogus leidžia garsą, panašų į veršio baubimą. Kita dalis eufemizmų atsirado dėl vėmimo metu kūną apimančio tampymosi, traukulių, tai eufemizmai *óži riėsti, óžį/óžkeną tampýti, óžius lùpti/plėšti/ráuti/biėlyti/nėrti; óžkenas sprėsti* ir t. t. Čia reiktų nepamiršti ir eufemizmo *áuksinus skaitýti* (*Sakiau, kad negerk – neklausėi, dabar skaitýk sau áuksinus* Srv). Greičiausiai šis eufemizmas bus atsiradęs dėl kažkurių skaičiavimo ir vėmimo veiksmų panašumų. Eufemizmas *šėškų lùpti* (*Vakar, galvas suėmus, visì šėškų lùpė* Ds) tikriausiai atsirado dėl kvapo. Matyt, čia turima omenyje, kad vėmalai smirda kaip šėškas.

Grupėje, motyvuotoje gretinimu su kitais dalykais, yra eufemizmų, kuriais vėmimas tapatinamas su tuštėjimu, o burna lyginama su išange. Tai eufemizmai: *šikną užvadúoti* Dkš; *bùrna šiktie* Grv. Eufemizmas *bùrną plėšti* Šts turbūt žymi labai stiprų vėmimą, kai atrodo, kad burna perplyš. Eufemizmas *tvoràs dažýti* (*Teip buvo nusigėręs, ka ėjo namo dažýdami tvoràs* Jrb) skiriasi nuo aptartųjų. Pavyzdys ir nurodo, kas turima omenyje. Vėmdamas ant tvoros žmogus gali ją sutepti, todėl tai ir vadinama dažymu. Kiti eufemizmai susiję su labai smarkiu vėmimu, kai pradeda net vidurius spazmuoti. Tokie eufemizmai yra: *vidurius išvėrsti* (*Įšvertė visus vidurius* DrskŽ); *žárnas ištasýti* Slk. Yra eufemizmų, kurie įvardija gumulą, susidariusį gerklėje, kai pykina. Tai eufemizmai: *koserėjė áuga* Rod; *burnà priáugo* Brb; *nastruosė áuga* Nč. *Atgaliõs vėrsti* Grv yra dar vienas eufemizmas, nurodantis vėmimą. Greičiausiai jis nusako atvejį, kai vos pavalgius iškart bėgama vemti. Šią mintį paremia ir pavyzdys: *Kap suvalgė ku, tai atgaliõn vėrčia* Grv.

Eufemizmas *atgaliõs angà* Kn motyvuotas pagal fizinį panašumą į kitą daiktą. Galima spėti, kad burna yra kaip išangė, per ją viskas išeina atgal.

Keli eufemizmai, nusakantys vėmimą, gerokai skiriasi nuo prieš tai minėtų. Viename minimas Liuciperis, t. y. vartojamas biblinės būtybės vardas

– *Liucì pierì léisti nuo lenciũgo* Zr. Dialektinėje frazeologijoje žmogus gali būti ir daugelio veiksmų, kuriuos lemia antgamtinės jėgos, atlikėjas ar objektas. Su velniu paprastai siejami sunkūs, nemalonūs fiziologiniai veiksmai ar būsenos. Tokiuose perkeltinės reikšmės posakiuose žmogus arba yra velnio veikiamas tiesiogiai, arba veikia pats, sekdamas šios mitinės būtybės blogu pavyzdžiu, mėgdžiodamas jo darbus. Tokia veiksmažodinių metaforų sandara nulemta mitinio mąstymo, pagal kurį individo veikla pasaulyje tvarkoma visur esančių neregimų esybių (Jasiūnaitė 2010, 326). Žinoma, dar reiktų atkreipti dėmesį, kad dialektinėje frazeologijoje velnias labai dažnai siejamas su modernesniu gėrimu – degtine. Apskritai velnias yra degtinės išradėjas (Jasiūnaitė 2010, 70). Todėl galima daryti atsargią prielaidą, kad šiuo eufemizmu nurodomas vėmimas nuo degtinės. Eufemizmas *Rygõn važiúoti* (*Man avižinis kisielius neskanus, aš nuo jo Rygon važiavaũ* Srj), Nv, Alk, Grš, Žml greičiausiai yra skolinys iš rusų *noexatb b puzy*. Šiuo atveju galima daryti prielaidą, kad dėl panašaus skambesio susieti žodžiai *puza* „klojimas“, arba *pyzamb* „riaugėti, vemti“ ir miesto pavadinimas Ryga.

Eufemistiškai vartojamas veiksmažodis *sveikatúotis* (*Žolių privalgė ir sveikatúojas* Krš). *Sveikatúoti*, anot LKŽ, turi tokias reikšmes: 1. sveikuoti; 2. įgauti sveikatos, sustiprėti; 3. iš visų jėgų dirbti, plūktis; labai stengtis; 4. vemti; 5. gadinti orą. Greičiausiai šis eufemizmas atsirado dėl pirmosios ir antrosios reikšmės, mat išsivėmus neretai pagerėja savijauta.

Minėtoje R. W. Holderio knygoje pateikta anglų kalbos eufemizmų, skirtų vėmimui apibūdinti. *Throw up* „išmesti į viršų“ nurodo priešingą veiksmą negu vėmimas, t. y. paprastai vemiama žemyn, o eufemizmas nurodo, kad aukštyn. Šis eufemizmas vartojamas apibūdinti vėmimui nuo alkoholio (Holder 2003, 380). Eufemizmas *technicolor yawn* „spalvotas žiovulys“ yra atsiradęs dėl vėmimo ir žiovavimo veiksmų panašumo, juo irgi apibūdinamas vėmimas prisigėrus (Holder 2003, 377). Atkreiptinas dėmesys, kad ir anglakalbėje aplinkoje yra pastebėta, jog vėmalai turi spalvą, palyginti su lietuvių *tvoràs dažýti*. Paskutinis eufemizmas yra *lose your lunch* „pamesti pietus“. Žinoma, vietoj pietų gali būti ir kitų valgių ar valgymo laiko pavadinimų (Holder 2003, 253).

4.2.3. Oro gadinimas

Eufemizmų, kurie nusako oro pagadinimą, yra palyginti daug (31), tačiau jų klasifikacijos iki šiol nėra. Matyt todėl, kad šiuos eufemizmus gana sunku suskirstyti į grupes pagal motyvaciją. Visi užfiksuoti eufemizmai yra enigmatiniai, ryškios trys jų reikšminės grupės. Pirmoji nusako tiesiog oro gadinimą, antroji pabrėžia šio proceso intensyvumą, trečioji – aplinkybes. Šiame skyriuje aptartini ir eufemizmai, pavadinantys patį žmogų, kuris gadiną orą. Iš esmės tai gali būti laikoma ketvirta šio skyriaus grupe.

Taigi, pirmoji grupė yra pati gausiausia. Čia galima išskirti pavienius veiksmazodžius, nusakančius oro gadinimą, ir žodžių junginius. Tarp pastarųjų daugiausia tokių, kur junginio daiktavardis yra: 1) žmogaus pavadinimas (*nėbylį pro duris išlėisti* Šk; *nėbylį palėisti* (*Kas čia nėbylį palėido kad teip smirdi?* Skr); *tetulė išvažiavo* Ds); 2) gyvūno pavadinimas (*stintas užvėžti* (*Stintas kad užvežė, tai ir nosį galia nuversti* Šll); *šėšką palėisti* (*Ar ne tu šėšką palėidai?* Snt); *šėšku susigauti* Krok; *šunį lėisti* (*Pavalgei rūgštaus pieno su bulbėm, tai ir lėidi šunį* Vrn); *žąsį pamušti* Skr; 3) augalo ar jo dalies pavadinimas (*kėlmui šaknys dvōkia* (*Ar ne pačiam kėlmui šaknys?* Plv); *pakišti šalavijų* (*Kurioj čia pakišė šalavijų?* Net dūmuoja Arm); *rūrai vėžti vīksvās* Ds; *vežimą vīksvų užvėžti* (*Kad užvežė vežimą vīksvų* Ds)); 4) daikto pavadinimas (*šōblę trauklioti* Ggr; *atėjo su maišu* Veliuona; *dumtūvę palėisti* (*Jau, vaike, palėidęs ir palėidęs savo dumtūvę* Šn); *dugnėlį pamėsti* Ds); 5) mitinės būtybės pavadinimas (*piktą dvasią paleisti* (*Piktą dvāsią bažnyčioj palėido* Plt).

Gana aišku, kodėl oro gadinimui nusakyti vartojamas nebylio ar tetos pavadinimas. Nebylys paleidžiamas greičiausiai tada, kai nebūna garso, o kvapas sklinda. O teta minima dėl dar paprastesnės priežasties. Teta – vienas iš išmatų eufemizmų. Žmogus beždėdamas į aplinką paleidžia dujas su kvapu, todėl oro gadinimui eufemizuoti pasirinkti ir gyvūnai, kurie turi savitą ir stiprų kvapą, pavyzdžiui, stinta ar šėškas. Šuo irgi pasirinktas neatsitiktinai, nes jis – nešvarus, purvinas, smirdintis padaras. Aiškus ir eufemizmas *šōblę*

trauktioti. Kai kardą trauki ir vėl kiši į makštis, gali pasigirsti panašus garsas kaip gadinant orą.

Kai kurie eufemizmų junginiai reikalauja paaiškinimo. Pavyzdžiui, gali kilti klausimų dėl eufemizmo *kvarkūtį paléisti* (*Kas čia tą kvarkūtį paléido?* Skr). LKŽ nepateikiama paaiškinimo, kas yra kvarkutis. Šį pavadinimą galima susieti nebent su *kvařkti* „1. kurkti, kvarksėti, krankti (apie varlę, antį, varną); 2. kvaksėti, kvakėti, kvarkšti (apie pereklę vištą); 3. gergždėti“, tad eufemizmas būtų motyvuotas pagal panašų garsą.

Paléisti dūlj (*Turbūt jau kas paléido dūlj, kad taip kvepia* Kt) yra dar vienas įdomesnis eufemizmas. Daiktavardis *dūlis* turi begalę reikšmių, pavyzdžiui, tai ir prietaisas bitėms rūkyti, dūminė (plg. *dumtūvę paléisti*), ir miglos pavidalo šmėkla (*piktą dvoasią paleisti*), ir rūkas, migla ir t. t. Šis eufemizmas paliudytas Keturvalakiuose, todėl tikriausiai čia gretinamos *dūlis*¹ reikšmės (1. rūkas, migla; 2. užkurtos ugnies tiršti dūmai; 3. dūmai bitėms rūkyti; 4. kas sudūlėję, puvėsis), kurios paplitusios tame plote. Turbūt svarbiausia šiuo atveju yra reikšmė „dūmai“.

Kita grupė, nusakanti oro gadinimą, yra veiksmoždziai: *apsivėjuoti* Bsg; *léisti* (*Na, katras čia dabar léidžiat?* Alk), Lp, Ds; *sveikatúoti* (*A jau sveikatúoji, i da prie svetimų žmonių?* Ps), Brs, Šts, Krš; *užraugti* (*Kad užraugė kaip šuvà* Ds). Eufemizmą *apsivėjuoti*, galima sieti su tuo, kad bezdant išeina oras, kurį galima sulyginti su pučiančiu vėju. *Leisti* sietinas su tuo, kad bezdėti yra nemandagu ir reiktų laikyti, jeigu nenulaiko, vadinasi, leidžia. *Sveikatuoti* greičiausiai dėl nemalonaus kvapo ir užpakalio bei gerklės sugretinimo patenka ir į oro gadinimo, ir vėmimo eufemizmų grupes. *Užraugti* galima būtų sieti su tokiomis reikšmėmis: „padaryti neskanų, nemalonų“ (*Tuoj ir užraugia kqsnelį su savo dejavimais* Slm); „dūmais užsmilkyti“ (*Užraugiau dūliais bites ir iškuopinėjau medų* Skr).

Eufemizmų, pabrėžiančių oro gadinimo intensyvumą, yra daug mažiau: *rūmsčioti* „pirsčioti“ (*Padlos, blynų priėdę, tai rūmsčioja kap arkliai*) Vlk; *užstūmti* (*A kad užstūmė – dvoasią ima* Ėr); *užvėžti* „smarkiai pagadinti orą“ (*Cibullaiškių prisiėdęs kad užvėži, ta ir vištos nu laktos ims kraičioti*) Mžk, Kvr, Sml, Alv.

Oro gadinimo aplinkybės minimos pavartojus eufemizmus: *subinė į nakvynę prašosi* „kai susiperdžiama vakare“ TDr; *šnāpštą vėžti* „miegant gadinti orą“ (*Jau merga šnāpštą vėža* Prng); *váikščioti/eīti su knatū* „eiti gadinant orą“ (*O tu tai vis su knatū váikštai* Dbk).

Atkreiptinas dėmesys, kad eufemizmų veiksmoždziai dažniausiai yra *leisti* (*dumtūvę paléisti, kvarkūtį paléisti, léisti, nēbylį paléisti, nēbylį pro duris išléisti, šėšką paléisti, šūnį léisti, paléisti dūlį, piktą dvoasią paleisti*) ir *vežti, važiuoti* (*rūrai vėžti viksvàs, šnāpštą vėžti, tetulė išvažiāvo, užvėžti, vežimą viksvū užvėžti*) ar jų vediniai.

Eufemizmas *atvažiavo Gabalis* Nv yra išskirtinis. Šis eufemizmas išsiskiria tuo, kad Gabalis yra tikro kažkada gyvenusio žmogaus pavardė. Šis žmogus valydavo išvietes. Įdomiausia tai, kad niekas to žmogaus nebepamena, bet eufemizmas yra likęs. Taip yra atsiradę daugybė pasakymų su antroponimais: *alaušų vėpla* FŽ, *matūzaliu metai* FŽ.

Anglų kalbos eufemizmai, nusakantys oro gadinimą, apibūdinami pagal kvapą, eufemizuojant vartojami žodžiai *vėjas* arba *oras*, eufemizmai nurodo oro gadinimą su garsu.

Apibūdinimams pagal kvapą priklausytų eufemizmai *bad powder* ir *cut a cheese*. *Bad powder* „blogi milteliai“ atsiradęs dėl kvapo, kuris atsirasdavo šaunamuosiuose ginkluose, panaudojus užtaisui nekokybišką ar sudrėkusį dūminį (juodąjį) paraką, kuris lėtai degdavo ir skleisdavo nemalonų kvapą (Holder 2003, 88). Eufemizmas *cut a cheese* „perpjauti sūrį“ yra atsiradęs dėl panašumo su kai kuriais pelėsiniais sūriais, nes jie skleidžia ypač nemalonų kvapą (Holder 2003, 144). Tradiciniai lietuvių kalbos eufemizmai daugiausiai susiję su gamta ar kaimo žmogaus buitimi, todėl kvapui nusakyti tiktų nebent eufemizmai *šėšką paléisti, šėšku susigáuti, šūnį léisti*. Lietuvių kalboje oro gadinimą galima irgi apibūdinti ginklo panaudojimu *šōblę tráuklioti*, bet šiuo atveju apibūdinamas ne kvapas, o garsas.

Eufemizmai, nurodantys oro gadinimą su garsu, yra *blow (off), break the sound barrier, rude noise*. *Blow off* greičiausiai rodo sprogstantį gana staigų garsą. O *rude noise* „negražus garsas“ greičiausiai reiktų sieti su vaikų kalba (Holder 2003, 330). Įdomesnis ir galima sakyti naujas eufemizmas *break*

the sound barrier „pasiekti garso barjerą“ yra atėjęs iš amerikiečių (Holder 2003, 105). Jis nurodo, kad pabezdėta buvo labai garsiai ir trankiai. Eufemizmas atsiradęs dėl bezdėjimo garso ir garso, kurį sukelia kūnas, kai pasiekia garso greitį.

Anglų kalboje esama eufemistinių žodžių junginių su žodžiais *vėjas* arba *oras*. Tai žodžių junginiai: *break wind*, *let off wind* (sutrumpinta forma *let off*), *pass air* (Holder 2003, 105, 246, 293). Eufemizmai atsiradę dėl panašumo, nes gadinant orą išsiveržia dujos sukeldamos lyg vėją. Šiuos anglų kalbos eufemizmus reiktų lyginti su panašaus tipo lietuviškais eufemizmais: *apsivėjuoti*, *léisti*.

Minėtoje knygoje pateikiamas airiškas eufemizmas *lift a gam*. Šis eufemizmas iš esmės susideda iš dviejų dalių: veiksmazodžio *lift*, reiškiančio „pakelti“, ir žargonžodžio *gam*, kuris reiškia koją (Holder 2003, 247). Taigi viso eufemizmo reikšmė – „pakelti koją“.

4.2.4. Tuštintinimasis

Eufemizmus, kurie nusako tuštintinimąsi (jų rasta 40), iš pradžių irgi tikslinga suskirstyti į reikšmines grupes. Pirmajai, gausiausiai, grupei priklauso tiesiog tuštintinimąsi reiškiantys eufemizmai. Iš pradžių, kaip ir oro gadinimo eufemizmus, juos galima suskirstyti į žodžių junginius ir vieno žodžio eufemizmus – veiksmazodžius. Žodžių junginiai: *arklių pažiūrėti* Dkš; *kėlnes išvoersti* (Eisim, vyrai, *kėlnes išvoersti* Alk); *laūką atreikalauti* (*Laūką atreikaláun ir grįžta į vidų* Šts); *laūk išėiti* (*Jų vaikas laūk neišeina, kieti viduriai* Grš); *nueiti ant kiěmo* (ZtŽ 182); *orañ eiti* (*Nóri orañ eit* Nmč), Vb, Ob; *óro pasižiūrėti* (*Einam óro pasižiūrėti* Grž); *reikalą atlikti* LPĮ I 18; *šėmis vėrčia duris* Lkč; *užėiti į šikūčių miestą/káimą* (*Užeik į šikūčių miestą, ir tau, mačiau, yra pakvietimas* Srv); *už tvorōs bėgti* Vl; *vóverę dóbti* Gž; *žālis duris vėrčia* Alk, *bulis vėrčia duris* Slv. Kaip matyti, keliais atvejais pačios išmatos kaip nors vadinamos, t. y. vadinamos *vóvere*, *šėmiu*, *žaliu*. Visais šiais atvejais išmatos įvardijamos gyvūnų pavadinimais: bet čia turima omenyje gyvūnų plauko ir išmatų spalva. Spalva lemia ir kai kuriuos lenkų kalbos eufemizmus,

nusakančius tuštinimąsi: *wykasztanic* „iškaštonyti“; *postawić kasztana* „pastatyti kaštoną“; *kręcić lody* „sukti ledus“; *posadzić grzyba* „pasodinti grybą“. Pastarieji du eufemizmai nulemti ne tik spalvos panašumo, bet ir formos (Dąbrowska 1992, 141).

Lietuvių kalboje tuštinimasis taip pat gretinamas su eufemizmais įvardijamais veiksmis dėl tam tikro panašumo. Pavyzdžiui, *arklių pažiūrėti* greičiausiai atsirado todėl, kad gamtinių reikalų atlikti einama kur nors kitur, išeinama iš vietos, kur būnama, paprastai iš patalpos į lauką. Iš esmės tai yra etiketinė frazė, tam tikras pasiteisinimas. Tuo pačiu motyvuojami eufemizmai *laūką atreikalauti*, *laūk išėiti*, *nueiti ant kiěmo*, *orañ eiti*, *oro pasižiūrėti*, *už tvorės bėgti*. *Kėlnes išveřsti* motyvuotas veiksmo, kai prieš tuštinantis nuleidžiamos kelnės. Eufemizmas *užeiti į šikūčių miestą/káimą* paaiškinimo greičiausiai nereikalauja – išvietė nusakoma kaip atitinkamo pavadinimo kaimas arba miestas. Pasišalinimas iš buvimo vietos kalbant apie tuštinimąsi akcentuojamas ir lenkų kalbos eufemizmuose *iść na dłuźsze posiedzenie* „eiti ilgiausiam pasisėdėjimui“; *iść na posiedzenie na najwyźszym szczeblu* „eiti į aukščiausio lygio posėdį“; *iść poczytać gazetę* „eiti paskaityti laikraščio“; *iść z grubszą sprawą* „eiti su rimtesnio reikalo“ (Dąbrowska 1992, 141).

Veiksmažodiniai eufemizmai, nusakantys tuštinimąsi, yra: *apsireikalauti* (*Eik ant puoduko apsireikalauti* Ss); *išsireikalauti* (*Palauk, aš dar pryš lipdama į ratus išsireikaláusu* Brs); *išsitūštinti* (*Bėk, išsitūštink, gal tada protingiau kalbėsi* Up); *laukinėtis* KlvrŽ, Škn, Vks, Skd; *leñgvintis* (*Ar vaikas gerai leñgvinasi?* Grž); *nusireikalauti* (*Neik iš miško nenusireikaláovęs* Srv); *orúoti* (*Tai jis ir taisos orúot* Kp), Skp; *reikalautis* (*Maru užkrėstieji krauju vienu reikalávos* S. Dauk), Šk, Vž; *skalauti* (*Jis net su kraujais skaláuja* Arm), Švnč. Kaip matyti, daug šios grupės eufemizmų yra vediniai iš veiksmažodžio *reikalauti*: *apsireikalauti*, *išsireikalauti*, *nusireikalauti*, *reikalautis*. Matyt, šie eufemizmai gali būti siejami su frazeologiniais junginiais *reikalą atlikti*, *mažas (didelis) reikalas* ir pan.

Kita didelė grupė – tai eufemizmai, kuriais nusakomas ne šiaip tuštinimasis, o viduriavimas: *devintañ vainìkan* „sunkiai viduriuoti“ (*Kai paleidė pilvą, net devintañ vainìkan atsidūriau* Ds); *į Tirkšliùs ir Trýškius*

važiuoti (Pilvui suskaudus ir nenorėdamas važiuosi į Tirkšlius ir Trýškius VP37); į trėčią vainiką „sunkiai viduriuoti“ Sur; lig deviñto (paskutinio) vainiko Krš, liñksma pasidārė „paleido vidurius“ Vlk; liñksmą šikną gáuti „pradėti viduriuoti“ Dkš; lùnkais palėisti J. Jabl.; mielės palėisti Grž; plónu bėgimù sirgti Šts; raktùs pamėsti nuo vėdaro „pradėti viduriuoti“ Všk; skýstu nulėisti (Kai pavalgė pupienės, tai visas Zavolines skýstu nulėido Grš); vokýtė aplañkė (Bene ir tave vokýtė aplañkė? Šv). Kaip matyti, šiuos žodžių junginius sunku suklasifikuoti pagal motyvaciją, nes tai tiesiog viduriavimo nusakymas kitais žodžiais, pavyzdžiui, *plónu bėgimù sirgti, raktùs pamėsti nuo vėdaro, skýstu nulėisti*. Bet yra eufemizmų grupė, kuriuos paaiškinti sunkiau – *į deviñtą vainiką, į trėčią vainiką, lig deviñto (paskutinio) vainiko*. Tautosakoje žodis *devyni* nusako tarsi kokią ribą. Kalboje sudurtiniai žodžiai su *devyni* reiškia gausą, persiverčiančią į ypatingą ar visai naują kokybę (Klimka 2005). Taigi galima teigti, kad šie eufemizmai nurodo ypač gausų, sunkų viduriavimą. Bet greičiausiai tokie viduriavimo eufemizmai susiję su gydimu nuo šios ligos. Libertas Klimka straipsnyje „Trijų devynerių vainikas“ rašo: „Saulei užkopus į pačią dangaus kalno viršūnę ir iš ten grožintis gamtos suvešėjimu, ateina laikas Kupolių puokštę suskinti. Joje trejos devynerios žolynų, augančių trijose skirtingose vietose: paupio pievoje, saulėtoje įkalnėje, tamsioje paunksnėje. Puokštė reikalinga saulėgrįžos apeigoms, be to, ir vaistams paruošti pravarti. Ypač jei surinkta mėnuliui augant; tada visos vaistingosios medžiagos susikaupusios lapeliuose ir žieduose. „Trejų devynerių“ antpilas, kurio originalią receptūrą saugo Lietuvos medicinos ir farmacijos muziejus, gelbsti nuo devynių ligų. Liaudies medicinoje būta ypatingų metodų vaistams paruošti. Kad ir iš devynių vainikėlių, kurie visą Devintinių oktavą, devynis mišparus, kabojo bažnyčioje“ (Klimka 2005). Galima teigti, kad šie eufemizmai nurodo, kaip galima gydyti viduriavimą. Žinoma, galimas ir kitoks aiškinimas – vainikas vartotas kaip tam tikras aukščio matas perkeltine reikšme: Kritau kaip iš devinto vainiko (iš aukštai) Pp. Vainikas – tai rąstų eilė per visas keturias sienas. Taigi nurodoma, kaip smarkiai viduriuota ir iki kokios rąstų eilės pakilo čiurkšlė.

Vieno žodžio eufemizmas, nusakantis viduriavimą, yra *linksmóji* „viduriavimas“ (*Linksmóji pagavo* Šk). Linksmumas minimas ir prieš tai pateiktuose eufemizmuose, žinoma, su ironijos atspalviu *liñksmą šikną gáuti*, *liñksma pasidārė*. Iš esmės visi šie eufemizmai nurodo, kad paleido vidurius. Greičiausiai čia susiduriama su nemalonaus, liūdno dalyko vadinimu teigiamai, t. y.: blogas = geras; nelaimė = laimė ir t. t.

Viduriavimo priešprieša – vidurių užkietėjimas – nusakomas eufemizmu *spiróklis užbrìndo* Slnt. *Spirókliu* vadinama išeinamoji anga, tiesa, anot LKŽ, tik avies ar ožkos. Taigi, eufemizmą *spiróklis užbrìndo* galima perfrazuoti „išeinamoji anga išbrinko, išsipūtė“.

Pridergimui įvardinti vartojami eufemizmai: *įstūmti į kelnes* (*Įstūmęs į kelnes parėjo* Krš) ir *pritaisýti į miltus* (*Pritaísė kap katė į miltus* Kt), Dkš, Šk, Jnš, Slm. Šie eufemizmai atsiradę dėl panašumo į eufemizmu nusakytą veiksmą.

Eufemizmas, skirtas norinčiam tuštintis žmogui įvardinti, yra *raudónos aūsys* (*Jau raudónos aūsys, bėk už kampo* Jnš).

Kitaip nei oro gadinimo eufemizmų daiktavardžius, tuštinimąsi nusakančių eufemizmų daiktavardžius sunku sugrupuoti, nes jie beveik nesikartoja. Kiek dažniau minimas *óras* (*orañ eīti*, *óro pasižiūrėti*), taip pat yra atitinkamas eufemizmas *orúoti*. Iš veiksmožodžių daugiausiai vartojami judėjimą reiškiantys veiksmožodžiai: *laūk išėiti*, *nueīti ant kiėmo*, *orañ eīti*, *užėiti į šikūčių miėstą/káimą*, *už tvorōs bėgti*, *į Tirkšliūs ir Tryškiūs važiuoti*. Pastarajame eufemizme vartojami vietovardžiai, parinkti dėl panašumo į žodžius *tirkšti*, *trykšti*, taip nusakomi atitinkami veiksmai viduriuojant.

Anglų kalboje esama daug tuštinimąsi nusakančių eufemizmų, skirtumas nuo lietuviškų tas, kad dalis jų nusako ir tuštinimąsi, ir šlapinimąsi. Žiūrint į anglų kalbos tuštinimąsi nusakančius eufemizmus, matyti, kad esama eufemizmų, nusakančių viduriavimą, ir eufemizmų, reiškiančių kitokį tuštinimąsi. Eufemizmai *Aztec two-step*, *Cairo crud*, *flux*, *gippy tummy*, *Montezuma's*, *loose*, *Napoleon's revenge*, *on the trot*, *runny tummy*, *Spanish tummy*, *squirt*, *touristas* vartojami tiesiog viduriavimui, o *Aztec two-step* „actekų dvižingsnis“, *Cairo crud* „Kairo atliekos“, *Montezuma's revenge*

„Montesumos kerštas“, *Napoleon's revenge* „Napoleono kerštas“, *Spanish tummy* „ispaniškas pilvas“ nurodo į karių ar turistų patirtį kitose valstybėse, kur dėl neįprasto maisto ar antisanitarinių sąlygų suviduriuojama. Susirgimą Meksikoje nurodo eufemizmai *Aztec two-step*, *Montezuma's revenge*. Be šių dviejų eufemizmų dar verta paminėti ir eufemizmą *touristas*, kuris nurodo lygiai tą patį (Holder 2003, 86, 383). Suviduriavimą Egipte nurodo eufemizmai *Cairo crud* ir *gippy tummy* (Holder 2003, 142, 195). *Spanish tummy* nurodo, kad suviduriuota būnant Ispanijoje, o *Napoleon's revenge* reiškia, kad britų turistai pradėjo viduriuoti Prancūzijoje (Holder 2003, 357, 269). Tokio tipo eufemizmų lietuvių kalboje nėra, bet palyginti galima su eufemizmu *į Tirkšlius ir Trýškius važiuoti*, nors jo motyvacija kitokia.

Flux, *loose*, *squirt*, *runny tummy*, *accident* „nelaimingas atsitikimas“ nurodo arba viduriavimo intensyvumą, arba, kad jis apskritai išstiko (Holder 2003, 75). Šiuos eufemizmus galima palyginti su lietuvių *skýstu nuléisti* ir *plónu bégimù sirgti*. *Flux* nurodo nuolatinį tekėjimą, o *squirt* yra atsiradęs dėl čiurškimo garso, kai smarkiai viduriuojama (Holder 2003, 183, 361). Pastarąjį eufemizmą galima būtų palyginti su *į deviñtą vainiką, į trėčią vainiką, lig deviñto (paskutinio) vainiko*, jeigu būtų laikomasi nuomonės, kad šie eufemizmai nurodo čiurkšlės stiprumą. *Loose*, *runny tummy* tiesiog nurodo, kad laisvi viduriai (Holder 2003, 252, 361). Eufemizmas *on the trot* „risnoti“ atsirado dėl dažno bėgiojimo į tualetą (Holder 2003, 284).

Keli šios grupės eufemizmai vartojami slaugytojų, tai eufemizmai *big jobs* „didieji darbai“, *boom-boom*, *a motion* „judesys“, *number two* „antras numeris“, *poop*. *Big jobs* galima būtų palyginti su lietuvių frazeologiniu junginiu *didelis reikalas* (Holder 2003, 95). Eufemizmas *boom-boom* atsiradęs dėl artilerijos pabūklo šūvio garso (Holder 2003, 105). *A motion* atsirado dėl dubens judesių kai tuštinamasi (Holder 2003, 266). Su dubens judinimu galima susieti ir eufemizmą *move your bowels* „judinti dubenį“ (Holder 2003, 267). Tiesa, anglų *number two* yra identiškas lenkų *zrobić dwójkę* „padaryti dvejetą“. Atitinkamai, *number one* anglų kalboje (Holder 2003, 279) ir *zrobić*

jeden „padaryti vieneta“ lenkų kalboje yra šlapinimosi eufemizmai (Dąbrowska 1992, 141).

Kitokį tuštinimąsi nurodantiems eufemizmams priskirtinas ir iš airių atėjęs eufemizmas *bury a Quaker* „palaidoti kvakerį“. Kvakerius airiai laikė blogais, niekam tikusiais, nes skyrėsi religinės pažiūros, be to, jie dėvėjo rudus švarkus (Holder 2003, 109). Dar paminėtinas ir eufemizmas *drop the crotte* „mesti mėšlą“, kurio pagrindas yra skolinys iš prancūzų kalbos *crotte*, kuris prancūzų kalboje ir reiškia mėšlą (Holder 2003, 161). Lenkų kalboje vartojamas panašus eufemizmas *strzelić kupę* „iššauti krūvą“. Be jau minėtų eufemizmų kitose kalbose dar yra ir ang. *call of nature* „gamtos šauksmas“, len. *oddać hold naturze* „atiduoti duoklę gamtai“; ang. *duty* „pareiga“, ang. *essential purposes* „esminiai poreikiai“, ang. *empty out* „išsituštinti“, ang. *turn up your tail* „pakelti uodegą“, ang. *use paper* „naudoti popierių“, len. *zrobić coś na gęsto* „padaryti kažką tiršto“; len. *zostawić zbędny bagaż* „palikti nereikalingą bagažą“; len. *zniejszyć wagę* „sumažinti svorį“; len. *zalatwić śmierdzącą sprawę* „atlikti smirdantį reikalą“. *Empty out* galima lyginti su *išsitàštinti*, lenkų kalbos *ulżyć sobie* „nusilengvinti“. Įdomus ir eufemizmas *grunt* „kriuksėjimas, niurnėjimas“ atsiradęs dėl garso, skleidžiamo stenint. Turbūt galima teigti, kad *grunt* yra susijęs su vidurių užkietėjimu. Anglų kalboje egzistuoja ir mandagumo formulė, kuria atsiprašoma norint eiti tuštintis: amerikiečių variantas – *mail a letter* „išsiųsti laišką“, o britų variantas – *post a letter* „siųsti laišką“ (Holder 2003, 255). Tokios mandagumo frazės būdingos ir lietuvių kalbai, pavyzdžiui, *óro pasižiūrėti, arklių pažiūrėti* ir t. t.

4.2.5. Šlapinimasis

Šlapinimosi eufemizmus (jų rasta 24) galima suskirstyti į dvi reikšmines grupes: 1) nusakančius patį šlapinimąsi; 2) apibūdinančius kokias nors jo aplinkybes. Pirmąją grupę galima formaliai suskirstyti į žodžių junginius ir vieno žodžio eufemizmus. Pirmieji yra: *árklius girdyti* (*Sustokit čia prie krūmų, eisim už kokios eglutės arklių pagirdyti* Brs); *arklių pažiūrėti* (*Jūs*

čia gerkit. O aš eisiu arklių pažiūrėti Dkš); bulvelės suñkti Brs; kraują nulėisti (Eisim kraują nuo širdies nulėisti Alk); kukuliūs nusuñkti Alk; numėsti vandenį (Palaukit, vyrai, numėskim vandenį Grg); nūolydį nulėisti Varn; stintą pagauti Alk; trum̃pas reikalas (Užpuolė trum̃pas reikalas Stak); vandeniūką nulėisti (Reik išeit vandeniūką nulėisti Jsv); vėją apgrėžti (Išėjęs apgrėžk vėją ir vėl sugrėžk Krs); žiógą giedinti Krt. Kai kurių eufemizmų motyvacija yra labai aiški, atsiradusi dėl šlapimo panašumo į kitus skysčius, todėl su juo galima atlikti tuos pačius veiksmus kaip ir su jais: bulvelės suñkti Brs; kraują nulėisti, kukuliūs nusuñkti, numėsti vandenį, vandeniūką nulėisti.

Kaip matyti, pats šlapimas dar vadinamas *krauju*, *vandeni*, *vandeniuku*. Kiti eufemizmai atsirado dėl to, kad einant šlapintis pasišalinama: *árklius girdyti*, *arklių pažiūrėti*. Beje, pastarasis eufemizmas vartojamas ir tuštinimuisi nusakyti, matyt, tai bendras abiejų grupių eufemizmas. Tokia tendencija, kai nurodoma pasišalinimo priežastis, pastebima ir kitose kalbose, pavyzdžiui, lenkų *wychodzę, bo mi się uczucia skropiły* „išeinu, nes jaučiu lašiukus“ (Dąbrowska 1992, 141).

Nūolydį nulėisti greičiausiai galima motyvuoti panašiu veiksmu, gal ir garsu. Panašiai motyvuotinas ir eufemizmas *stintą pagauti*: matyt, šlapinimasis kažkam panašus į žvejojimą. Apskritai šlapinimasis gana dažnai siejamas su vandeni, drėgme, pavyzdžiui, *šlapias reikalas*. Dėl panašaus garso atsiradęs eufemizmas *žiógą giedinti*. O eufemizmas *vėją apgrėžti* greičiausiai sietinas su tuo, kad šlapinantis prieš vėją apsišlapinamos kelnės, todėl reikia šlapintis atgrėžus vėjui nugarą.

Taip pat šlapinimąsi nusako eufemizmai: *čiurčiuĩ/čiurčiùkas* (*Ar nenori čiurčiuĩ? Gs*); *čiuriùkas* (*Vaikeli, ar padarei čiuriùką? Brb*); *pipėti* (*Mano Antaniukas pipėti įsinorėjo Kkl*); *prišvilpti* (*Prišvilpti lovą End*); *teleliúotis* (*Ė, apsitelialiãvo vaikas Rm*); *telžti* Skr, Krš, Jnš, Lnk, Šmn, Žl, Vdš, Ml; *švilpti*. Pirmaisiais dviem eufemizmais vadinamas šlapinimasis, šie pavadinimai atsirado dėl garso mėgdžiojimo – kartojant nusakomas skysčio tekėjimas, tryškimas. Eufemizmas *telžti* atsiradęs greičiausiai dėl šio veiksmožodžio reikšmės „daug pilti“. *Pipėti*, matyt, gali būti darybiškai siejamas su ištiktuku

pipỹ. O štai *teleliúotis* greičiausiai sietinas su veiksmožodžiu *telelioti* „neaiškiai, suliejant žodžius kalbėti“. Taigi *teleliuotis* nurodo greitą nenutrūkstamą šlapinimąsi. Šį eufemizmą galima palyginti su posakiu: *Pasakė – kaip vandenin paperdė*. *Švilpti* nusako patį šlapinimosi aktą, tačiau tai jau dabartinėje kalboje paplitęs eufemizmas. Jis puikiai atsispindi anekdote: *Važiuoja berniukas su mama autobusu. Staiga berniukas šaukia:*

- *Noriu myžti, mama!*

- *Sūneli, taip negražu viešoje vietoje sakyti. Geriau tada sakyk „Noriu švilpti“, sutarėm?- klausia motina.*

- *Gerai!*

Atvažiuoja jie namo, ateina naktis, berniukas vėl užsinorėjo siusiuko. Kadangi pats neuždegs šviesos tualete, tai pažadino tėvą:

- *Tėti, noriu švilpti.*

- *Tu ką? Vidury nakties?- nustebo tėvas.*

- *Bet tėti... aš labai noriu...*

- *Nu negalima, visus pažadinsi...*

- *Bet, tėti, aš negaliu, kaip noriu...*

- *Na gerai, man tyliai tada į ausytę... (www.anekdotaijums.lt)*

Keturi eufemizmai ne tik nusako šlapinimąsi. Jie vartojami tam tikroms aplinkybėms esant. *Apivarai pasilėidžia* Grž sakoma, kai išgėrus imama dažnai šlapintis. Greičiausiai čia turima omenyje, kad prieš tai lyg ir buvo „užrišta“, o dabar išsilieja tai, kas buvo „užrišta“.

Kitas eufemizmas nusako ne šiaip šlapinimąsi, o šlapinimąsi prie sienos – *skỹlę gręžti į sieną* Šk. Tai vaizdingas pasakymas, sugretinantis čiurkšlę su gražtu.

Dar vienas eufemizmas nusako norą šlapintis – *vamzdėlis tẽpia* End, o kitas vartojamas prašant šlapintis – *pipỹ (Na, vaikùti, pipỹ Vv)*. Šis išiktukas atėjęs iš vaikų kalbos. L. Bloomfieldas šio tipo žodžius vadina lopšeliniais žodžiais (nursery-words). Tai skiemens sudvigubinimas, kuris gali turėti bet kokią reikšmę ir kiekviena šeima gali susidaryti vis kitokį žodį, apibūdinantį kokį nors reiškinį. Tokia sistema leidžia vaikams lengvai

kopijuoti žodžius, o tėvams leidžia vaikiškų skleidžiamus garsus paversti į lengvai suvokiamus signalus (Bloomfield 1969, 157).

R. W. Holderis savo knygoje pateikia ir anglų kalbos šlapinimąsi nusakančių eufemizmų. Dalis eufemizmų nurodo staigų norą šlapintis: *break your neck* „nusilaužti kaklą“, *burst* „pratrūkti“ (Holder 2003, 105, 110). Anglų kalboje šlapinimasis yra prilyginamas būtiniesiems veiksams, tai yra tokiems dalykams, be kurių gamtoje neįmanoma apsieiti: *call of nature* „gamtos šauksmas“, *essential purposes* „esminiai poreikiai“ (Holder 2003, 111, 169). Įdomesni eufemizmai *cock the leg* „pakelti koją“, *turn up your tail* „kilstelti uodegą“ (Holder 2003, 126, 387). Jie atsiradę dėl gyvūno lyginimo su žmogumi: žmogus šlapinasi ir šuo bei galvijai šlapinasi. *Cock the leg* greičiausiai atsiradęs dėl to, kad šuo šlapinasi pakėlęs koją, o galvijai šlapinasi kilsteldami uodegą todėl ir atsirado eufemizmas *turn up your tale*.

Matyt, vyrų šlapinimąsi nusako eufemizmai *cover your boots* „apsitaškyti batus“, *splash your boots* „apsitaškyti batus“.

Kaip ir lietuvių kalboje, kitų kalbų šlapinimosi eufemizmų motyvacija yra labai aiški, atsiradusi dėl šlapimo panašumo į kitus skysčius, todėl su juo galima atlikti tuos pačius veiksmus: *drain off* „nugręžti“, *siphon the phyton* „nusunkti pitoną“, *leak* „sunktis“, *make room for tea* „padaryti vietos arbatai“, *make water* „gaminti vandenį“, *pass water* „įveikti, kirsti vandenį“, *void water* „išlaisvinti vandenį“, *run off* „išbėgti“, *slash* „kirsti“, *empty out* „išsytuštinti“ (visi pavyzdžiai iš Holder 2003); *odpryskać się* „išsitaškyti“; *puścić kropelki* „paleisti lašiuokus“. Ypač vaizdingos lenkų kalbos metaforos *połączyć się z morzem* „susijungti su jūra“; *podgrzać wodę w jeziorze* „pašildyti ežero vandenį“; *zmienić wodę szczupakowi* „pakeisti lydekai vandenį“; *odcedzić ziemniaki* „palaistyti bulves“ (Dąbrowska 1992, 141). Minėtuosius anglų ir lenkų kalbų eufemizmus galima lyginti su lietuvių *bulvelės suñkti*, *kraũją nulėisti*, *kukuliūs nusuñkti*, *numėsti vandenį*, *vandeniũką nulėisti*.

Kai kurios mandagumo formulės gali būti suvokiamos kaip eufemizmai, pavyzdžiui: *freshen up* „atsigaivinti“, *powder your nose*

„pasipudruoti nosytę“, *wash your hands* „nusiaplauti rankas“, *strech your legs* „pramankštinti kojas“. Pastarasis eufemizmas vartojamas, kai norima į tualetą ilgos kelionės metu ar ilgai dirbant sėdimą darbą (Holder 2003, 368).

Kaip ir lietuvių kalboje, taip ir anglų esama eufemizmų, kur minimi gamtos objektai – *árklius girdyti*, *arklių pažiūrėti* ir *gather a daisy* „rinkti saulutes“, *pick a daisy* „skinti saulutes“, *kill a snake* „dolti gyvatę“, *shoot a lion* „nušauti liūtą“. *Gather a daisy* „rinkti saulutes“ sako moteris, kai nori į tualetą, o *pick a daisy* „skinti saulutes“ greičiausiai atsiradęs dėl pasilenkimo ir dėl to, kad anksčiau ant naktipuodžių dažnai būdavo piešiamos saulutės (Holder 2003, 294). *Kill a snake* „dolti gyvatę“ – eufemizmas atsiradęs Australijoje, bet ne dėl dažno gyvatės ir vyro lyties organo lyginimo (plg. *siphon the python* „nusunkti pitoną“), o dėl ėjimo į krūmus, kur dažnai gyvena gyvatės (Holder 2003, 237). *Shoot a lion* „nušauti liūtą“ sakoma einant į lauką (Holder 2003, 343). Be jau minėtų anglų kalbos eufemizmų, čia dar tiktų ir *look at the garden* „sodą apžiūrėti“, *see the rosebed* „pažiūrėti rožyno“, *find a tree* „susirasti medį“ (Holder 2003).

Anglų kalboje tuštinimasis dažnai apibūdinamas kaip didelis reikalas, o šlapinimuisi eufemizuoti yra vartojami mažumą suteikiantys eufemizmai *little jobs* „mažieji darbai“, *minor function* „mažesnioji funkcija“, *wee(-wee)* „mažutis“. Dar galima būtų paminėti ir *pee* „šlapintis“, dažniau vartojamą vaikų (Holder 2003, 294). *Wee* ir *pee* turi panašumų su lietuvių kalbos eufemizmu *pipỹ* ar lenkų *siusiu* (Dąbrowska 1992, 141).

Šlapinimuisi anglų kalboje gali būti vartojamas ir eufemizmais *whizz* „švilpti“ (plg. lietuvių *švilpti*), *polish the mahogany* „poliruoti raudonmedį“, *shake hands with the bishop* „pasisveikinti su vyskupu“. *Spend a penny* „išleisti pensą“ susijęs su viešaisiais tualetais, kai moteris turėdavo panaudoti monetą kad užsirakintų kabinos durys (Holder 2003, 359). Minėtąjį *polish the mahogany* reiktų sieti su seniau naudotomis medinėmis, greičiausiai iš raudonmedžio padarytomis klozeto sėdynėmis (Holder 2003, 303). Pasakymo *shake hands with the bishop* motyvacija nėra tokia skaidri (Holder 2003, 341). Įmanoma, kad vyro lytinis organas gali kelti asociaciją su vyskupo kepure.

4.2.6. Snargliavimasis

Nosies išskyras nusakančių eufemizmų nėra daug – 4. Paprastai tai frazeologiniai pavadinimai: *maūmas leñda* (*Žiūrėk, maūmas lenda* Ds); *ùbagas lāzdą káišo* (*Ùbagas lazda iš nosies iškišo* Gršl), Ant, Rk, Švnč; *ùbago kójos matosi* (*Vaikui nušnypšk nosį – ùbago kójos matosi* Jnš); *žydai leñda* Grv, Arm, Lp, Všn. *Maūmas* – tai tarminis baidyklės, baubo pavadinimas. Kad snarglys vadinamas *ubagu*, nieko neįprasta, nes skurdžiai nėra pageidaujami, lygiai taip pat ir snargliai. Snarglio kyšanti dalis metaforiškai vadinama *lazda* arba *kójomis*. Kaip matyti, visi šie eufemizmai yra motyvuoti tuo, kad jais įvardyti dalykai yra tam tikru aspektu nemalonūs kaip ir pasirodžiusios nosies išskyras.

Žydas pasakymuose greičiausiai minimas dėl to, kad ši semitų tauta buvo traktuojama kaip kitokia, kiek svetima, todėl irgi nepageidaujama, pašėpiama, nes nuo lietuvių žydai skyrėsi beveik visais aspektais: religiniu, etniniu, paprotiniu, luominiu, antropologiniu, kalbiniu. *Žydù* gali būti pavadinti daiktai ir dažnai neigiamą prasmę turintys reiškiniai: rašalo dėmė, rimbo mazgas ir t. t. Bet *žydù* gali būti pavadinti ir augalai, gyvūnai, pavyzdžiui, laumžirgis gali būti vadinamas tiesiog *žydù* ar *žydo kumeliokù* (Anglickienė 2006, 130–164). Slavų tradicinėje kultūroje žydų ir slavų priešpastatymas motyvuotas tikėjimo skirtumu. Kaimynų tikėjimuose gana dažnai minimas žydas, paprastai jis nusakomas neigiamai. Tikima, kad šios tautos atstovai neturi sielos, kiaulės yra žydų tautybės užkerėtos moterys (taip paaiškinamas kiaulienos nevalgymas), jiems priskiriamas nemalonus kvapas, nešvarumas, netgi sugebėjimai kerėti. Tikima, kad žydų švenčių metu atgyja mirusieji, draudžiama imtis tam tikrų ūkio darbų (pavyzdžiui, sėti). Net vilkai užkalbėjimuose vadinami žydais: „*Святѣ Юрай-Ягорай <...> рассылай свайх яўрѣяў на цѣмных лясах, на дзікіх балатах*“ (СД II 173–176). Slavų etninėje kultūroje pastebimas neigiamas požiūris į žydus gali būti įžvelgiamas ir lietuvių kultūroje, o galbūt net padaręs įtaką lietuvių požiūriui.

4.3. Užpakalis

Komplimentinių eufemizmų, nusakančių užpakalį, yra žymiai mažiau nei enigmatinių, iš viso užpakalio eufemizmų rasta 79. Maloninis kreipinys tėra vienas. Jis nusako artimą pažintį, tiksliau, giminystės ryšį – *tetùlė* (*Nusuk tetùlę nuo žmogaus* Ds). Šis eufemizmas greičiausiai atsiradęs pagal formos panašumą. Tetulės paprastai būna stambios, apvalios. Giminystės ryšius nusakančių eufemizmų yra ir daugiau: *dėdiénė* (*Oi, plati tavo dėdiénė* Brt) ir *ciōcė* (*Kad davė jam per ciōcę, tai spiegdamas nubėgo* Mrs). Šie žodžiai turi panašią reikšmę, pastarasis yra skolinys iš slavų. Jie yra eufemizmo *tetà* variantai skirtingose Lietuvos vietovėse. Lenkų kalboje taip pat vartojamas eufemizmas, panašus į lietuvišką *tetùlė* – *starsza pani*. Kalbant apie maloninius kreipinius galima paminėti, kad lenkų kalboje ypač daug deminutyvinių užpakalio pavadinimų: *dupėńka, dupeczka, dupcia, pupcia, tyłeczek*. Keli iš jų yra vediniai iš *dupa*, kuris dabartinėje lenkų kalboje yra vulgarizmas, tačiau kadaise pats buvo vartojamas kaip eufemizmas (Dąbrowska 1992, 139).

Gana didelę enigmatinių užpakalio eufemizmų grupę sudaro pavadinimai, atsiradę dėl kūno dalies išvaizdos, funkcijų lyginimo su kitais dalykais. Taip pat galima išskirti grupę eufemizmų, kurią sudaro užpakalio pavadinimai kitaip.

Pirmąją, gausiausią grupę sudaro eufemizmai, kurie yra motyvuoti užpakalio išvaizdos ar kitų jo bruožų, todėl jis kartais gali būti siejamas su įvairiais daiktais: *dūlė* (*Begėdi, užsidenk dūlę* Gs), Grš, Br, Gl; *gìrna* (*Kap siūbteriau per gìrnas, tai net sussukė kap šunėkas* Arm); *kėrpė* (*Važiuoja kėrpė pakreipus* Pl); *kėpalas* (*Sumesiu, sumesiu į kėpalą ir paleisiu* Šv); *piestà* (*Besk savo piēstą ažu stalo* Ktk); *pupspĩrgė* (*Ko čia pastatei man tą savo pupspĩrgę?* KlvrŽ); *púdymas* (*Sėdi púdymus sukišę* An), Dglš, Ds, Ėr; *rabizà* (*Pabučiuoj rabizōn, kad ne pusėn, tai vison* Dkšt); *raukà* (*Užsikišk tą raūką ant nakties* Skr); *raukaĩ* (*Surukęs, kaip ožio raukaĩ* Pln), Vdk, Slnt, Jnš, Krg; *raūkas* (*Esi meškos raūkas, ir tiek* Brs), Jrb, Šts; *raūkčiai* (*Ko voliojies plikais raūkčiais* Lnkv), Jnšk; *raukšlė* (*Tegul jis man pabučiuoja raukšlėn* Dbč); *raukinė* (*Uždaryk raukinę* Kl), Yl; *raūkšė* (*Vilkui bekentant ir raūkšė užšalo* PP61); *raukšmėtė* (*Ta senė*

visuomet susiraukus lyg raukšmėtė Skr); *rauškšmėtikas* (*Papterk tu man į rauškšmėtiką!* Jd); *riūtena* (*Neša riūteną kaip pečių Vdš*); *skeltumà* (*Padaro galva, o atsako skeltumà* Dkk); *stabulė* (*Saulė švieta į pat stābulę, o anie dar nekelas* Dr); *stūplỹs* (*Eina senis, stūplį atkišęs* Kps), Arm, Lš; *stūbrỹs* (*Kur tursini pastatęs stūbrį?* Grž); *sprāklė* (*Jis po Rygą skrajinėjo, savo sprāklę rakinėjo* Užv); *sprókla* (*Sprókla velnių, kelmų Šts*); *sprōklė* (*Tokį valgi kišk į sprōklę, ėsk pati* Kal), Grg, Klp; *švāmpa* (*Laumė sakanti: – Žvaizdele, patūrėk vevėruži, mun švampūtę pardūrė* (plg. vok. dial. Schwamp) Ggr); *švīgždė* (*Pabučiuok katei į švīgždę* Skr); *úksas* NdŽ. Ryškus šios eufemizmų grupės bruožas – visi pateikti daiktavardžiai turi reikšmių, kurios gali būti siejamos su užpakalio išvaizda. Pavyzdžiui, *raukaĩ* „maišo ar sūrmaišio užrišant surauktoji vieta“, „rauškšlė“, *skeltumà* „įskėlimas, plyšys“, skolinys *švāmpa* „išpuvusi medžio skylė, drevė“ ir t. t. Eufemizmas *dūlė* gali būti siejamas su daiktavardžiu *dūlė*, turint omenyje jo reikšmę „kriaušė“, tačiau greičiausiai tai skolinys iš slavų brus. *дуля*, len. *dula*, kurie irgi turi reikšmę „užpakalis“. Daiktavardis *kėrpė* turi aibę reikšmių (bot. „mažas, smulkus augalas, kerojantis ant akmenų, medžių, stogų ir kt.“; „kempinė, pintis“; „medžio apauga, gumbas“; „stora, sutrūkusi, sumedėjusi beržo žievė“; „viršutinė šakniavaisių dalis, iš kurios auga lapai“; „vaisiaus (obuolio, kriaušės) nuograuža“; „duonos kevalo žiauberė, kampelis, papentis“; „užrištasis maišo galas, mazgas“; „kiaulės snukio užrietimas, knyslė“ (LKŽ)), kuri iš jų yra eufemizmo pagrindas, galima tik spėti remiantis vartojimu. Pats eufemizmas užrašytas Kupiškio rajone. Kupiškyje paliudyta reikšmė – „viršutinė šakniavaisių dalis, iš kurios auga lapai“. Netolimose vietovėse – Rokiškyje ir Pakruojo rajone – užrašytos reikšmės „duonos kevalo žiauberė, kampelis, papentis“, „užrištasis maišo galas, mazgas“. Kai kurių kitų eufemizmų motyvacija taip pat nėra skaidri. *Pūdymą* greičiausiai reiktų sieti su paliktu neapsėtu, besiilsinčiu dirbamu lauku. Ypač su tuo, kad toks laukas paprastai būna platus, didelis. Eufemizmas *rabizà* greičiausiai sietinas su kūno dalies didumu, stambumu: tokią mintį paremia pirmoji šio žodžio reikšmė „stambaus sudėjimo moteriškė“ (plg. *tetulė* „užpakalis“). *Riūteną* reiktų sieti su veiksmožodžiu *riūtėti* „tysoti, drybsoti, būti supykusiam, susiraukusiam“. Eufemizmas *stūplỹs*

greičiausiai atsiradęs dėl reikšmės „stuburgalis“, vadinasi, užpakalis yra tai, kas nugaros gale. *Stūbrys* greičiausiai atsirado dėl veiksmažodžio *stūbrinti* „eiti susilenkus, pasitursinus“, šiuo atveju net ir pats pavyzdys paremia tokią mintį – Kur tursini pastatęs stūbrį? Eufemizmas *švigždė* greičiausiai turėtų būti sietinas su garso panašumu, tai yra *švigždė* yra tai, kas švigžda – leidžia trumpus švilpiančius garsus, švykščia. Lietuvių kalbos *kėpalas* turi panašumą su lenkų kalbos *chlebuś*, tačiau šis eufemizmas vartojamas tik kalbant apie mažų mergaičių užpakaliukus ir dažniausiai junginyje *chlebuś i bulecza* „kepaliukas ir bandelė“ (Dąbrowska 1992, 139).

Kitų enigmatinių eufemizmų motyvacijoje glūdi ne išoriniai užpakalio bruožai, o tam tikros jo ypatybės, dėl kurių jis gali būti siejamas su kitais dalykais: *añtras gālas* Rs; *dūgnas* (*Rodyk tu čia pliką dugną* Trš), Skdv, Jnš; *dugnìnė* (*Kraipo kaip merga dugninę* Kps), Rdm, Al, Šn; *dugnōlis* (*Aš jį užauginau ir į dugnōlį kelis kartus esu įkrėtęs* Rš); *rūkulỹs* Dr; *storgalỹs* Lk. Taigi, *antrū galū* užpakalis yra vadinamas, nes yra ir pirmasis – burna, *dugnū* – nes tai apatinė kūno dalis, be to, ji platesnė, dėl to atsiradęs eufemizmas *storgalỹs*. *Dugnoliū* paprastai vadinama storoji, akloji žarna, matyt, jos pavadinimas buvo perkeltas užpakaliui.

Lietuvių kalbos eufemizmas *añtras gālas* atsiradęs turint omenyje žmogaus kūno sandarą. Tokia pat motyvacija glūdi lenkų kalbos eufemizmuose *tylna część ciała* „užpakalinė kūno dalis“; *cięższa część ciała* „sunkesnė kūno dalis“; *tam, gdzie plecy kończą swą szlachetną nazwę* „ten, kur baigiasi pečių garbingas pavadinimas“; *miejsce, z którego wyrastają dolne kończyny* „vieta, iš kur auga apatinės galūnės“ (Dąbrowska 1992, 139).

Antroji užpakalio eufemizmų grupė yra motyvuota užpakalio būdingų veiksmų ar funkcijų: *birbizà/birbisà* (*Kad aš tau užtrauksiu per birbizą!* Ds); *brāškė* (*Į katės brāškę tu važiuosi, ne į svečius* Alk); *kakarỹkštė* (*Gausi kakarỹkštėn* Prng); *liūlė* Užv; *minkštà vietà* (*Truputį kas ne taip – keliu į minkštą vietą* V. Bub); *minkštóji* (*Kad aš jiem duočiau abiem per minkštąją, tai jie man žinotų, kaip viską daužyti* A. Vencl); *papliūškė* (*Kai gausi su petelne par papliūškę* Skr); *prisėstė* (*Kaspinas buvo ilgas, lig prisėstės* Šts); *purpė* (*Suturėk sa*

pu̇rpe Arm); *raumēnė* (Sukis, suk *raumēnė* Skr); *riùkšė* (Patrūbyk man į *riùkšė* Skd); *rūkà* (Dirbsit, kad jūsy ir rūkos sproginės Šts); *rùkė* (Kur pabėgai, ar į *rùkė*? Snt), Šmk, Lkš, Kps, Alvt; *rūkynė* (Pasakyk savo rūkynę į šalį Brs); *sėdamóji* Švnc; *sėdėnė* (Uždrošk tam vaikiuo par *sėdėnė* Tl), Šv; *sėdimà* (Kai inpils močia *sėdimōn*, ir atminsi Ds); *sėdimóji* (Kai driokstersiu par *sėdimąj* Ds), Žvr; *sėdėnė* (Mušė per *sėdėnė* Ūd), Šll, Brž; *sėdūklė* NdŽ, Arm; *sėdžia* NdŽ; *skeltóji* (Tau diržas iš nugaros lig *skeltajai* Ml); *skersóji* (Žinok, išakėsiu *skersąj* Rš); *stūrplis* (Vyro *stūrplis platus* J); *šniaūkė* (Užrauk *šniaūkė* čia nesmirdėjęs po *visais* Lk); *šniūktė* (Sijonas lig *šniūktės* Vks); *šnypšlė* (Užsikišk *šnypšlė*, nevala, nesmirdėjęs Lk); *šnypštynė* Lk; *tūrškė* (Ana norės *tūrškė* savo vano[je] pamirkyti Als); *zirzėnė* Tv; *žabālė* (Gal su *žabalė* žiūrėjai, kad neradai Kp). Gana daug šios grupės eufemizmų atsiradę todėl, kad ant užpakalio yra sėdima (*prisėstė*, *sėdamóji*, *sėdėnė*, *sėdimà*, *sėdimóji*, *sėdėnė*, *sėdūklė*, *sėdžia*). Tokios motyvacijos eufemizmų yra ir lenkų kalboje, pavyzdžiui, *siedzenie* (Dąbrowska 1992, 139).

Dar daugiau eufemizmų atsiradę dėl garso, kuris pasigirsta gadinant orą: *birbizà/birbisà*, *brāškė*, *pu̇rpe*, *šniaūkė*, *šnypšlė*, *šnypštynė*, *šniūktė*, *tūrškė*, *zirzėnė*. Kiekvieną iš pastarųjų eufemizmų galima susieti su garsą reiškiančiais veiksmazodžiais: *birbizà/birbisà* ir *birbė*, *brāškė* ir *brāška*, *pu̇rpe* ir *pu̇rpti*, *šniaūkė* ir *šniaūkti*, *šnypšlė* bei *šnypštynė* su *šnypšti*, *šniūktė* ir *šniūkti*, *tūrškė* ir *tūrškė*, galiausiai *zirzėnė* ir *zirzė*. Eufemizmas *kakarykštė* sietinas su ištiktu *kakarykū*. Eufemizmas *papliūškė* greičiausiai atsirado turint omenyje trinktelėjimą per užpakalį, pliaukštelėjimą. Gali būti, kad ir eufemizmas *riùkšė* atsiradęs panašiai kaip *papliūškė* (: *papliūško*). Tik *riùkšė* sietina su *riukt* „*niukt* (sudavimui nusakyti)“. *Liūle* galėtų būti vadinamas nestangrus, liulantis užpakalis. Eufemizmai *minkštà vietà*, *minkštóji*, *raumēnė*, *skeltóji* ir panašiai taip pat nekelia daug klausimų, nes jie susiję su įprastomis užpakalio savybėmis. Kiek neįprastas yra eufemizmas *žabālė*, greičiausiai jį galima sieti su būdvardžiu *žabalas* „aklas, neprimatantis“.

Atskiro komentaro reikalauja ir eufemizmas *rūkynė* (: *rūko*). Anot LKŽ, jo reikšmė kaip ir *rùkė* (: *rūko*), t. y., „išeinamoji anga“. *Rūkynė* taip pat turi reikšmę „rūkykla“. Vadinasi, abu minėtieji eufemizmai sietini su

veiksmazodžiu *rūkti*. Jeigu omenyje turima reikšmė „rūkykla“, galima paminėti ir lenkų kalboje pastebimą tendenciją užpakalį vadinti patalpų ir talpų pavadinimais: *szafa* „spinta“; *cukiernica* „cukrinė“; *garaż* „garažas“ (Dąbrowska 1992, 139).

Yra tam tikrų eufemizmų, kuriuos sunku priskirti kokiai nors grupei, nes tai tiesiog kiti išeinamosios angos pavadinimai: *gerà vietà* (*Kaip rakštis geroj vietoj* Rš); *linksmà vietà* (*Vaikus gal mušti, bet ne par galvą, tik par liūksmą viētą* Skdv); *tam tikrà vietà* (*Tegu ji tą savo turtą į tam tikrą viētą susikiša* R. Vaičiūnaitė); *nuogóji* (*Kotu per nuogąją* Plv).

Jau buvo minėta, kad kartais tikslinga išskirti ir leksinius eufemizmus. Leksiniai eufemizmai atsiranda tada, kai praplečiamas žodžio semantinis laukas. Taigi, galima išvardinti tokias užpakalio leksinių eufemizmų grupes: 1) epitetai: *minkštóji*, *sėdimóji*, *skeltóji* ir t. t. 2) užpakaliui įvardinti pritaikytas kito dalyko pavadinimas: *raukaĩ*, *skeltumà*, *švámpa*, *brāškė*; 3) skolinys: *ciōcė*; 4) vartojami žodžių junginiai: *gerà vietà*, *tam tikrà vietà* ir t. t.

4.4. Lytinis santykiavimas ir lyties organai

Šiuose skyriuose kartu su žmogaus lyties organų eufemizmais ir žmogaus lytiniais santykiams apibūdinti vartojamais eufemizmais bus aptariami ir gyvūnams taikomi eufemizmai. Taip yra todėl, kad gyvūnų lytinių santykių ir lyties organų pavadinimų eufemizmų nėra daug ir atskirai juos nagrinėti netikslinga. Be to, sunku pasakyti, ar pastarieji eufemizmai negali būti taikomi ir žmogui.

4.4.1. Lytinis santykiavimas

Lytiniai santykiai daugelyje kultūrų vertinami dvejopai – kaip sakralinis aktas, kuriuo pradedama nauja gyvybė, ir kaip kažkas nepadoraus, purvino, turinčio nepageidaujamų padarinių – nėštumą (CД I 282–283). Lytinių santykių eufemizmus skirstyti kaip nors smulkiau yra gana sunku,

todėl jie bus aptariami kiekvienas atskirai. Nurodyti, kodėl vienaip ar kitaip eufemizuojama, sunku, greičiausiai reiktų sieti su kažkokiomis asociacijomis.

Pirmiausia, kaip ir anksčiau aptartais veiksmy eufemizmy atvejais, lytinį santykiavimą nusakančius eufemizmus reiktų suskirstyti į vienažodžius ir frazeologinius junginius. Žodžių junginiams priskirtini: *añt liesõs kumëlës jõti* Pt; *lyberį atidúoti* „pirmą kartą turėti lytinių santykių su mergina“ Šk; *mëdų kopinëti* (*Ne taip kitados su saviške meisteris medų kopinëjo* P. Cvir); *pamýnioti* (*sumýnioti*) *rûtų vainiką* (*Sumyniojo rûtų vainiką po kojų* (ištékëjo) Krkl; *Kur tu savo vainikëlį pamyniojai?* And). Eufemistinį žodžių junginį *lyberį atiduoti* greičiausiai reiktų sieti su mokesčio pavadinimu *lyberis* „javų mokestis, javų duoklë, pyla“. *Medų kopinëti* greičiausiai atsiradës dėl drevës ir jos panašumo į moters lyties organus. Rûtų vainiko sumindžiojimas ar tam tikras sunaikinimas greičiausiai eufemizavimui pasirinktas ne atsitiktinai. Rûtos yra nekaltumo simbolis, todėl, prarandant nekaltybę, turi būti sunaikintas ir simbolis.

Lytinius santykius taip pat nusako eufemizmai: *grústis* (*Kumelë grūdasi* Dv); *išnakvõti* (*Buvo išnakvojęs pri mergelës* End); *krùšti* (*Gaidys vištą nukrušo* Šll); *kùltis* (*Mūsų kumelë kulias. Ana nepadoriai kulias* J), Dbk; *mìnktyti* (*Aš dar kada nors ją minkysiu* Skr); *mùštis* (*Ar jau mušës kumelë?* Èr); *pamýnioti* (*Gaidys atëjo vištą pasimynioti* Šts); *plùkti* (*Veizu – gaidys vištą beplunkąs* Als); *puřkšti* (*Gaidys vištą puřk* Kv); *stum̃bryti* NdŽ; *sulinuoti* Vks. Daugiausia šie eufemizmai taikomi gyvūnams, ypač paukščiams, bet gali būti vartojami ir žmonių lytiniam santykiams nusakyti. Kai kurie eufemizmai aiškiai yra atsiradę dėl panašumo į kitą veiksmy: *grústis*; *krùšti*; *kùltis*; *mìnktyti*; *mùštis*; *plùkti*. Dël gaidžio veiksmo / elgesio atsiradës ir eufemizmas *pamýnioti*, bet jis nusako ne tiek pačius lytinius santykius, o turi reikšmę „apvaisinti“. Tokiá pat reikšmę turi ir *puřkšti* „vaisinti“.

A. Dąbrowska, nagrinëdama lenkų kalbos eufemizmus su reikšme „lytiškai santykiauti“, atkreipë dëmesį, kad dauguma jų yra gana plačios reikšmës, iš esmës jiems suprasti būtinas kontekstas: *spac* „miegoti“; *grzeszyc* „daryti nuodëmę“; *wykorzystaç kogoś* „išnaudoti ką nors“; *dogodziç komuś* „kam nors įtikti“; *zrobiç komuś dobrze* „padaryti kam nors gera“; (*za-*, *po-*)

bawić się „žaisti“ ir t. t. (Dąbrowska 1992, 144). Dauguma lietuvių kalbos eufemizmų nereikalauja platesnio konteksto, nes jų pamatas – eufemizuojamo veiksmo ir kitų veiksmų panašumas (*grūstis; krūšti; kūltis; minkyti* ir pan.).

4.4.2. Moters lyties organai

Lyties organai, ar tai vyro, ar moters, tradicinėse kultūrose turi apsauginių galių. Tikima, kad jie saugo nuo apkerėjimo, blogųjų dvasių: tereikia atlikti tam tikrus veiksmus ir ištartti būtinus žodžius. Antai, serbė, saugodama savo vaiką, turėjo pirma ranka paliesti savo lyties organus, po to ta pačia ranka paglostyti vaiką ir pasakyti: „*Ja me rodila, ja me u otchranila*“ (Aš tave pagimdžiau, aš tave ir apsaugojau), galiausiai trimis pirštais paliesti žemę (СД I 494). Matyt, dėl šios priežasties ir Lenkijoje moters lyties organai yra vadinami *świątynia* „šventovė“ (Dąbrowska 1992, 140).

Moters lyties organams nusakyti vartojama gana daug (apie 40) eufemizmų. Trys iš jų priskirtini komplimentiniams eufemizmom: *šeškinėlis* J; *šiaušeriukas* Sml; *voverytė* Ndž. Tai tradiciniai komplimentiniai pavadinimai su malonybinėmis priesagomis *-ėlis, -iukas, -ytė*. *Šeškinėlis* ir *voverytė* yra vediniai, perdirbiniai iš enigmatinių eufemizmų *šeškinas, voverė* (žr. toliau). Eufemizmą *šiaušeriukas* reikėtų sieti su *šiaušerys* „sušiaušti plaukai“ Pc.

Likusioji daug didesnė pavyzdžių dalis yra enigmatiniai eufemizmai. Reikėtų priminti, jog enigmatiniai eufemizmai – tai ko nors pavadinimas kitais žodžiais. Taigi, galima išskirti tokias enigmatinių pavadinimų grupes: 1) eufemizmai, atsiradę pagal būdingą veiksmą ar funkciją, ypatybę; 2) sugretinimas su kuo nors kitu dėl panašių ypatybių.

Pirmajai grupei priklauso tokie eufemizmai kaip *čiūrynė* (*Nesédék plika čiūryne, uždenkis* Šts); *kióké* Skr, Erž; *knipė* (*Visa galvą nuplikusi, vos keli plaukai, kaip ant pelės knipės* Rt), Kv, Škn; *mizė* J, Kv, Grg, Sd; *picė* PnmR; *pimpė* KŽ, Ds; *pižė* Pns, Vlk, Skr, Krkl; *rūkė* (*Užsidenk rukę, bjaurybe* Jrb), Alk, Dglš, Jnš; *smardà* J, J. Jabl., Skr; *sutvėrimas* (*Pasilenks – visas sutvėrimas matomas* Kv), End. Eufemizmas *čiūrynė, čiūrỹnė* turi leksinę reikšmę „kas čiurena, iš kur bėga srovė, čiurkšlė“, t. y. sietinas su šlapinimusi. Tokia pat yra

eufemizmo *mižė* motyvacija. Tuo tarpu *smardà* greičiausiai susijęs su veiksmožodžiu *smirdėti*. Eufemizmas *knìpė* greičiausiai sietinas su *knipis* „koks nors išsikišęs daiktas“. Paaikškinti, kodėl moteriškiems lyties organams pavadinti vartojamas eufemizmas *pìmpė*, nėra sunku. *Pìmpė* yra „tai, kas išpampė“ ir reiktų eufemizmą sieti su *pampti*. Juk ir vyrų lyties organai gali būti vadinami *pimpeliu*, *pimpiu* ir t. t. *Picė* greičiausiai yra nuoroda į mažus, nedidelius moters lyties organus. Tokią prielaidą leidžia daryti eufemizmo lyginimas su ištiktukais *pic*, *pici*, nusakančiais mažus, smulkius žingsnius. *Kiòkė*, *kiòkė* eufemizmą greičiausiai reiktų sieti su ištiktuku *kiokt*, kuriuo nurodomas šovimo ar vėmimo garsas. Vadinasi, galima spėti, kad eufemizmas atsiradęs dėl panašaus garso lytinio akto metu.

Eufemizmą *sutvėrimas* galima sieti su žodžio *sutvėrimas* reikšmėmis „kas sutverta“, „visa, kas sutveria“. Taigi moteriški lyties organai yra tie, kurie gali sutverti kitus gyvus organizmus. Galbūt jį galima palyginti su lenkų *przyrodzenie* „prigimtis“ (Dąbrowska 1992, 140).

Matyt, šiai grupei reiktų priskirti ir eufemizmą *pisa* (: *pìso*) FrII146, kuris gali būti siejamas su veiksmožodžiu *pìsti* „santykiauti; šlapintis“ (LKŽ).

Eufemizmas *pìzė* yra bendrašaknis su pejoratyvu *pizdà*, *pyzdà* (LKŽ). Reikia paminėti, kad su *pize* galima sieti ir dievą *Piziy*. D. Šeškauskaitė remdamasi J. Pokorny ir kultūrologiniais šaltiniais pateikia tokią informaciją apie Piziy: ide. šaknis *pezd-* reiškia *Pīzdā-* „moters apatinė dalis“, „lytiniai organai“, „vulva“, „vagina“. Pizius kaip dievas buvo garbinamas jaunimo, išleidžiant merginą, nuotaką, atiduodant jaunąją vyrui į glėbį. Pizius – nuotakos „perdavimo“ jaunikiui dievas, atsakingas už seksualinius santykius (Šeškauskaitė 2011, 43–44).

Antrajai grupei priklauso metaforiniai eufemizmai, kurie sugretina moteriškus lytinius organus su kitais daiktais ar net gyvūnais dėl panašių ar tariamai panašių bruožų: *geldālė*, Kv; *kikirỹkai* (*Užsidenk jupikę, kikirỹkai matyti* Krkl); *kūšỹs* Čb, Vlk, Pn, Šts; *pùtė* Krsn, Kn, Ssk, Srv, Grž; *Raudondvaris* (*Visq Raudondvarį tvakst parodė vaikas besižargydama* Lk); *rėpė* Slč; *rỹkai* (*Kaip tik pasilenkė po pečium, jos visi rỹkai pasirodė* LPĮ III 219); *sagtis* (*Kumelės sagtis* Ml), Grv, Gg; *skabà* Dkk, Kt, Ds, Km, Jž; *skiauterė*

(*Lok, lok, aš tau nutversiu už skiaūterę, – sako ans mergai J*); *spitė* (Šoko katė par žilvitį, *pasiplėšė savo spitę Kp*), Sml, Lnk, Grž; *sprāklė* (*Pagimdė berniuką su spraklė* (juok. mergaitę) J); *sprōklė* Šts, Kl; *amunicija* (*Suknikės jokios – visos sterblės matyties, o kaip atsisėda – visa amunicija DūnŽ*); *šėššys* Alk; *šėšškus* Alk; *šėpšis* Šts, Brs; *šėšškas* J; *štis* (*Sijonėlis lig štis Vks*); *švāmpa* NdŽ, Varn; *vaūšis* J; *vištā* (*Vištelė matyt Gr*), Grj, Sml, Ut; *vyžā* (*Pabučiuok pati sau vyžon Plš*); *voverė* NdŽ; *žioplė* (*Merga nuoga, tik ant tos žioplės uždėta Skr*).

LKŽ pateikiamos daiktavardžio *rýkas* reikšmės yra „indas“, „padargas, įrankis, instrumentas; reikmuo“, „daiktas“, greičiausiai dvi pastarosios ir buvo sugretinimo pamatas. Reikėtų pažymėti, kad ir vyriški lytiniai organai vadinami *rykais*. Eufemizmų *sagtis* ir *spitė* pirmoji reikšmė yra „diržo sagtis“. Daiktavardžiai *sprāklė*, *sprōklė* ir *švāmpa* yra tapę moteriškų lytinių organų pavadinimų eufemizmais, matyt, dėl kai kurių savo reikšmių, pastebėjus tam tikrų panašumų. Antai *sprāklės*, *sprōklės* pirmoji reikšmė yra „persprogusi vieta, sprogymė, spraga, plyšys“ (LKŽ), greičiausiai ji ir tapo metaforos atsiradimo priežastimi. Eufemizmas *sterblės* yra visiškai suprantamas – taip perkeltine reikšme vadinamas tarpkojis (LKŽ). *Švāmpa*, užrašytas Varniuose, vartojamas kaip moteriškų organų tikrojo pavadinimas eufemizmas irgi dėl pirmosios savo reikšmės „išpuvusi medžio skylė, drevė“²⁶, kitos reikšmės mažai tikėtinos. Dėl moters lyties organų išvaizdos atsiradę ir panašūs lenkų kalbos eufemizmai *dziurka* „skylutė“; *szpara* „plyšys“; *szparka* „plyšiukas“; *bułeczka* „bandelė“ (Dąbrowska 1992, 140)

Keli eufemizmai, kad ir atsiradę dėl skirtingų priežasčių, bet siejami to paties pagrindo: *kūššys*, *šėššys*, *šėšškus*, *šėpšis*. Šiais eufemizmais įvardijami lytiniai organai, pagrindinį dėmesį skiriant plaukams apie juos. Eufemizmas *kūššys* greičiausiai yra vienos šaknies su *kūšlas*, *kušlōtas* „apžėlęs, gauruotas“. *Šėššys*, *šėšškus*, *šėpšis* greičiausiai sietini su veiksmazodžiu *šėpti* „negražiai augti, apželti plaukais“.

Eufemizmas *žioplė* įdomus tuo, kad paties daiktavardžio pirmoji reikšmė yra menkinamoji „burnos anga, ryklė, snukis, nasrai, žiomenys“.

²⁶ *Švāmpa* taip pat vadinamas užpakalis.

Kitos dvi reikšmės – „bet kokia skylė“ ir „skeltukas, prorėža“ galėtų būti metaforos atsiradimo priežastis. Būtent „skeltukas, prorėža“ paliudyta Skirsnemunėje, Jurbarko rajone, ten užrašytas ir eufemizmas.

Eufemizmai *šėškas* ir *skiauterė* greičiausiai nereikalauja paaiškinimo. Galima nebent priminti, kad tarp komplimentinių eufemizmų pasitaikė deminutyvinis vedinys *šėškinėlis*. Su eufemizmu *skiauterė* greičiausiai galima sugretinti ir eufemizmą *kikirỹkai*. Pastarasis bus atsiradęs dėl gaidžiuko giedojimą imituojančio išiktuko *kikiriky*. Eufemizmas atsirado dėl moterų lyties organų panašumo į nedidelę gaidžiuko skiauterę. Kitas komplimentinis eufemizmas *voverýtė* taip pat turi porą – enigmatinį pavadinimą *voverė*. Jo motyvaciją gal sunkiau paaiškinti. Gali būti, kad moteriški lytiniai organai su nedideliu gyvūnu palyginti dėl jo kailiuko rudos spalvos. Panašių eufemizmų turi ir lenkai *kot*, *kotek* (Dąbrowska 1992, 140). Eufemizmus *vištà* (*Vištelė matyt* Gr), Grj, Sml, Ut ir *pùtė* Krsn, Kn, Ssk, Srv, Grž turėtų būti aptarinėjami kartu. Pastarojo pirmoji reikšmė irgi „višta“. O višta pute greičiausiai vadinama dėl vištų kvietimui vartojamo išiktuko put: *Put put šaukė jįjė putes* J. Beje, Baltarusijoje moters lyties organai taip pat vadinami *курьца*. Žinoma, jeigu vištų kvietimui vartojamu išiktuku galima eufemizuoti moteriškus lyties organus, tai gali eufemizuoti ir išiktuku *štiš*, skirtu nubaidyti paukščius. Reiktų nepamiršti eufemizmo *vaūšis*, kuris greičiausiai sietinas su *vaušys* „toks paukštis“. Paminėtina, kad manoma, jog daugelio indoeuropiečių tautų lyties organų pavadinimai yra tos pačios šaknies, kaip ir paukščių pavadinimai (rytų slavų *чyp < *kurь „penis“ ir *kurь „gaidys“) (СД I 495).

Jau buvo minėta, kad eufemizuoti galima ir vartojant skolinius. Taip yra ir su eufemizmu *rėpė*. LKŽ nurodoma, kad tai skolinys (lenk. *refa* < vok. *Reif*), kurio reikšmė – „geležinė juosta aplink rato lanką, ratlankis“. Greičiausiai čia esama tos pačios logikos kaip ir su eufemizmu *medų kopinėti*. Drevė, ratlankis, t. y., kokia nors skylė lyginama su moters lyties organais.

Eufemizmas *Raudondvaris* bene įdomiausias. Asociacija su dėmeniu *Raud-*, matyt, atsiradusi dėl lytinių organų spalvos. Pats eufemizmas atsiradęs dėl taiklaus pastebėjimo ir dviejų dalykų sugretinimo. Jį galima

palyginti su rusų kalbos pasakymu *приехала тётя с Красноярска* „prasadėjo mėnesinės“, kur miesto pavadinimas vėlgi dėl spalvos (*Красн-*) užkoduoja reikiamą mintį.

Didžiausią leksinių eufemizmų, pavadinančių moteriškus lytinius organus, grupę sudaro atvejai, kai vartojami kitų daiktų pavadinimai dėl išorinio panašumo ar panašių bruožų: *sagtis*, *skiauterė*, *voverė* ir t. t. Eufemizmu gali būti ir jaustukas (*štis*) arba skolinys (*rėpė*).

Slavų tautose moters lyties organai, kaip minėta, turi apsauginę maginę funkciją ir iš kelių užkalbėjimų galima daryti išvadą apie moters lyties organų pavadinimo pakeitimą kitu žodžiu. Pavyzdžiui, namų šeimininkė galėjo apsaugoti namus ar net visą gyvenvietę nuo audros rodydama savo lyties organus ir dukart sakydama: „*Бежи чудо од чуда чудога! Неможете једна крај другога! (Bėk, stebukle, nuo stebuklingo stebuklo. Negalit būti vienas šalia kito)* arba „*He иди ала на алу! Ова моја ала доста таких прогутала!*“ (*Neik, gyvate, prieš gyvatę. Ši mano gyvatė daug tokių prarijus*) (СД I 494).

4.4.3. Vyro lyties organai

Eufemizmų vyriškiems lyties organams nusakyti yra daugiau nei moteriškiems – 60. Manoma, kad vyro lyties organai turi nemažai eufemizmų todėl, kad yra lengvai pastebimi (Dąbrowska 1992, 139). Pirmiausia galima pateikti komplimentinius eufemizmus, nes jie paprastai išsiskiria savo priesagomis: *lakstūčiai* NdŽ; *skiviriukai* (*Vaike, užsidenk skiviriukus* Nj), Sml. Abu šie eufemizmai skirti sėklidėms pavadinti. Pirmasis pavadinimas yra motyvuotas tam tikra ypatybe, antrąjį eufemizmą reiktų sieti su *skiovytas* „atplėštas ar atplyšęs gabalas, atplaiša, skarmalas“ ar *skivirllys* „mėsgalys“.

Enigmatinių eufemizmų, kaip įprasta, ir vyriškiems organams pavadinti yra žymiai daugiau nei komplimentinių. Didžiausią grupę sudaro pavadinimai, atsiradę kilus asociacijoms su kitais dalykais dėl panašių bruožų, ypatybių, funkcijų ar veiksmų. Vyriškų lytinių organų eufemizmus, kitaip nei moteriškųjų, galima suskirstyti į aiškias grupes. Šie eufemizmai būna: a) motyvuoti išorinio panašumo ir b) kitokių bruožų. Pirmajai grupei priskirtini:

bambùkas „vaiko varpa“ (*Vaike, užsidenk bambuką* Jrb); *barškolas* / *barškuolas* DūnŽ; *benāgis* Kal, Arm; *bimbelėkas* LnkV; *būikai* KlP; *bùkis* (Oi, tu žydo buki Skr); *dzingōlas* DūnŽ; *kañkalas* Ndž; *kankólas* (*Buliaus kankolas tabaluo* LnkV), Slnt; *klėckai* Kp, Pnd, Rk; *kolytà* Šts, Grg, Vkš; *krėpšas* DrskŽ; *kulė* Kv; *kùlis* (*Tas jau išvers kulį* Skd), Kp, Pnd, Slnt, Vkš; *makà* (*Kokia didelė avino maka* Vkš); *mākas* (*Jaučio makas, avino ragas* Lkž); *mākis* DūnŽ; *makōkas* (*Jaučio, avino makokas* J); *mašnà* (*Didelis kaip ožio mašna* OZ32); *pam̃palas* (*Užsidenk pampaliuką, kad katė nenukąstų* Gs); *pāšmaigštulis*, *pāšmaigštūlis* Žd, Štš; *p̃mpa* (*Palauk tu, ožkos p̃mpa, ar tu mano vaiką mušinėsi?!* Rs); *p̃mpalas* (*Užsidenk p̃mpalus* Vdžg), Vdk; *p̃mpelis* Kltn, Kp, Pl, Brs; *p̃mpilas* (*Tas begėdis p̃mpilą rodo* Nm), Vlkv, Lkš; *p̃mpis* Ms, Slnt, Jnš, Grš; *p̃pelis* (*Vaikas, pipelį atkišęs, eina* Kpr), Grž, Kv, Šts, Sln, Jnš; *p̃p̃pis* Ndž; *p̃p̃puras* Kl; *st̃ibis* (*Plikas kaip st̃ibis* Kl); *skam̃balas* (*Velnius kaip velnias, ale matyti – patinas: skambalas yr vyriškas* Vkš); *svim̃balas* Šts; *st̃umėklis* Krs; *šėškus* Rs, Šd, Ds, Srj; *šaknis* Trak; *šėpšelis* Krkl; *telebėšius* (*Kabo taip kaip buliaus telembešius* Gl); *tiñtalas* (*Vaikis vienus tintalus teturėjo, o gavo tėvynaitę* Šts); *tiñtelis* (*Sek kelnes – tintelis išlįs* Mlt); *várpa* VlK, Šn; *vir̃balas* (*Eina be kelių virbalas tabaluoja – toks ta vyras* Trš), Rdn; *vitrikas* (*Smirdi kaip šeško vitrikas* Krkl); *žakālis* NmŽ.

Kaip jau įprasta, daugiausia eufemizmų vyriškiems organams pavadinti atsirado dėl varpos formos panašumo į kitus daiktus. Tikslinga pateikti daiktavardžių reikšmes, kad aiškiai būtų matoma, kodėl šie du dalykai gretinami: *bambùkas* „stalčiaus apskrita rankena traukti, bamba, bambelė“; *bimbelėkas* „žarnigalis“; *pāšmaigštulis*, *pāšmaigštūlis* „likęs nenupjautas javo stiebo galas“ ir t. t. Daiktavardis *st̃ibis* turi daugiau reikšmių, kurios gali būti susietos su vyrišku organu: „vienas iš strypų, jungiančių ratlankį su stebule, ratpėdis“, „pagalys, baslys“. Eufemizmas *benāgis* – tai akivaizdi minėtosios kūno dalies asociacija su pirštu. Varpos forma yra davusi pradžią daugybei eufemizmų ir lenkų kalboje: *korzeń* „šaknis“; *marchewka* „morka“; *banan* „bananas“; *robaczek* „kirminukas“; *ogon* „uodega“; *ogórek* „agurkas“; *patyczek* „pagaliukas“; *flet* „fleita“; *klarnet* „klarnetas“ (Dąbrowska 1992, 139).

Skolinys taip pat gali būti vartojamas kaip eufemizmas, vėlgi atsiradęs dėl fizinio panašumo. Antai *birka* (*Mums taip nepadarysi – už birkelės pakarsim* LnkV) yra slavizmas, kurio reikšmės „pagaliukas, išduodamas kokio nors amatininko, ppr. kailiadirbio, su tam tikrais ženklais (išrantymais) vietoj kvito“ arba „su ženklais pagaliukas, vartojamas burtus traukiant“. Šios reikšmės ir tapo eufemizmo atsiradimo pagrindu.

LKŽ randamos tokios daiktavardžio *šėpšelis* reikšmės: 1. kas plaukais apšepęs, susivėlęs; 2. kas apšepęs, apsileidęs, niekam tikęs; 3. scom. skurdena gyvulys; 4. kas pasišiaušęs, dygus; 5. baubas; 6. kas šepšena, kalba pašnibždomis; 7. gaubtuvėlis (*calyptra*); 8. šnek. susivėlę plaukai, barzda; plaukais apžėlusi vieta. Eufemizmas greičiausiai motyvuotas pirmosios reikšmės.

Gana didelė dalis eufemizmų, skirtų kapšeliui arba sėklidėms pavadinti, irgi motyvuojama panašia išvaizda: būkas „juodai melsva mažutė slyva (vaisius ir medis)“; kankólas „kukulis, virtinys“; kulė, kùlė „maišelis tabakui, pinigams“; mākās „odinis maišelis, kapšelis (tabakui, pinigams)“; makōkas „maišelis, piniginė“; žakālis „produktų maišelis“ ir polonizmas mašnà „nedidelis maišelis pinigams ar tabakui dėti“. *Kolytā* yra dar vienas skolinys, šįkart baltarusizmas, vartojamas kaip eufemizmas. Jo pagrindas – vėlgi fizinis panašumas (plg. „senoviška piniginė; tabako maišelis“). Šiam pogrupiui priskirtinas ir eufemizmas *telebėšius*. Vienintelis žodis, kuris galėtų būti su juo siejamas, yra *telebōkas* „koks prastas krepšys“. Tiek *telebėšius*, tiek *telebōkas* yra užrašyti Šakių rajone (Lukšiuose ir Gelgaudiškyje). Lenkų kalboje sėklidės vadinamos: *jajeczka* „kiaušinukai“; *zołędzie* „gilės“; *orzeczy* „riešutai“; *worek* „maišas“ (Dąbrowska 1992, 139). Kaip matyti, eufemizmų pagrindas taip pat yra eufemizuojamojo dalyko ir kitų daiktų gretinimas dėl išorinio panašumo.

Verta atkreipti dėmesį, kad eufemizmas *mākās* turi kelis variantus *makà* ir *mākis*, tarp jų nėra reikšmės skirtumų. *Pim̃palas*, kartais suvokiamas ir kaip eufemizmas, motyvuotas veiksmazodžio *pam̃pti* „plėstis, pūstis, brinkti, pursti, didėti“. Eufemizmuose *pim̃pilas*, *pim̃pelis*, *pìpelis* ir *pimpa* yra įvykusi balsių kaita ir jie taip pat sietini su veiksmazodžiu *pampti*. Dėl *pìpis*, *pim̃pis* ir

pam̃palas gali kilti abejonių, nes šie daiktavardžiai savaime žymi dalykus, kurie galėtų būti sugretinti su vyriškais lytiniais organais. *Pìpis* turi reikšmę „išsikišęs koks daiktas; smailus kampas, išsikišimas“, o *pim̃pis* – „nedidelis skauduliukas, spuogas“. Bet pastarasis LKŽ siejamas ir su eufemizmu bei pejoratyvu *pim̃palas*, todėl greičiausiai bus įvykusi balsių kaita. Eufemizmas *pam̃palas* galėtų būti taip atsiradęs dėl balsių kaitos, arba kaip ir *pim̃pis* motyvuotas panašios reikšmės „nedidelis išsipūtimas, gumbas“. Panašių minčių kyla ir dėl eufemizmo *pypas* (*Oi, tėvai, tėvai, tavo pypas lauke* On). LKŽ pateikiamos kelios reikšmės: „euf. juok. vyro lyties organas“; „toks keiksmas“. Antroji reikšmė greičiausiai yra išsirutuliojusi jau iš eufemistinės vartosenos. O pats eufemizmas galėtų būti siejamas su *pìpelis* dėl balsių kaitos.

Kita grupė eufemizmų vyriškiems lytiniais organams pavadinti atsirado ne tiek dėl fizinio panašumo į kitus dalykus, kiek dėl kitokių bendrumų – panašių funkcijų, bruožų ar kitokių asociacijų. Tokie eufemizmai yra *barškolas, barškuolas, bim̃balas, dzingōlas, skam̃balas, stūmēklis, tiñtalas, tiñtelis, svim̃balas*. Eufemizmus *barškolas, barškuolas, bim̃balas, dzingōlas, skam̃balas* reiktų sieti su skambėjimo barškėjimo veiksmažodžiais: *barškolas, barškuolas* ir *bárška*; *dzingōlas* ir *dziñgė*; *skam̃balas* ir *skam̃ba*. *Bim̃balas* gali būti siejamas su *bimbti, bambti* arba su žodžio *bimbalas* reikšme „varpas, skambalas“. Jeigu sietume su pastarąja reikšme, greičiausiai svarbus būtų ne tik garsas, bet ir išvaizda. Turbūt svarbi varpo šerdis, kuri kabo, yra nukarusi. Su nukarimu, kabėjimu galima sieti ir eufemizmą *svim̃balas*, kurio pagrindu galėtų būti daiktavardis *svambalas* „pasvaras, pririštas prie siūlo, nustatyti statmenumui“. *Tiñtalas, tiñtelis* taip pat reiktų sieti su nukarimu, kabėjimu. Greičiausiai eufemizavimui pagrindą davė daiktavardžio *tiñtalas* reikšmė „kas nukaręs, tantaluoja, kabaluoja“ (plg. len. *wisiorek*). Eufemizmas *stūmēklis* gali būti siejamas su daiktavardžiais *stūmas* „žarsteklis“, „kartis, pagalys, kam stumti“, *stūma* „skląstis, sklendė, velkė“, „kartis valčiai stumti“. Taip pat galima sieti ir su veiksmažodžiu *stumti*. Iš esmės *stūmēklis* yra „tai, kuriuo kažkas užstumiamas, užkišama, uždaroma“ – turima galvoje moteriški lyties organai.

Tarp šios grupės eufemizmų pasitaiko skolinių: *vìtrikas* (plg. vok. *Dietrich*, len. *wytrych*) „visraktis“ ir *kañkalas*, *kankólas* (plg. l. *kąkol*, *kankol*) „varpelio šerdelė“ (LKŽ).

Pirmoji grupė, kurios eufemizmai motyvuoti panašumo į kitus daiktus, labai gausi, o tuo tarpu antroji – vyriškų lytinių organų įvardijimas kitų daiktų pavadinimais, kai eufemizacijos principas nėra labai akivaizdus – tokiu gausumu nepasižymi. Šiai grupei gali būti priskirti tokie eufemizmai kaip *añtras gālas* Sd; *gýveras* (*Kam rodai gyverą tu, kūdiki J*) („įrankis, padargas“ (LKŽ)); *rietai* Lp, Ps, Pls, Sd („tarpkojis, šakumas“ (LKŽ)); *rýkas* LPĮ III 219 („padargas, įrankis, instrumentas; reikmuo“ (LKŽ)); *sarmatà* (*Sarmatos neapdengia, kyšo sarmatėlė Smn*); *tà vietà* Rdn, Krš; *tavōras* End („prekė“; „krautuvė, parduotuvė“; „palapinė“; „lauko stovykla (ppr. klajoklių, kariuomenės ir pan.)“; „klajojančių čigonų šeimų grupė; jų stovykla, gurguolė“ (LKŽ)). Šiuos eufemizmus galima palyginti su lenkų kalbos *instrument* „insyumentas“; *kudłaty interes* „gauruotas interesas“; *kolega* „draugas“; *kolega z dołu* „draugas iš apačios“ ir t. t. (Dąbrowska 1992, 139–140). Visi paminėti lietuvių ir lenkų kalbos eufemizmai neturi aiškios motyvacijos kaip anksčiau minėtieji (pavadinimai pagal formą ar funkciją), gretinimo pamatas gali būti tik spėjamas.

Šiai grupei, nusakančiai vyriškus lytinius organus, galima skirti ir jų įvardijimą gyvųjų padarų pavadinimais: *pelė* (*Žiūrėk, vaikuti, tavo peliukė matyti* Plv); *pémpė* (*Toks didelis vaikas, o pempę rodo* LKKXIII 63); *várna* J. Vyriški organai paukščių pavadinimais vadinami ir lenkų kalboje: *ptaszek* „paukščiukas“; *żuraw* „gervė“ (Dąbrowska 1992, 139). Eufemizmas *pelė* greičiausiai atsirado dėl gyvūno mažumo, minkštumo. Taip eufemizuojamas, matyt, berniuko lytinis organas, tokią mintį leidžia kelti pavyzdys: *Žiūrėk, vaikuti, tavo peliukė matyti*. Eufemizmo *pémpė* motyvaciją paaiškinti kiek sunkiau, greičiausiai tai jau antrinė nominacija. Vyro lyties organai gali būti vadinami paukščio vardu (*várna*), tą puikiai atspindi ir anekdotas: *Tėvas su sūnumi guli paplūdimyje. Sūnus tėvo klausia:*

– *Kas čia? (ir rodo į gerą vietą).*

Tėvas:

– *Gandriukas, sūnau, gandriukas.*

Tėvas užmiega ir po valandos atsibunda ligoninėje. Nustebęs tėvas klausia sūnaus:

– *Kas man nutiko?*

Sūnus:

– *Nieko, tiktai aš glosčiau gandriuką, o jis mane apspjovė, aš supykęs kiaušinius išspardžiau, o lizdą padegiau!* (www.anekdotaijums.lt)

Palangoje ir Skuode yra užrašytas eufemizmas *čiūris* Plng, Skd. Jeigu jis būtų susietas su išiktuku *čiur̃* ir jo pirmąja reikšme „kartojant nusakomas skysčio tekėjimas, tryškimas“ (kitos reikšmės „išlėkimui nusakyti“; „paukščio balsui žymėti“ (LKŽ)), būtų galima išskirti ketvirtąją grupę – eufemizmus, atsiradusius pagal būdingą veiksmą ar funkciją, ypatybę. Tokiai pat grupei, tik moteriškų lytinių organų pavadinimams, priklauso ir panašus eufemizmas *čiūrynė* kaip ir *čiūris*, atsiradęs dėl šlapinimosi. Lenkų kalboje tokios pat motyvacijos eufemizmai yra *siusiak*, *sisiak*, *pisior* (Dąbrowska 1992, 139–140).

Eufemizmas, motyvuotas vyriškų organų funkcijos, be abejonės yra *švilpis* (Sudegė numai ir palikai kaip švilpis End), Šts, Trš. Tą galima teigti remiantis kitu eufemizmu – *švilpti* (*prišvilpti*), kuris nusako šlapinimąsi.

4.5. Ligos

Ligos daugelyje kultūrų suprantamos kaip demonų, blogųjų dvasių, raganų veiklos rezultatas (CД I 225). Kartais jos suvokiamos kaip Dievo siųstas išbandymas ar bausmė, joms buvo priskiriami globėjai. Matyt, su tuo galima sieti lenkų eufemizmus *choroba św. Wita* „epilepsija“ (Dąbrowska 1992, 126). Dabar pagydomos ligos anksčiau nusinešdavo daug gyvybių, todėl natūralu, kad jų bijota. Kitos ligos buvo laikomos gėdingomis. Dėl šios priežasties, nenorint tiesiogiai įvardinti negalavimus sukeliančio reiškinių, vartoti eufemizmai.

Dažniausi tarp ligų eufemizmų (iš viso 22) yra mėnesinių eufemizmai, kurie į šią grupę įtraukti tik sąlygiškai, mat tai yra natūrali moters gyvenimo

dalys. Kitų ligų eufemizmai yra: *gumbas* „gumbas, vidurių liga“ Prng; *jumbas* „gumbas, vidurių liga“ Švnč; *pōniška ligà* „hemorojus“ End; *prastoji ligà* „sifilis“ End; *svečiai* „niežai“ Trgn. Pirmieji du eufemizmai – *gumbas* ir *jumbas* – yra fonetiniai, t. y. pirmuoju atveju sutampa eufemizuojamo dalyko pavadinimo (*gumbas*) ir eufemizmo pirmasis skiemuo (*gumbas*), antruoju – pakeičiamas pirmasis garsas (*jumbas*).

Eufemizmas *pōniška ligà* „hemorojus“, matyt, atsirado remiantis manymu, kad hemorojus atsiranda nuo ilgo sėdėjimo, todėl ja sirgti turėtų būti įprasta sunkaus darbo nedirbantiems žmonėms – ponams.

Sifilis gali būti vadinamas *prastąja liga*, nes žmonės anksčiau manė, kad tai susiję išimtinai su paleistuvyste. Sifilio bijota, nes jis gali sukelti regos sutrikimus, nervų sistemos pakenkimus (gali pasireikšti insultas, meningitas, sutrikti koordinacija, atsirasti paralyžius), psichikos sutrikimą, širdies ligas ar net mirtį. Sifilio užkratas veikia placentą, dėl to gimsta apsigimę arba negyvi kūdikiai (MedE II, 264). Klaidinga būtų manyti, kad lytiškai plintančios ligos buvo negarbinga tik senesniais laikais. A. Dąbrowska pateikia tokius venerinių ligų eufemizmus (kurias tiksliai ligas jie įvardija, nenurodoma), kurie vartojami ir šiandien: *dyskretna* „diskretiškoji“; *dworska* „poniška“; *kawalerska choroba* „riteriška, kilmingojo liga“; *syfilişik* „sifiliukas“; *grypa społeczna* „visuotinis gripas“; *wiaterek zupełny* „visiškas vėjukas“ ir t. t. Tokia venerinių ligų eufemizmų gausa nulemta dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, šios ligos dažniausiai yra palaido gyvenimo rezultatas. Antra, jos pažeidžia tas kūno vietas, kurios savaime laikomos gėdingomis (Dąbrowska 1992, 126)

Su mėnesinėmis susijusius lietuvių kalbos eufemizmus galima skirti į dvi grupes – eufemizmus, įvardijančius pačias mėnesines, ir sirgimą jomis. Bemaž visose kultūrose mėnesinės yra metas, kai moteris ar mergina laikoma nešvaria, pavojinga visuomenei, todėl turinti riboti savo bendravimą ar veiklą (CД I 241). Taigi, mėnesinių substitutai yra: *baltì žiedai* K; *bóby diēnos* LKŽ; *drapānēs* NdŽ; *negālė* (*Negalėsiu eiti padėti maišų įkelt – man šiandie negālė* Pnd); *raudonėji žiedai* Ss; *raudonoji ligà* Plk; *rūbiniai* (*Jei rūbiniai užsiturėjo, jievaro nuovirus gerk* Dbč), Kb, Ktv, Vlk; *sàvo šalis* (*Ana jauna ištekėjo, da sàvo šaliēs neturėjo* Rš); *skalbiniai* N; *skarinės* Bd; *svečiai* Vlk, *žydėti* End, Vks, Ds.

Norint eufemizuoti patį sirgimą, vartojami žodžių junginiai *añt savẽs turėti / atsiràsti / bũti* (*Kur aš važiuosiu – antra diena añt savẽs* Lel), Jsv, Ps, End; *sàvo rykq turėti* N arba tiesiog veiksmažodžiu *sĩrgti* Krš, End.

Dažnai mėnesinių eufemizmai tėra eufemizuojamo dalyko pavadinimas kitaip. Pavadinimai *bóby diēnos, negālė* visiškai suprantami ir logiški. Lenkų kalboje taip pat esama panašių eufemizmų: *niedyspozycja* „nepatogumas“; *gorzej się czuć* „blogiau jaustis“; *dni (kobiecej) słabości* „moteriško silpnumo dienos“ (Dąbrowska 1992, 143). Eufemizmas *svečiai* paprasčiausiai atspindi nekasdienę būseną. *Rūbiniai*, matyt, atsiradęs dėl to, kad tomis dienomis lengva išsitepti drabužius, iš čia ir eufemizmai *skalbiniaĩ, skarìnės*. Šioje vietoje būtina pateikti slavų kalbų duomenis, kurie artimi pastariesiems lietuvių kalbos eufemizmams. Šių tautų kultūroje mėnesinės dažniausiai nusakomos drabužių pavadinimais: rus. *рубаха, рубаешка, платным мається*, ukr. *сорочка напала, сорочане лихо, кошуля*, serb. *имати халїне*. Drabužiai rodo artumą žmogui. Artumas slavų tautose gali būti nusakomas ir taip: maked. *жена има на себи* „moteris turi ant savęs“ (płg. su lietuvių *añt savẽs turėti / atsiràsti / bũti*) (СД I 241)

Mėnesinių pavadinimai *raudonėji žiedaĩ, raudonóji ligà* atsiradę dėl kraujo spalvos. Slavų tautose pastebima tokia pat tendencija – vartojami žodžiai, kurie sietini su ide. **květ-*, **kras-*, **červ-*, keliantys asociacijų su raudona spalva, žydėjimu: rus. *цвет*, ukr. *кветки на рубаешке*, užkarp. *цвит прыйшоў*, serb. *месечни цвет, цвет се јави, жена већ прецветала*, kroat. *sooj cvit*, luž. *kvišo*, rus. ir ukr. *краски, краски начали ходить*, bulg. *има чьрвенту*, ček. *červeněj král* (СД I 242). Žydėjimą žymi ir lietuvių kalbos eufemizmai *žydėti* ir *baltì žiedaĩ* (taip pat *raudonėji žiedaĩ*). Gėlių žydėjimo ir moters ciklo sugretinimas taip pat atspindi kai kuriuose slavų tautų maginiuose veiksmuose. Moteris, norėdama, kad mėnesinės nebūtų gausios ar būtų retesnės, apsipraususi vandenį išliedavo po žydinčiais rožių krūmais. Tikėta, kad taip padarius ir ištarus atitinkamus žodžius, kitos mėnesinės pasirodys tik tada, kai krūmas vėlei žydės (СД I 244).

Kadangi buvo minėtas kaimynų slavų būdas eufemizuoti mėnesines, galima pateikti ir kitas įvardijimų grupes. Kai kurios jų randamos ir lietuvių

kalboje. Antroji pagal dažnumą / gausumą grupė (po drabužių) turi leksemų su reikšme „maudyti“, „maudynės“, „skalbti“: rus. *моется, отмылась*, ukr. *мытвa, жінка пэрэтся*, bulg. *дошло му праньето, се переи*, serb. *добити прање*. Dar moterų ciklas gretinamas su mėnulio ciklu: rus. *месячина, месячная нечистота*, len. *miesiączka, jak co miesiąc, comiesięczna dolegliwość*, ček. *mesične*, slovén. *mesečnina* ir t. t. Lietuvių kalbos eufemizmą *bóbu diėnos* galima lyginti su slavų tautų taip pat didele mėnesinių eufemizmų grupe, kuri turi reikšmę „laikas“, „terminas“, „tradicija“: rus. *регулы, время, носят времянное*, maked. *изгубила време*, slovén. *ženski čait*, ukr. *свий час*, len. *swój czas; w takim czasie; okres*; ček. *ženskej čas*, slovén. *dekliški čas*, brus. *вашла ў годы* (prasidėjus pirmoms mėnesinėms), *з гадоў выходылась ўже* (prasidėjus menopauzei). Slavų tautos vartoja ir specifinius eufemizmus, žyminčius tik pirmąsias mėnesines merginos gyvenime: ukr. *ўже ўходьит ў дыўку*, bulg. *станала е вече мома, магарето е ритнало* (ją užgulė asilas), *ключуна я петело* (jai kirto gaidys), *понапълняла*, brus. *маладое*, len. *nabierze pełnych kształtów*, rus. *налилась* (СД I 241–242).

Slavų tautos ligų pavadinimams eufemizuoti turi gana daug būdų. Literatūroje išskiriamos kelios tokių eufemizmų motyvacijos grupės. Pirmiausia tai pavadinimai, motyvuoti ligų simptomų: rus. *желтуха, бледница*, brus. *рабуха*, bulg. *шаруля*; rus. *грызь, огонь, ледуха*, brus. *трасуа*, ukr. *палячка, задух*, len. *ograszka, spiczka*, ček. *střily, padounice*, slovak. *upadnica*, bulg. *болест, бегавица*. Ligų pavadinimai gali būti atsiradę ir pagal demonus, kurie jas sukelia: rus. *полуношница, лихой*, ček. *rarášek, skřitek, vylkodlak, matuník*, len. *boginki*. Motyvacijos pagrindas gali būti ir būdas, kuriuo ligos yra siunčiamos, susargdinama: rus. *сглаз, прикосы*, ukr. *приспim, уроки* (sen.). Ligos eufemizuojamos gali būti ir vartojant gyvūnų pavadinimus: rus. *червь, лягушачий глаз, жаба*, len. *zółw*, ček. *vlčí, mha, kuřiti, krtice*. Atskira grupė yra malonybiniai eufemizmai: rus. *тихонький, смиренчик*, bulg. *сипаничка*. Ryškios grupės, kai nusakoma aukšta socialinė padėtis ir giminystės ryšiai: rus. *божье, господа, князь, барыня, мать, бабушка, сестра*, bulg. *баба Шарка, tet(k)a* (sen.), *gost* (sen.), len. *pania-*

noczko, ček. *panek*. Esama ir pronominalizacijos atvejų (bulg. *тя, оная*, rus. *она, своя*), ligų įvardijimų kaip teigiamo dalyko (rus. *добруха*, bulg. *добра, здрава, жива-здрава, медена-маслена, милата майка*). Be to, slavų tautose ligos vaizduojamos gana konkrečiai. Jos gali turėti materialų kūną (pavyzdžiui, moteris ilgais plaukais, sena bjauri moteris, vienaakė, plaukuota, sparnuota būtybė; gali turėti zoomorfinių bruožų – snapą, kanopas, jaučio galvą ir t. t.), turi konkrečią gyvenamąją vietą (pavyzdžiui, pasaulio kraštas, vieta, kur susijungia žemė ir dangus, tuščios vietos, šalia senųjų medžių ir t. t.). Ligos gali veikti kaip žmonės, pasirodžiusios klausinėti žmones apie savo būsimas aukas, naktimis vaikščioti tarp namų ir žymėti pasmerktus namus, šūkauti po langais šeimininkų vardus ir, kas atsilies, susirgs (СД I 225–226). Baltarusijoje tikima, kad sunki liga (ar mirtis) pasirodo po langais kaukiančiu šunimi. Esama ir kitų ligų vaizdavimų.

R. W. Holderio knygoje „How not to say what you mean“ (2003), be kituose skyriuose aptartųjų, esama ir ligų eufemizmų. Pirmoji grupė yra hemorojaus eufemizmai: *Chalfonts, farmer Giles*. Abu eufemizmai atsiradę dėl rimo su žodžiu *piles* „hemorojus“. *Chalfonts* rimas kilęs iš miesto *Chalfonts St Giles*, kuris rimuojasi su *piles*, o *farmer Giles* rimuojasi su *piles* (Holder 2003, 117, 176).

Kita ligų eufemizmų grupė yra mėnesinių eufemizmai: *Aunt Flo* „tetulė Flo“ greičiausiai atsiradęs dėl minėjimo žmogaus, kuris dažnai apsilanko, ir mėnesinių, kurios irgi apsilanko gana dažnai (Holder 2003, 85). *Baker flying* eufemizmas atsiradęs dėl raudonos signalinės vėliavos, naudojamos laivyne, kai laivas kraunamas amunicija ar į jį pilama degalų, ar gabenamos pavojingos medžiagos (Holder 2003, 89). Panašumų su lietuvių kalbos eufemizmais turi anglų *blood* „kraujas“ ir *caller* „svečias“. *Captain is at home* „kapitonas namuose“ eufemizmas, atsiradęs dėl tokios pat kraujo ir britų karininkų švarkų spalvos (Holder 2003, 113). Anglų kalboje esama eufemizmų, kur substitutas yra vardas: *Charlie's come* „Čarlis atėjo“. Yra ir antrinis šio eufemizmo variantas – *Kit has come*. *Kit* yra *Charlie* santrumpa. *Curse* „prakeiksmas“ atsiradęs iš *curse of Eve* „Ievos prakeiksmas“ (Holder 2003, 143). Kiti eufemizmai: *cycle of blood* „kraujo ciklas, kraujo ratas“, *female*

physiology „moters fiziologija“, *flag is up* „vėliava pakelta“. Pastarasis eufemizmas atsiradęs lyginant raudoną pavojaus vėliavą ir kraują (Holder 2003, 181). Dėl mėnesinių ir kitų skysčių lyginimo atsirado eufemizmai *flux* „tekėjimas, gausus išsiskyrimas“, *leaky* „lakus, takus“. Su tam tikru palengvėjimu, kad moteris ne nėščia, galima sieti eufemizmą *friend has come* „atėjo draugas“ (Holder 2003, 189). *Have the painters in* eufemizme mėnesinės lyginamos su dėmėmis ir spalva, apsauginėmis priemonėmis, nepatogumais (Holder 2003, 210). Taip pat mėnesinės gali būti suvokiamos, kaip liga – *ill* „serganti“, *poorly* „blogai, prastai, ligotai, nesveikai“. Negalėjimas lytiškai santykiauti leido atsirasti eufemizmui *off duty* „nedirba, neveikia“ (Holder 2003, 280). Neliko nepastebėta ir tai, kad mėnesinės kartojasi daugmaž panašiu intervalu ir todėl atsirado eufemizmai: *old faithful* „patikimosios“, *regular* „reguliaros“ (Holder 2003, 282, 322). *Rag(s) on* „naudojami skudurai, skarmalai, medžiagos gabalai“ eufemizmu nurodomos ne pačios mėnesinės, o daiktai, naudojami kraujui sugerti (Holder 2003, 318). Dėl kraujo ir perspėjamųjų spalvų panašumo atsirado ir eufemizmas *road is up for repair* „kelias remontuojamas“. Galima būtų teigti, kad paskutinio eufemizmo atsiradimui galėjo turėti įtakos ir laikinas neveiknumas, negalėjimas santykiauti (Holder 2003, 328).

Eufemizavimo pagrindu tapo drabužių ar audinio gabalų pavadinimai ir lietuvių *drapėnės, rūbiniai, skalbiniai, skarėnės* ir anglų kalbos – *rag(s) on* ir galima lyginti tokius eufemizmus kaip *negalė, sirgti* ir anglų kalbos – *ill* „serganti“, *poorly* „blogai“, nes jų pagrindas yra mėnesinių kaip ligos suvokimas. Taip pat galima lyginti eufemizmus, kurių pagrindas yra raudona spalva: *raudonieji žiedai, raudonoji liga* ir *baker flying, captain is at home, flag is up, road is up for repair*. Lyginti galima ir eufemizmus *svečiai* ir *caller, friend has come*, kurie nurodo laikinumą, pasikartojimą.

Anglų kalboje tipiškiausi sifilio eufemizmai yra *blood disease* „kraujo liga“, *bone-ache* „kaulo maudimas“, *Cupid's measles* „Kupidono tymai“, *dry pox* „sausieji raupai“, *sigma phi, French ache* „Prancūziškas maudulys“, *ladie's fever* „moteriška karštinė“, *malady of France* „Prancūziška liga“, *Spanish gout* „Ispaniška podagra“ (Holder 2003). Šie eufemizmai sudaro tris aiškias grupes:

eufemizmai, atsiradę dėl sifilio ir kitų ligų simptomų panašumo; eufemizmai su etnonimais; kiti sifilio eufemizmai.

Pirmajai grupei atstovautų eufemizmai: *bone-ache* „kaulo maudimas“, *Cupid's measles* „Kupidono tymai“, *dry pox* „sausieji raupai“. Eufemizme *bone-ache bone* „kaulas“ yra senas vulgarus vyro lyties organo pavadinimas (Holder 2003, 102).

Antrajai – *French ache* „prancūziškas maudulys“, *ladie's fever* „moteriška karštinė“, *malady of France* „prancūziška liga“, *Spanish gout* „ispaniška podagra“ (Holder 2003). Anglų visuomenėje buvo priimta manyti, kad dėl ligos kalti prancūzai, ispanai, moterys, net ir Napoleonas. Būtina paminėti, kad sifilis ir lenkų kalboje vadinamas *francuska choroba*.

Likę du eufemizmai (*blood disease* „kraujo liga“, *sigma phi*) sudarytų trečią sifilio eufemizmų grupę. *Sigma phi* yra atsiradęs iš medicininio žargono, kuris yra kilęs iš graikiškų raidžių ΣΦ. Jos sutampa su sifilio pavadinimo santrumpa ir padeda nusišlepti diagnozę nuo pacientų (Holder 2003, 345).

4.6. Gimdymas

Iš viso gimdymo eufemizmų rasta – 35. Galima teigti, kad gimdymo priskyrimas paslaptiniams reiškiniams atsirado todėl, kad žmonėms turėjo keistai atrodyti, jog iš vieno žmogaus pasidaro du. Žinoma, nepamirštinas ir siekis atbaidyti nuo lytinių santykių. Reikia atkreipti dėmesį, kad taip buvo ne visada – viskas užkoduota pasakose, dainose ir tradicijose. Dažnai eufemizmai yra tapę tiesiog vaikiškais ir paprastais paaiškinimais, kas ir kodėl atsitiko, bet pasižiūrėjus giliau pasirodo, kad viskas ne taip paprasta, kaip atrodo dabartiniam, nuo senosios kultūros nutolusiam, žmogui. O aptariant gimdymą negalima pamiršti tokio dalyko kaip pagalba gimdant. Čia taip pat yra dalykų, susijusių su senaisiais tikėjimais. Be gimdymo ir pagalbos gimdant negalima pamiršti ir paties gimimo, kurio eufemizmai yra pavirtę tiesiog paaiškinimais, iš kur atsiranda vaikai. Gimimas yra tam tikras perėjimas iš vieno pasaulio į kitą, todėl tai, kas iš pirmo žvilgsnio atrodo aišku, nėra taip paprasta.

Gimdymo eufemizmai mažai tyrinėti, bet turbūt tiksliausia būtų spėti, jog gimdymas yra siejamas su kuo nors paslaptingu, neaiškiu ar net nešvari (CД II 282). Įdomu tai, kad tokios tradicijos, kai gimdymas yra laikomas nešvari, esama ir kituose pasaulio kraštuose. Štai Naujojoje Gvinėjoje moteris po gimdymo maždaug mėnesį negali gaminti valgio ar liesti maisto. Ji net negali valgyti to, ką paruošė pati, o tik draugų paruoštą maistą, naudodamasi aštrintomis lazdelėmis. Panašiai yra ir Aliaskoje, kur turinti gimdyti moteris pasitraukia į vienišą žemą pašiūrę, pastatytą iš nendrių, ir ten praleidžia dvidešimt dienų po vaiko gimimo, nesvarbu, koks metų laikas. Moteris laikoma tokia nešvaria, kad niekas jos neliečia, o maistas paduodamas su ilga lazda (Frazer 1936, 147–148). Slavų tradicinėje kultūroje nėštumas vertinamas kaip keliantis pavojų ne tik pačiai moteriai, bet ir aplinkiniams, todėl, kad viena būtybė turi dvi sielas, t.y. balansuojama tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių (CД I 160).

Gimdymo eufemizmus galima skirstyti į tris grupes: reiškiančius gimdymą, pagalbą gimdant, gimimą.

Gimdymo eufemizmai yra gausiausia grupė. Daugiausia jų siejama su buities daiktų patiriamais pakitimais – moteris tarsi persprogsta, suyra, sugriūva kaip jie: *akéčios suiro* Ds; *pėčius pėrsprogo* Krš; *pėčių ardýti* Dkšt; *lankaĩ trúko* (Jo bobos šiñnakt lankai trúko Mlt); *pabìro púodai* (*Bèk namo, jau tavo bobos púodai pabìro* Ml); *lóva sugriùvo* Ds; *maĩšas atsirišo* Lp; *pirtis suiřs* (*Sako, jų pirtis suirsianti* Ds). Prie šios grupės priskirtini ir kiti panašios semantikos eufemizmai: *bóba sugriùvo* Kp; *subyréti* Trgn. Įdomu tai, kad šie eufemizmai parodo gimusio vaiko lytį ar kelintą vaiką moteris pagimdo, pavyzdžiui, eufemizmas *maĩšas atsirišo* atskleidžia, kad gimė pirmagimis, o *pėčius pėrsprogo* nurodo, kad pasaulį išvydo mergaitė. Pečius eufemizmuose atsiradęs ne šiaip sau. Tautosakoje tai vieta, siejama su mitiniu pasauliu, joje gyvena vėlės, gali slėptis velnias: „*Tik pasigirdo iš už krosnies balsas <...> Nieko bloga nemanydamas, jis paprašė savo žvėrių po plaukelį ir padegino. Tada iššoko iš už krosnies jaunas kreivas ponaičiukas su botagu rankoj ir nieko nelaukęs tik šmaukšt šmaukšt botagu žvėrimis – žvėrys ir arklys virto akmenimis*“ (LP 1945, 37). Pečius – tai tarytum vartai, pro kuriuos ateina vaikų sielos.

D. Šeškauskaitė knygoje „Erotika tautosakoje“ jį sieja su moters lyties organais. Pečius buvo vartai ne tik gimti, bet ir mirusiojo sielai pereiti į kitą pasaulį (Šeškauskaitė 2011, 229–232). Lietuvių liaudies pasakose esama siužeto, kur už pečiaus ką nors užmetus ar už jo padėjus medinę ar kokią kitokią lėlę, anksčiau ar vėliau iš už pečiaus išlenda vaikas. D. Šeškauskaitės teigimu, tokie siužetai susiję su senaisiais tikėjimais ir religinėmis apeigomis (Šeškauskaitė 2011, 462–463). Galima spėti, kad pagal analogiją sukurtas ir eufemizmas *pirtis suĩrs*. Pirtis – taip pat mitinė vieta, kur naktimis buvo galima sutikti ir velnią, ir vėles, ir dar kitokių būtybių. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad anksčiau gimdymai dažnai vykdavo pirtyse. Slavai stengdavosi gimdyti ne namuose, dažniausiai pirtyse, tvartuose, daržuose arba negyvenamose namo vietose (pastogėje, sandėliuke) (CД IV 450). Dar galima paminėti, kad, pavyzdžiui, evenkų tauta tiki jog tam tikra sielos dalis per dūmų angą patenka į židinį, iš kurio persikelia į moterį ir vėl atgimsta (Beresnevičius 1995, 63–64).

Grupei eufemizmų, kur minimi daiktai, galima priskirti ir eufemizmą *už lōpšio atsisėsti*. Šis eufemizmas lengvai paaiškinamas – gimdymui nusakyti vartojama motinystės pareiga būti prie vaiko, paprastai miegančio lopšyje, tad natūralu, kad pagimdžius vaiką teks *už lōpšio atsisėsti*.

Kita, didesnė gimdymo eufemizmų grupė, kurios vieną iš dalių sudaro nešimo, atgabenimo veiksmą nurodantys žodžiai: *parnėšti vaiką* Lnk; *sterblėjė parsinėšti* (*Tegul ana prisiziūri savo dukterį, kad sterblėjė neparsinėštų* Lel); *gandraĩ atlėkė / apsilañkė; añt sviėto pašaukti* (*Vaikus bereikalingai ant sviėto pašaukiau* Skr). Kai kurie eufemizmai nurodo konkrečias situacijas, antai, *sterblėjė parsinėšti* nusako, kad kūdikio buvo susilaukta mergaujant. Eufemizmas *dañtį mėti* Brs taip pat nurodo, kad moteris pagimdė dar netekėjusi.

Gimdymas gali būti siejamas ir su liga. Reikia pastebėti, kad galimi du aspektai – liga kaip teigiama ir liga kaip neigiama būseną. Sėkmingas gimdymas, be komplikacijų siejamas su teigiamai vertinama liga: *džiaūgsmo ligà sĩrgti* Smal. Gimdymas per anksti ar persileidimas – su neigiamai vertinama liga: *išsisĩrgti* (*Arkliui pasibaidžius, išvirto griovin, tai ir išsisĩrgo užtat*

Pnd), Ml, Sl, Ob, Kp. Galimas dar ir kitas požiūris. Tikėtina, kad toks džiaugsmingas dalykas kaip naujos gyvybės atsiradimas buvo vadinamas priešingai – nelaime, liga – bijant, kad pasigyrus gims negyvas kūdikis ar mirs gimdyvė.

Keli gimdymo eufemizmai skiriasi nuo jau aptartųjų grupių, pvz.: *móteris apsivertė Ukm, pō māžo (Moterišké mirė pō māžo. Kv)*, t.y. mirė pagimdžiusi vaiką.

Dar vienas savitas eufemizmas *pō sàvo laĩko (Pō sàvo laĩko gulėjo moteriška. Šts)* rodytų, kad gimdymas gali būti eufemizuojamas ir remiantis laiku.

Pagalbos gimdant eufemizmai yra nedidelė grupė, kuri nurodo, kad vaikai yra „gaudomi“ vienokiais ar kitokiais būdais: *vaikùs gáudyti Rdm; sučiùpti (Žinau jos metus, nes mano sučiuptà Lk); sugróbti (Tatai šių naktį sūnų sugrobėme) LzP; gývas žuvìs gáudyti (Per žmones eina, gývas žuvìs gáudo Psn)*. Daugelyje kultūrų žuvys yra dar negimusių kūdikių sielų įsikūnijimas (CД III 162). G. Beresnevičius „Sielos fenomenologijos įvade“ pateikia vokiečių *seele* etimologiją, kur *seele* siejamas su germanų prokalbės *saiwalo „iš ežero, jūros kylantis“, „ežerui, jūrai priklausantis“ ir teigia jog kadaise vandenys turėję reikšti dar negimusių ir mirusiųjų buvimo vietą (Beresnevičius 1995, 76). D. Šeškauskaitė teigia, kad vaiko sugavimas vandenyje yra lyg sielos pagavimas iš vandens. Apskritai, pasakose pastebėta, kad žmogui išgėrus vandens bemat atsiskiria jo siela. Vėlės dažnai turi pereiti vandens telkinį, kad pakliūtų į mirusiųjų pasaulį (Šeškauskaitė 2011, 263). Puikus pavyzdys yra pasaka „Užburta mergaitė ir slibinas“. Čia pagrindinis veikėjas, norėdamas patekti į užburta dvarą, turi perplaukti marias. Įdomu tai, kad pagrindinis veikėjas yra žvejo sūnus. Žinoma, šiuo atveju galima įžvelgti ir tam tikrų fiziologinių dalykų. Gimstant ar gimus vaikui nubėga vaisiaus vandenys ir tai gali būti tapatinama su žvejojimu, t. y. vaikas ištraukiamas lyg ir iš vandens, visai kaip žuvis. Dar viena galima teorija, kad šiuos eufemizmus galima sieti su senesniu krikšto ritualu, kai gimusį kūdikį iš karto krikštydavo namuose apipildami ar apipurkšdami vandeniu. Apskritai, skysčio nuliejimas, vandens naudojimas krikšto apeigose yra gana dažnas: „*Kai tėvas užsako krikštą ir*

ateina kūmai, tėvas pasirūpina valgiu ir alumi, pribuvėja kūmus pasitinka su kaušeliu, meldžiasi ir geria ratu. Tada prašoma valgyti. Pavalgius vėl geriama ratu, po to pribuvėja duoda kūmams kūdikį atlikdama tokias apeigas: kūdikį ji paima ant dešinės rankos, kaire ranka laiko pilną kaušelį ir šaukiasi Mergelės Marijos arba laimės pagalbos, kad kūdikis gautų krikštą ir nusipelnytų šventą vardą. Pasimeldus nulieja žemėn ir prašo Žemynėlę – Žemę kūdikiui būti maloningą <...> Pasimeldęs (vyriausiasis kūmas – aut. past.) nulieja ant žemės ir prašo Žemės užtarti vaiką ir palabindamas užgeria artimiausią kūmą ir taip toliau“ (Vėlius 2003, 320). Slavų tradicinėje kultūroje vanduo ir apsiplavimo ritualas labai svarbūs pribuvėjos ir gimdyvės gyvenime. Ritualas tarsi užbaigia pribuvėjos vaidmenį gimdyje, ją apvalo, kad pastaroji galėtų sėkmingai tęsti savo amatą, kad būtų atsikratyta gimdymo „nešvaros“, o gimdyvė turėtų daug pieno (СД IV 84).

Gimimo eufemizmus galima skirstyti smulkiau į nusakančius, *kad vaiką kažkas atnešė, kad vaikas gautas kokiais nors kitais būdais ir kad vaikas atvyksta iš kur nors kitur.*

Pats dažniausias dabartinėje mūsų kultūroje vaiko atsiradimo namuose paaiškinimas yra *gañdras àtnešė*. Šis eufemizmas gali šiek tiek kisti pagal tai, kaip kuriame regione vadinamas gandra: *baciõnas / garnÿs / bacenas / gañdras / gužùtis / starãkas / àtnešė / pañnešė / ansviedė / ðmetė / apsilañkė*. Gandro vaidmuo nėra netikėtas. Daugelyje tautų jis siejamas su derlium ir vaisingumu (Толстой 1995, 362). Reiktų pradėti nuo to, kad sielos dažnai buvo įsivaizduojamos kaip paukščiai. Vadinasi, gandra yra sielų nešėjas, vedlys. Nepamirština ir tai, kad gandra dažnai varlinėja po pelkes ar apsemtas pievas, taigi jį galima sieti su žvejojimu, vanduo – gandro stichija (Толстой 1995, 360–361). B. Jasiūnaitė teigia, kad vaizdinys, jog vaikas gaunamas iš vandens, yra senesnis negu kad *gañdras àtnešė*: „Su gailėsčiu reikia konstatuoti, kad mūsų racionaliais laikais gausūs ir įvairūs vaikų kilmės aiškinimai bei su jais susijusi frazeologija palengva užmirštami. Juos daugelyje vietų išstumia standartinis frazeologizmas *gandra atnešė*, kuris miesto kalboje virtęs tiesiog eufemistine kliše kalbai apie kūdikio gimimą sušvelninti. Chronologiškai seniausi, matyt, bus buvę aiškinimai apie vaiko kilmę iš

vandens, o vėliau greta jų atsirado ir tradicinių formulių, kuriose minimas gandas“ (Jasiūnaitė, 2001, 281).

Sielos tapatinimas su paukščiu yra dažnas ir kitose kultūrose. Bororų gentis, gyvenanti Brazilijoje, sielą įsivaizduoja kaip paukštį, kuris palieka žmogaus kūną šiam miegant. Bohemijoje manoma, kad siela atsiskirdama nuo kūno išlekia pro burną balto paukščio pavidalu (Frazer 1936, 34). Esama tikėjimo, kad vos gimusio vaiko sielą galima labai lengvai prarasti, ji gali išskristi, todėl prieš gimimą užkamšomi visi namų plyšiai, o esantiems namuose užrišamos burnos, kad neprarytų sielos (Frazer 1936, 33). Lenkijoje tikima, kad įvykus persileidimui vaikų sielos yra kaip paukščiai, persekiojantys savo motiną, kol ji pasiūs jiems marškinius ir pašventinusi užmes ant sielų-paukščių (СД III 528)

Į *gañdras àtnešė* panašus ir eufemizmas *àtnešė bobulė* Кр. Nesunku atspėti, kad *bobulė* vadinama pribuvėja, šiame eufemizme pakeičianti gandrą, nes ji – svarbi gimdymo dalyvė. Pagrindinė pribuvėjos veikla – gimdymo palengvinimas bei kūdikio priėmimas, pirmas jo prausimas, placentos slėpimas, pranešimas tėvui ir namiškiams apie kūdikį, tolesnė kūdikio bei motinos priežiūra pirmomis dienomis po gimdymo, naminis krikštas. Labiausiai būdavo gerbiamos pribuvėjos, kurioms pasitaikydavo mažiausiai naujagimio ar gimdyvės mirties atvejų. Bobutė būdavo pirmoji, kuri sutinka į pasaulį ateinantį žmogų. Jos rankos – tai pirmasis kūdikio kontaktas su jį supančia aplinka. Per pribuvėją kūdikis „ateina“, todėl tikėta, kad jos galioje priimtojo ateitis. Pribuvėja, sėkmingai priėmusi kūdikį ir atlikusi pareigą kaip šios srities specialistė, dar kurį laiką praleisdavo gimdyvės namuose. Pogimdyminiu laikotarpiu pribuvėja atlikdavo svarbų vaidmenį kaip slaugė ir padėjėja ūkyje. Taigi galima teigti, kad pribuvėja, šalia medicininės, atliko ir socialinę funkciją, įvesdama į šeimą, taip pat į kaimo bendruomenę naują jos narį (Paukštytė 1999 47–63). Slavų tradicijoje pribuvėjos amatas vertinamas dvejopai. Viena vertus, pribuvėja gerbiama kaip moteris, nuo kurios priklauso visų moterų vaisingumas, kuri yra tarpininkė tarp gimdyvės ir ano pasaulio, galinti įvairiomis apeigomis nulemti ir šiame pasaulyje esančių žmonių likimus, kita vertus – gimdymas yra nešvarus, tad ir pribuvėjos amatas kartais

vertinamas kaip purvinas ar net nuodėmingas darbas, už kurį nesilaikanti visų taisyklių pribuvėja bus baudžiama po mirties (CД IV 82).

Vaikų galima gauti ir kitais būdais, pavyzdžiui, *ràsti kopūstuose, kopūstų lýsvėje, kopūstų daržè (Kopūstų daržè manè rādo ir̃ augino kaip katinėlį ar̃ šunėlį paupyjè rādę* LzP). Kūdiki taip pat galima *nupirkti* Žb arba tiesiog vaikas gali iš *sterblės iškrìsti* Krš. Vaikas prilyginamas augalui: jų gali *dýgti / pridýgti* Gs, Skrd, Šts. O kad vaiko gimimas yra mitologizuojamas, rodo eufemizmas *žuvys dāvē* Grv. Visus šiuos eufemizmus galima sieti su tuo, kad tautosakoje žmogaus vaisingumas lyginamas su gamtos gebėjimu daugintis. Dažnai žmogus lyginamas su medžiu ar kokiu kitu augalu, gyvūnu, žuvimi – moteris gali pastoti suvalgiusi žuvį: „*Kartą žvejys sugavo žuvelę. Tą žuvytę išsivoirė, suvalgė, o sunką išpylė kalei ir kumelei. Rytojaus dieną žiūri – žvejo pati su dviem sūnumis, kumelė su dviem kumeliukais, o kalė su dviem šuniukais...*“ (LP 1945, 33).

Kartais eufemizmas sunkiai suvokiamas dėl jame užkoduotos minties, pvz., *prānašas atsirādo* Grv. Šiame eufemizme gali būti įžvelgiama ironija, bet jis gali būti suvokiamas ir tiesiogiai, nes judaizmo išpažinėjai tiki, kad prieš ateinant mesijui, pasirodys pranašas. Apskritai kiekvienas vaikas, jeigu yra laukiams, suvokiamas tarsi mažas stebuklas, naujos pradžios pranašas.

Gimimą galima eufemizuoti ir siejant jį su atvykimu iš toli. Pats paprasčiausias eufemizmas yra *atvažiúoti (Kas atvažiāvo – bernaitis ar mergaitė?* Alv). Kaip atvykimą iš toli galima būtų suvokti ir *čigōnai susikráustė* Kp. Čigonai suponuoja tolimumą, svetimumą. L. Anglickienė teigia, kad žmonių akyse čigonai, kaip ir elgetos, stovi ant žemiausio socialinio laiptelio. Pasakose čigonas gali apgauti ir velnią, ir Dievą, o patarlėse atsispindi jų amatas: „*Čigono užsiėmimas – ubagavimas ir vogimas*“ (Anglickienė 2006, 166–184). Kita vertus, šį eufemizmą galima būtų vertinti panašiai kaip ir *àtnešė bobùlė*.

Įdomus tolimo suvokimas eufemizmuose: iš *Amèrikos parvažiúoti* Kt, *amerikōnas àtplaukė* Kp. Kaip tolimo, paslaptingo simbolis pasirinkta valstybė. Tai būtų galima sieti su tais laikais, kai Amerika buvo svajonių

kraštas. Galima teigti, kad šie eufemizmai nėra labai seni, greičiausiai jie siekia 19 a., pirmąją emigracijos bangą į Ameriką.

Likę eufemizmai nurodo laukimą ir sąlygišką tolumą. Tai eufemizmai, kuriuose minimas svečias: *svėčio láukti* (*Svėčio láukė kaip karaliaus Kl*), *atvažiāvo svėčias bė dantỹ* Asv. Šiuose eufemizmuose metafora mirtis – kelionė koreliuoja su metafora gimimas – kelionė. Pabrėžtina, kad seniau lietuviai mirtį suvokė kaip kelionę, vykimą kur nors kitur, todėl ir eufemizmas nurodo, kad vaikas iš kažkur atkeliavo ir po kiek laiko turės iškeliuoti (Šeškauskaitė 2011, 434–435).

Gimdymas yra visų kultūrų tabu sferai priklausantis reiškinys, todėl pravartu panagrinėti, kokių eufemizmų, susijusių su šia tema, yra kitose pasaulio šalyse. Pavyzdžiui, anglų kalboje yra gana daug eufemizmų, susijusių su vaikų gimimu nuo moters apvaisinimo iki vaiko gimimo. Labai daug dėmesio skiriama kontracepcijai ir abortams. Kaip didesnė žodžių grupė išskiriama apibūdinant ne santuokoje gimusį vaiką ir t. t. Aptarti visus gimdymo eufemizmus, egzistuojančius anglų kalboje, nėra tikslinga, todėl bus aptarti tik tipiškesni pavyzdžiai, pateikti R. W. Holderio knygoje „How not to say what you mean“ (2003).

Gimdymas gali būti siejamas su išmetimu, pametimu (*drop, cas, throw* palyginti su *išsisirgti, išsimėsti* (vartojamas kalbant apie gyvulius) ar atsivedimu, vaikavimusi (*whelp*). Pastarasis eufemizmas greičiausiai siejamas su gyvūnų vaikavimusi – žmogaus gimimas lyginamas su šuns, katės ar kokio kito žinduolio. Kai sakoma *lie in* ‘gulėti’, nurodoma, kad laukiama artėjančio, neišvengiamo gimdymo (Holder 2003, 247). Vienas iš savitų gimdymo eufemizmų yra *child-bed* „vaiko lova“, trumpesnis variantas *bed* „lova“. Minėta, kad lietuvių kalboje *sterblėjė parsinėsti* nurodo, jog kūdikio buvo susilaukta mergaujant. Anglų kalboje taip pat esama nemažai tokių eufemizmų: *beyond the blanket* „už antklodės“, *break your elbow* „susilaužyti alkūnę“, *indiscretion* „neprotingas poelgis“, *misfortune* „nesėkmė“, *souvenir* „suvenyras“. Gimimas taip pat eufemizuojamas žodžių junginiu *happy event* „laimingas įvykis“, lietuvių kalboje jį atitiktų *džiaūgsmo ligà sirgti*. Dar vaikas gali išsiriti (*hatch*), ir šis išsiritimas iš kiaušinio nėra toks nemalonus kaip

žinduolio gimimas. Kartais gimdymas apibūdinamas bendriausiu žodžiu *labour* „darbas“ .

Esama eufemizmų, svetimų lietuvių kultūrai, pavyzdžiui, *mixed heritage* „maišytas paveldas“. Tai eufemizmas, nurodantis, kad vaikas gimė skirtingos rasės tėvams (Holder 2003, 264).

Keli eufemizmai yra panašūs į lietuvių eufemizmą *ràsti kopūstų lysvėje*: *gooseberry bush* „agrastų krūmas“ ir *parsley bed* „petražolių lysvė, vaga“ (Holder 2003, 201, 292). Agrastų krūme randami berniukai, o mergaitės – petražolėse. Deja, nepaaiškinama, kodėl pasirinkti būtent agrastų krūmas ir petražolės. Į akis krinta tai, kad skirtingos lyties vaikai šioje kultūroje randami skirtingose vietose, o šiuolaikinėje lietuvių kultūroje ir mergaitės, ir berniukai gali būti aptinkami ten pat – kopūstuose. B. Jasiūnaitė teigia, kad tradiciškai berniukai randami *põ kopūstù*, o mergaitės *põ pivonijos (bijūno) krūmu* (Jasiūnaitė 2001, 281). Slavų tradicijoje kopūstuose, po kopūstų lapu (*под листком капусты*) randami abiejų lyčių vaikai. Pagal šią vietą, kur randami vaikai, atsiradęs ir eufemizmas *капустничек* „pavainikis“ (plg. *krūminukas* „pavainikis“) (СД II 461).

Slavai gimdymą eufemizuoja panašiai kaip ir lietuviai: rus. *в Рыгу съездила* „nuvažiavo į Rygą“, *с Москвы приехала* „iš Maskvos atvažiavo“, *навозить* „privežti“, len. *pojechać do Krakowa* „nuvažiuoti į Krokuvą“, ček. *šla do Říma* „ėjo į Romą“. Apie sunkų gimimą sakoma rus. *дутья дороги не найдём* „vaikas neras kelio“ (СД IV, 451). Šiuos slavų eufemizmus galima palyginti su lietuvių *amerikõnas atplaukė, atvažiuoti, atvažiavo svėčias bè dantỹ, iš Amèrikos parvažiuoti*, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad lietuviškieji nusako patį gimimą, o ne gimdymą, kaip dauguma pateiktųjų slavų pavyzdžių, tačiau kelio, keliavimo motyvas yra bendras. Jį paremia netgi kai kurios apeigos gimdymo metu. Antai, gimdyvė, norėdama palengvinti sąrėmius, turi vaikščioti po kambarį arba kitas patalpas. Tikima, kad kūdikiui taip lengviau ateiti, rasti kelią (СД IV 451).

Bendrumo esama tarp lietuvių kalbos eufemizmų *subyrėti, bóba sugriūvo, akėčios suiro, pėčius pėrsprogo, pėčių ardýti, lankaĩ trūko, pabiro píodai, lóva sugriūvo, maišas atsirišo, pirtis suiřs* ir rus. *растряслась,*

рассыпалась „subyrėjo“, *распуталась* „pasileido“, brus. *раскидалась* „išsimėtė“, ček. *rozvalila se* „sugriuvo“, rus. *бабу разорвало* „bobą suplėšė“, ukr. *жінка з печі упала* „moteris nuo krosnies nukrito“. Manoma, kad tokio pobūdžio eufemizmai atspindi moters kūno kaip visumos suardymą, kuris gali būti perkeliamas net į namų sferą (ček. *v domě svalil komín* „sugriuvo namų kaminas“) (СД IV 451).

4.7. Mirimas

Apie mirimą nuo seno vengiama kalbėti tiesiogiai iš baimės. Didžiausią baimę kelia suvokimas, jog mirtis – neišvengiama, o likimas po jos neaiškus (Dąbrowska 1992, 125). Pagrindinė problema, klasifikuojant eufemizmus, nusakančius ne daiktą, reiškinių, o veiksmą – sunkiai išvelgiama motyvacija. Iš viso rasta 181 mirimo eufemizmų. Pirmoji grupė išskirta remiantis pirmiausia mirties gretinimu su kelione. Antroji mirimo eufemizmų grupė motyvuota tam tikrų bruožų – gulimos padėties mirus, akių užmerkimo, laidojimo žemėje. Trečioji grupė motyvuota tikėjimo, kad mirštama kam nors pašaukus (paprastai religiniams personažams) ar kad mirus siela atsiskiria nuo kūno. Likę eufemizmai nepriklauso paminėtoms grupėms.

Pirmąją didelę grupę, nusakančią mirimą, sudaro eufemizmai, kuriuose yra keliavimo, ėjimo motyvai (judėjimo veiksmažodžiai). Jų motyvacija aiškiai suprantama, nes pati mirtis suvokiama kaip iškeliavimas iš šio pasaulio į kitą. Tokie eufemizmai yra: *añt kalnũ važiúoti* Dg; *añt kapũ išvažiúoti / išėiti* Adm; *ãveliũ ganýti pàs Abraomq nuẽjo* Šd; *ėiti sù Dievù pasišnekėti* Rdn; *iš šiõ pasáulio iškeliáuti* Vrn; *iš svieto išėiti* Žem; *iš žėmės iškeliáuti* Klp; *ĩ Abraõmq keliáuti / važiúoti* I. Šein; *ĩ Adomẽlĩ važiúoti* Aln; *ĩ Amèrikq / júodqjq Amèrikq važiúoti* Brž; *ĩ ámžinastĩ iškeliáuti / nueiti / įsikėlti / keliáuti* M. Katil; *ĩ ámžinastĩ pasiũsti* „numarinti“ Skr; *ĩ amžinãtvę nukeliáuti* LKŽ; *ĩ ámžinq gyvėnimq išsiruõšti* Grž; *ĩ ámžinqjq iškeliáuti* Bs; *ĩ amžinýbę važiúoti* Vdšk, Lb; *ĩ anq svietq kráustytis / važiúoti* Ds; *ĩ anuõs ámžius iškeliáuti / išėiti* Bs; *ĩ dausàs išėiti* (*Visi mano draugai jau išėjo į dausàs* Tlž); *ĩ kãpq įvarýti* BŽ; *ĩ kalnẽlĩ išėiti* Vlk; *ĩ kalniũkq važiúoti* Krš; *ĩ kãpçĩq važiúoti* Gl; *ĩ kapùs važiúoti / nueiti* Rš; *ĩ*

kìtą pasáulį važiuoti End; *ĩ pakalnę eiti* Vn; *ĩ savo žemę važiuoti* Rdn; *ĩ smiltyną eiti* Jrb; *ĩ tą sviétą nueiti* Dglš, Grv; *ĩ tėvynę važiuoti* End; *ĩ sárkų bažnyčią važiuoti / eiti* J, Srv, Sld, Vvr; *ĩ topelýną / kaštanýną važiuoti* Krš; *ĩ viétą nueiti* Drsk; *ĩ žemę nueiti / eiti* Alks, Rod; *Lopetĩnskiui sù Grabĩnskiu pareiti* Trk; *Lopetĩnskui atvažiuoti „mirčiai ateiti“ (Lopetĩnskas atvažiuòs, tik nežinau kada Rs); namò važiuoti / eiti / pareiti / parvažiuoti* Pv; *nueiti ĩ mēdžią šlúotų rìšti* Grv; *pàs Abraòmą nuvažiuoti / važiuoti / keliáuti / išvažiuoti / nukeliáuti / iškeliáuti / pasiũsti „numarinti“ / atsidũrti* Čb; *pàs Diėvą nueiti* Lz; *paskutiniams svečiáms pareiti (Greitai man parėis paskutiniai svečiai Grd); paskutinis dũkas išėjo* Grž; *pàs pòną Diėvą eiti aĩt ganiavòs* J. Paukš.; *pāvieškeliu važiuoti (Čia visi nauji gyventojai, seni važiuoja pāvieškeliu Dgl); pas rymotinēlį nueiti aĩt pietų* Trk; *pò pušelè / béržu važiuoti* Grv; *pò veléna išvažiuoti* Jdr, Aln, Krš, Dkš; *pò velénomis važiuoti* Trgn; *pò žemè eiti / nueiti* Tat; *priė pòno Diėvo išvažiuoti* Jdr; *savo keliònę atbũti* Ėr; *važiuoti ĩ klebòno pũdymą (Senatvė pristojo, ir važiuok ĩ klebòno pũdymą End); už tvoròs eiti* Krok; *važiuoti priė Pakapĩnskio* Kl. Šių eufemizmų ryškus bruožas – krypties nurodymas. Tai gali būti laidojimo vietos tiesioginis (*aĩt kapų, ĩ kapùs*) arba metaforizuotas (*ĩ kalnēlį, ĩ kalniũką, ĩ pakalnę, ĩ topelýną / kaštanýną, pò pušelè / béržu*) įvardijimas. Pasitaiko nurodymų ne tik į kur keliaujama, bet ir iš kur (*iš šiò pasáulio, iš sviėto, iš žemės*). Paliudyta ir gana tradicinių eufemizmų, kur pomirtinis gyvenimas suvokiamas kaip amžinas (*ĩ amžinastį, ĩ amžinátvę, ĩ amžiną gyvėnimą, ĩ amžinąją, ĩ amžinybę*) ir esantis kitur, anapus šio gyvenimo ar pasaulio (*iš šiò pasáulio, iš sviėto, ĩ aną sviétą, ĩ anuòs amžius, ĩ kítą pasáulį, ĩ tą sviétą, ĩ dausàs išėiti*). Eufemizme *už tvoròs eiti* greičiausiai irgi slypi riba tarp šito ir kito pasaulių. Kita vertus, kai kurie eufemizmai atspindi suvokimą, kad tik po mirties atsiduriama savojoje aplinkoje (*namò važiuoti / eiti / pareiti / parvažiuoti, ĩ tėvynę važiuoti*). Kapai suvokiami kaip amžinieji namai. Šis motyvas kartojasi ir eufemizmuose *amžinastyjė gyvėnti* „būti mirusiam“ Gs; *amžinus namùs susibudavóti* An, tačiau juose neminima kelionė.

Eufemizmuose ryškūs bibliinių personažų ir Dievo (*sù Dievù, ĩ Abraomą, ĩ Adomēlį, pàs Diėvą, pàs pòną Diėvą, priė pòno Diėvo*), žemės, į

kurią atgulama, motyvai (*ĩ sàvo žẽmę, ĩ smiltýnq, ĩ žẽmę, pō žemè, pō veléna, pō velénomis, ĩ viėtq nueĩti*).

Atskirai aptartinas eufemizmas *ĩ Amèrikq / júodqjq Amèrikq važiúoti*. Greičiausiai šiuos eufemizmus galimi lyginti su gimimo eufemizmais, kur irgi minima Amerika. Galima įžvelgti dvi sąsajas: pirma, jeigu vaikas atvyko iš Amerikos, tai po mirties ir išvyks į ten, iš kur atvyko. Antra, Amerika dėl socialinių aspektų buvo tapusi geresnio, laimingesnio gyvenimo simboliu, todėl po mirties žmogaus siela iškeliauja ten, kur geriau.

Į šárkų bažnýčiq važiúoti / eĩti eufemistinis posakis greičiausiai nurodo, kad kapinėse dažnai būna daug varnų, šarkų. Todėl nenuostabu, kad mirčiai, kuri irgi paslaptinga, svetima pasirinktas toks eufemizmas. Žinoma, reikia pastebėti, kad tradicinėje kultūroje šarka yra artima mitiniam mirties pasauliui. J. Šlekonytė straipsnyje „Šarkos įvaizdis lietuvių ir kitų Europos tautų pasaulėžiūroje“ teigia, kad šarkos pasirodymas gali reikšti ne tik svečių apsilankymą, bet ir mirtį. Kai kurie tikėjimai tai traktuoja priklausomai nuo paukščio nutūpimo vietos: Jei šarka tupi ant tvoros – piršliai atvažiuos, jei ant sauso medžio – kas nors mirs. Įvairios Europos tautos tikėjo, kad šarka, tupinti ant namo stogo, yra ženklas, kad tuose namuose kas nors greitai mirs. Šarkos vaizdinys yra neatsiejamas ir nuo žmogaus mirties, o *šárkų bažnýčia* – tai vieta numirėliams, kapai (Šlekonytė 2007, 99–100).

Keli eufemizmai išsiskiria tuo, kad jais nusakomas ne pats mirusysis (t. y. kuris atlieka veiksmą – išeina), bet nurodomas mirties atėjimas: *Lopetĩnskiui sù Grabĩnskiu pareĩti; Lopetĩnskui atvažiúoti*. Taigi, galima tvirtinti, jog *Lopetĩnsk(i)u* ir *Grabĩnskiu* yra vadinama pati mirtis arba duobkasys ir karstadirbys. Tuo tarpu *paskutĩniams svečiams pareĩti* akcentuoja mirusiojo į paskutinę kelionę atėjusius išlydėti žmones.

Su kelione ir keliavimu neatsiejamas yra ir atsisveikinimas, atsiskyrimas nuo šio pasaulio: *sù šiuō pasáuliu atsivėikinti / pėrsiskirti* LTR; *sù šituo svėtu pėrsiskirti / atsiskirti* LKŽ, Pls; *sù šiuō ámžium skirtis* Grv; *sù tuō pasáuliu skirtis* Kdn; *tq svėtq aplėisti* Bs. Į akis krenta opozicija *šis : tas*. Įvardis *šis* „vartojamas kaip būdvardis, nurodant erdvės atžvilgiu kalbančiam visai artimą, žinomą dalyką; vartojamas kaip daiktavardis, nurodant ką žinomą ar

jau paminėtą (ppr. asmenį, gyvį ar daiktą)“, tuo tarpo *tas* – „vartojamas kaip pažymins nurodant asmenį, gyvį, daiktą ar šiaip kokį dalyką; vartojamas kaip pažymins pabrėžiant kalbamąjį asmenį, gyvį, daiktą, reiškinį ar kt.“ (LKŽ). Taigi, tam tikrais atvejais eufemizmuose gali būti koduojamas tam tikras atsitraukimas nuo realybės arba tiesiog nepabrėžiamas artumas, vartojamos neutralesnės reikšmės įvardis (*tas*).

Mirtis eufemizmuose sugretinama ne tik su kelione, bet ir su miegu: *amžinaĩ užmigdyti* „nužudyti“ J. Ap; *amžinaĩ užmìgti* Gs, Žem. Kaip matyti, reikšmė „nužudyti“ reiškia kausatyviniu veiksmažodžiu *užmigdyti*, o „mirti“ – *užmìgti*.

Užbėgant už akių galima paminėti, kad žemės, laidojimo vietos, bibliinių personažų, Dievo, laidojimo atributų (kastuvas, karstas ir t. t.) motyvai kartojasi beveik visuose eufemizmuose.

Antrajai grupei eufemizmų su reikšme ‘mirti’ reikėtų priskirti atvejus, atsiradusius dėl tam tikrų mirimo ypatybių. Ryškiausia iš jų – gulima pozicija, numirėlio padėtis. Jos motyvuoti yra eufemizmai: *aĩt lentõs bũti / išsitiēsti / atsigũlti* Mrj, N, Sld, End; *ĩ suolēlio krikštą atsigũlti* Tvr; *pādais ĩ duris gũlti* LKŽ; *põ pušelē atsigũlti* Dglš; *sàvo užgũlti* Trg. Šiai grupei priskirtinas ir eufemizmas *ĩ žēmę gũlti* Alks, Rod, kuris turi ir kitokią motyvaciją – žemę, laidojimą. Taip pat ĩ šią grupę, tiksliau – pogrupį, vertėtų įtraukti ir *aukštỹn žiūrēti* „bũti mirusiam“ Jrb; *kójas sũkti priē dũrų* Btg; *kójas tiēsti / sutaisýti* Bb; *keliũs / kójas atsũkti ĩ duris* Šll, nes numirėliai buvo guldomi kojomis ĩ duris.

Be abejo, neliko nepastebėtas ir kitas mirties bruožas – amžiams užmerktos akys: *akìs deĩgti sũ lentà* Krš; *akìs užmérkti / sumérkti / užvėrti amžinai / amžiams* A. Vien; *akìs užspáudyti / užspáusti* „numarinti“ End, Grg; *blakstienas užmérkti* Grz; *Diēvas užmėrks akìs* Alks.

Pats laidojimas, kapas taip pat padėjo atsirasti nemažai daliai eufemizmų. Šiuo atveju paprastai pasakymuose figūruoja daiktavardis *žemē* ir jo sinonimai: *ĩ molỹnę sulĩsti* Vn; *ĩ velėną lĩsti* End, Tv, Krš; *ĩ žēmę įsikàsti / sulĩsti* Alks; *per velėną žiūrēti* Grd; *põ júodà žemē* Žl; *põ velėna palĩsti / lĩsti / bũti* Jdr, Aln, Krš, Dkš; *põ žemē palĩsti / lĩsti* Tat; *smēlio užsibėrti aĩt akių* J. Ap; *trìs aršínũs žēmės gáuti* Grž; *žēmėmis apsiklóti* Šmn; *žēmē pàšaukē* Drsk; *žēmē*

priglaudė L. Dovyd; *žėmė užbìro akis* Bs; *žėmýna pàėmė* Drsk; *žėmýnq pramėsti* Arm. Čia taip pat minėtini eufemizmai *į duōbę krìsti* Žem, *kapùs atràsti* Prk. Žemė figūruoja ir artimiausių kaimynų eufemizmuose, pavyzdžiui, *pójśc do piachu*.

Kai kurie lietuvių kalbos eufemizmai turi labai panašią konstrukciją, tik vienu atveju ryškesnis kelionės ar atgulimo motyvas, kitu – žemės (*pō velėna palįsti / lįsti / būti* ir *pō velėna išvažiúoti; pō žėmé palįsti / lįsti : pō žėmé eiti / nueiti; į žėmę įsikàsti / sulįsti* ir *į žėmę gulti*). Tokie atvejai parodo, kad antrosios grupės skirstymas į smulkesnius pogrupius ne visada įmanomas ar tikslingas, nes visus juos vienija pagrindinė motyvacija – paties mirimo bruožų padiktuoti pasakymai. Prie tokių taip pat priskiriamas eufemizmas *ámžiams nutilti* A. Vien, nulemtas suvokimo, kad miręs žmogus daugiau niekad neprabils.

Trečiąją grupę sudaro eufemizmai, motyvuoti tam tikrų tikėjimų. Vienas iš jų yra įsitikinimas, kad žmogui mirus jo siela iškeliauja iš kūno. Pačiai sielai įvardinti vartojamas skolinys arba kiti jos sinonimai: *dūšiq atidúoti* Diėvui Rod; *dūšiq išléisti į ańtrq pasáulį* Krš; *dūšiq nuleñkti* (*Aš greit dūšelę nulenksiu nuog tokios buities* Arm); *dvāsiq palėisti / išléisti* LzP; *paskutĩnį atódūsį išléisti* Grg; *paskutĩnę dvāsiq išléisti* Vlkv; *paskutĩnį kvāpq / išléisti* Brt; *síelq atidúoti* Diėvui / *Viėšpačiui* Žem. Pastarajame eufemizme minimas Dievas figūruoja ir kituose pasakymuose. Be jo, minimas šventasis Petras bei velnias: *Diėvas àtėmė / pasitėmė / pàšaukė* P. Vaič; *Pėtrui šaũkti* (*Jau laukiu, kada Petras pašauks* Dgp); *pō Diėvo akių / akimìs atsistóti* I. Simon; *vėlnias pàėmė* Sug.

Ketvirtajai grupei eufemizmų galima priskirti pasakymus, kur minimas tas pats „veikėjas“, greičiausiai kilęs iš kastuvo skolintinio pavadinimo *lopeta*: *Lopetinskis / Lopetinskas: Lopetĩnskas siúlo pridōtkq* „greit mirs“ (*Kq ženysis, kad jau Lopetinskas siúlo pridotq!* Skr); *Lopetĩnskis priė subinėš* „laikas mirti“ (*Lopetinskis prie subinės, nieko nebereikia* DūnŽ); *Lopetĩnskis priė uodegōš* „laikas mirti“ (*Lopetinskis prie uodegos – kam vyro bereikia* Krš); *Lopetĩnsko reĩks* „arti mirtis“ (*Lopetinsko jau reikia, ė tu apie bernus klegi* Grv). Jau buvo minėti eufemizmai *Lopetĩnskiui sù Grabĩnskiu parėiti; Lopetĩnskui atvažiúoti*.

Greičiausiai šių eufemizmų motyvacija susijusi su laidojimu leidžiant į duobę, kuri kasama su kastuvu arba lopeta. Eufemizme *sėnq lópetq apžėninti* Lp vėlgi kartojasi kastuvo motyvas.

Kai kurie eufemizmai ne tik turi reikšmę 'mirti'. Kartu jie suteikia tam tikros informacijos. Antai *káulus palikti* Ss suteikia žinių, jog kažkas mirė toli nuo namų. Eufemizmas *pāpq išmėsti* Krš vartojamas, jeigu mirusysis yra kūdikis. *Sù grabù apsižėnyti* Šk nurodo, kad miręs žmogus nebuvo vedęs.

Bendrumų turi eufemizmai *Abraòmo alùs padarytas* LzP ir *āly gėrti pàs Abraòmą* Gž, *važiúoti pàs Abraòmą alaùs gėrti* Vlk. Alų šiuo atveju reiktų traktuoti kaip apeiginį gėrimą. B. Jasiūnaitė teigia, kad apeiginiai valgiai gali turėti ne tik įprastinę, bet ir ritualinę paskirtį, vadinasi, tam tikromis sąlygomis gali būti laikomi sakraliais, tam tikros galios turinčiais daiktais (Jasiūnaitė 2010, 59). Alus sietinas ir su mitinėmis būtybėmis. N. Vėlius teigia, kad alus ir kiti svaigalai gali sukelti tam tikrą psichinę būseną, kurios metu, senu įsitikinimu, galima bendrauti su vėlėm (Vėlius 1987, 40). Reiktų nepamiršti sambarinio alaus, kuris būdavo daromas bendroms viso kaimo vaišėms švenčių metu. Alaus netrūkdavo ir per šeimos šventes: krikštynas, vestuves, šermenis (Jasiūnaitė 2010, 76). Čia reikia nepamiršti, kad tradicinėje kultūroje esama tradicijos palikti maisto vėlėms. Taigi vėlės valgo, geria ir per maistą, matyt, atsiranda vėlių ir gyvųjų ryšys. Gyvieji geria alų už mirusįjį, o vėlė geria alų su Abraomu (kitaip sakant, aname pasaulyje).

Likusius eufemizmus sunkiau priskirti kokiai nors grupei: *dienàs baĩgti* L. Dovyd; *lañkq nuleñkti* Vlk; *nuõ šáuškšto nuslysti / atsisakýti* Šv; *pàs Diėvq vištelès ganýti* „būti mirusiam“ Dr; *paskùjė / paskutìnė / paskutinióji valandà* Vn; *pìnigus atsakýti* Lp; *pýpkę sudaužýti* Sav; *sàvo papéntį sugriáužti / suvályti* Ggr; *stāgarq treñkti į žėmę* Ldv; *šáuškštai atlìko* Krok; *šáuškštq padėti añt apatinės lentýnos* Rs; *šáuškštus pasidėti* Trk; *tà patì valandà* Lb; *vařgq atvařgti* Grd; *viėtoje likti* Bgt; *žadėtoji valandà* Žem; *žqšis giñti añt Diėvq* Ds.

Jau buvo minėti eufemizmai, kuriuose minimi bibliniai personažai, tačiau *pàs Diėvq vištelès ganýti*, *žqšis giñti añt Diėvq* nėra kelionės motyvo. Visi šie posakiai išreiškia velionio pomirtinio darbavimosi idėją: aname pasaulyje jam reikėsį ganyti gyvulius, paukščius. Ganyti vištas buvo lengvas, šiek tiek

pašiepiamas vaikų ar senelių darbas (Jasiūnaitė 2010, 323). Taigi galima teigti, kad tokie eufemizmai nurodo tikėjimą, kad mirusysis keliaus į dangų ir ten dirbs tokį pat darbą, kaip gyvas būdamas. Pasakymuose *papéntį sugriáužti / suválgyti* minima duona yra gyvenimas, o duonos suvalgymas – mirtis. Panašiai galima teigti ir apie eufemizmus *dienàs baĩgti, paskùjė / paskutĩnė / paskutinióji valandà, tà patì valandà, žadėtoji valandà*. Greičiausiai dienos ir valandos yra žmogaus gyvenamo laiko matas, todėl atėjus laikui mirti baigiasi ir jo dienos bei valandos. Su buitimi galima sieti eufemizmus *pýpkę sudaužyti, nuõ šaukšto nuslýsti / atsisakýti; šaukštai atliko; šaukštą padėti aĩt apatinės lentynos; šaukštus pasidėti*. Dažnai pypkes rūkydavo tik vienas ir tas pats žmogus, todėl, matyt, mirus šeimnininkui dalis jo daiktų būdavo sunaikinama. Eufemizmuose kartojamas šaukšto motyvas paaiškinamas taip pat – mirusiam žmogui šaukšto nebereikia. Be to, šaukštas reikšmingas ir kūčių tikėjimuose. Tradiciškai kūčias pavalgius, stalas nenukraustomas, šaukštai ties kiekvieno valgiusiojo vieta padedami užversti: tikėta, kad susirinks puotauti vėlės. O ar buvo vėlės, ar kieno nors šaukštu valgė, paliudys Kalėdų rytmetį to šaukštas. Jei bus atvirtęs semiamąja puse į viršų, tai ženklas, kad jo savininko ateinančiais metais tykanti liga ar mirtis (Imbrasienė 1990, 13).

Vienas iš būtų bauginantį dalyką sušvelninti yra kalbėti apie jį su humoru. A. Dąbrowska tokiems eufemizmams priskiria lenkų *pójśc do Abrahama na piwo, wyjśc z nogami do przodu, wznieśc się na tamten świat* (plg. lietuvių *Abraòmo alūs padarýtas; àlų gėrti pàs Abraòmą; važiúoti pàs Abraòmą alaūs gėrti*). Kitas būdas – apie mirimą kalbėti su ironija, gal netgi su nepagarba (len. *wyciagnąc kopyta* „išštieti kanopas“; *strzelić w kalędarz* „iššauti į kalendorių“; *przekręcić się* „apsiversti“ (Dąbrowska 1992, 125)). Lietuvių kultūra ne išimtis, čia taip pat esama pasakymų su humoru, pasitaiko kiek, atrodytų, šiurkštesnių eufemizmų, pavyzdžiui, *sėną lópetą apžėninti; Lopetĩnskis priė subinėš*. Kai kurie pasakymai slepia savyje kasdienius reiškinius, yra nenutolę nuo buities: *sàvo papéntį sugriáužti / suválgyti; šaukštus pasidėti* ir t. t. Vis dėlto daugiausia lietuvių kalbos mirimo eufemizmų išlaiko pagarbų atstumą, tuo pačiu nusakydami mirimui būdingus ar tariamai būdingus bruožus: *dūšią išléisti ĩ aĩtrą pasáulį; dūšią nuleñkti;*

paskutinį atodūsi išlėisti; žėmė priglaidė ir t. t.). Dažniausiai mirimas yra suvokiamas kaip kelionė, tas būdinga ne tik lietuvių kultūrai (plg., *ĩ tĩ svietaq nueĩti* ir len. *przejechać na tamten świat* (Dąbrowska 1992, 125)).

Apibendrinant žmogaus ir su jo aplinka susijusių eufemizmų skyrių reiktų dar kartą pakartoti, kad šių eufemizmų yra daugiau negu gyvūnų eufemijos pavyzdžių, kaip jau minėta įvade, jų yra 69%. Pagrindinis šių dviejų grupių skirtumas tas, kad gyvūnų eufemizmai labiau susiję su tabu, o žmogaus – su etiketu. Žmogaus skyriaus eufemizmų aprašyti pagal vieną sistema neįmanoma, nes vieni yra vardažodiniai, kiti veiksmažodiniai. Vardažodiniai eufemizmai aprašomi panašiai kaip ir gyvūnų skyriuje, skirstant juos į komplimentinius ir enigmatinius. Veiksmažodiniams eufemizmams toks skirstymas netinka, todėl jie skirstomi į vienažodžius ir žodžių junginius.

Žmogaus eufemizmų skaičius neturėtų stebinti, nes plintant miesto kultūrai, senoji religija, žemdirbiška pasaulėžiūra nyksta ir jų vietą užima etiketas, naujos realijos. Todėl ir lyginti žmogaus eufemizmus geriausia ne su slavų kalbų medžiaga o vakarų Europoje (disertacijos atveju su anglakalbėje aplinkoje) vartojamais eufemizmais, tačiau naudojama ir rasta slavų medžiaga. Žinoma didelę įtaką turi ir skirtingų kalbų medžiagos kiekis, nes su žmogum ir jo aplinka susijusių eufemizmų didesnis eufemizmų kiekis rastas angliškoje literatūroje.

Iš visų su žmogumi ir jo aplinka susijusių eufemizmų labiausiai išsiskiria gimdymo ir mirties eufemizmai. Šių grupių eufemizmų pagrindas vis dar yra religiniai tabu. Gimdymas yra tam tikra paslaptis, net ir šių dienų išsivysčiusiose visuomenėse. Jį supa daug prietarų, baimių, todėl nieko nuostabaus, kad vienokiu ar kitokiu būdu grįžtama prie mistifikacijos, senųjų tabu.

Mirimo eufemizmų yra beveik tiek pat kaip ir gyvatės. Žmogui mirtis visada buvo nesuprantama, supama sielvarto ir baimės. Net ir labiausiai išsivysčiusios visuomenės negali paaiškinti mirties, todėl vis dar remiamasi senais prietarais, tabu, religija. Visais laikais žmogus mirties bijojo, bet ir žavėjosi ja. Reikia atkreipti dėmesį, kad dauguma mirties eufemizmų

motyvuojami su religija ir kapinėmis susijusiais žodžiais, o dominuoja kelionės motyvas.

Pagrindinė problema lyginant lietuvių ir anglų kalbos eufemizmus susijusi su skirtingu tautų vystymusi. Pavyzdžiui, anglų kalbos lytinio santykiavimo didžiąją dalį eufemizmų sudaro svetimavimo įvardijimai. O mirimo eufemizmų, kad ir esama panašumų, bet anglų kalbos medžiaga daugiau susijusi su mirties bausmėmis, mirtimi karo lauke ir panašiai, todėl disertacijoje jie ir nepateikiami.

5. Išvados

1. Atlikus surinktų eufemizmų analizę galima konstatuoti, kad vardažodinius ir veiksmožodinius eufemizmus sieja semantika, tačiau vardažodinių eufemizmų klasifikacija veiksmožodiniams eufemizmams netinka. Be to, eufemizmai gali būti vienažodžiai ir sudėtiniai (dažnai frazeologiniai) junginiai. Analizuojant vardažodinius eufemizmus, nustatytos šios gausiausios grupės: maloniniai kreipiniai; giminystės terminai arba artimą pažintį reiškiantys žodžiai; žodžiai, kuriais nusakoma aukšta socialinė padėtis; šiaip malonių, gražių, nepavojingų padarų ar daiktų pavadinimai; pavadinimai pagal kūno sandarą; būdingus veiksmus ar funkcijas; būdo ypatybes; gyvenamąją ar rodomosi vietą. Veiksmožodinius patogiausia aptarti suskirsčius į vienažodžius ir žodžių junginius.

2. Iš esmės visi gyvūnų pavadinimai gali būti ir komplimentiniai, ir enigmatiniai. Daugiausiai esama gyvatės eufemizmų. Apskritai, kalbant apie gyvūnus pasakytina, kad to paties gyvūno vertinimas skirtingose kalbose gali būti skirtingas. Vienaip gyvūną vertins sėslūs žemdirbiai, kitaip klajokliai ar pirmųjų tautų medžiotojai.

- Gyvatės pavadinimų analizė rodo, kad išvaizda motyvuojamų eufemizmų pagrindas yra išorės bruožai: spalva, kūno matmenys ar forma, kūno dalių savybės, panašumas į kitą objektą. Funkcijos požiūriu tai dažniausiai enigmatiniai eufemizmai. Darybos požiūriu tarp jų daugiausia išvestinių žodžių – vedinių ar (rečiau) dūrinių. Nominacijoje atsispindi ir mitinė mąstysena (*raguočė padraguočė*), įvairūs tikėjimai (*skraiduolė, skraiduolinė paskraiduolinė*). Daliai gyvatės eufemizmų pradžią davė pavadinimai daiktų, simbolizuojančių roplius tradicinėje etninėje kultūroje. Eufemizmuose, motyvuotuose ne išvaizdos, galima matyti, kad gyvatei įvardinti vienodai dažnai vartojami pavadinimai, atsiradę dėl jos rodomosi, gyvenamosios vietos, būdo ir atliekamų veiksmų. Funkcijos požiūriu tai irgi yra enigmatiniai eufemizmai. Dažniausiai eufemizmai yra priesagų

vediniai. Paskata eufemizmui atsirasti yra tikrovė: žmogus, susidūręs su gyvate, jai priskyrė tam tikrus elgesio bruožus, atkreipė dėmesį į tai, kur paprastai sutinkamos gyvatės.

- Rupūžės pavadinimų eufemizmai dažnai būna įvairūs fonetiniai perdirbiniai ir tuo aiškiai skiriasi nuo kitų eufemistinių gyvūnų pavadinimų. Tokie perdirbiniai paprastai ir toliau vartojami skirtingose lietuvių tarmėse kaip švelnesni, padailinti pejoratyvai. Tam tikrais atvejais žodis ne pagražinamas, bet įgauna ryškesnę neigiamą konotaciją (*rukšmyžė*). Matyt, nusistovėjusia pejoratyvine funkcija aiškintina ir tokių fonetinių perdirbinių gausa, ir nuolatinis jų kitimas.
- Vilkas daug kuo primena gyvatę, nors jo eufemizmų daug mažiau. Ir vienam, ir kitam gyvūnui būdingos panašios chtoninės savybės. Vilką įvardijantys eufemizmai yra komplimentiniai ir enigmatiniai: esama tradicinių maloninių kreipinių, kuriais norima įsiteikti vilkui arba jį paslėptai pašiepti ir giminystės terminų arba artimą pažintį reiškiančių žodžių. Didžiausia enigmatinių eufemizmų grupė apima eufemizmus, atsiradusius dėl gyvūno kūno sandaros: matyt, labiausiai pastebimas buvo vilko dydis ir liesumas.
- Utėlės eufemizmai susikurti taip pat, kaip ir kitų gyvūnų: pagal būdingą veiksmą ar funkciją arba tiesiog taikomi nepavojingų padarų ar daiktų pavadinimai. Taip pat jie gali būti atsiradę dėl utėlės spalvos.
- Kitiems gyvūnams įvardinti taip pat vartojami ir enigmatiniai, ir komplimentiniai eufemizmai. Kiaulės eufemizmai atsiradę arba dėl tam tikros gyvūno kūno ypatybės (ilgo snukio, savitų ausų) arba dėl jos leidžiamo garso (bezdėjimo). Lapė įvardijama eufemizmais, nusakančiais jos judėjimo būdą ar nurodančiais giminystės ryšį. Meška ir svirplys dažniausiai įvardijami eufemizmais, nurodančiais giminystės ryšį arba artimą pažintį.

Svirpliui pavadinti vartojamas ir enigmatinis eufemizmas, atsiradęs dėl atliekamo veiksmo. Kirmėlės eufemizmas remiasi jos pačia esme – tai gyvas daiktas. Tiek lietuvių, tiek slavų meškos eufemizmai nusako giminystę arba artimą pažintį, tačiau pačių eufemizmų šiandien yra nedaug, nes kadaise egzistavę meškos eufemizmai baltų – slavų – germanų areale dabar vartojami kaip įprasti įvardijimai.

3. Žmogaus ir jo aplinkos objektų eufemizmai labiau susiję su etiketu. Šių eufemizmų aprašyti pagal vieną sistemą neįmanoma, nes vieni yra vardažodiniai, kiti veiksmažodiniai. Vardažodiniai eufemizmai yra panašūs į gyvūnų – t.y. komplimentiniai ir enigmatiniai. Veiksmažodiniams eufemizmams toks klasifikavimas neįmanomas, todėl jie skirstomi į vienažodžius ir žodžių junginius. Žmogaus eufemizmų daug, nes plintant miesto kultūrai, senoji religija, žemdirbiška pasaulėžiūra nyksta ir jų vietą užima etiketas, naujos realijos. Iš visų su žmogumi ir jo aplinka susijusių eufemizmų labiausiai išsiskiria gimdymo ir mirties eufemizmai. Šių grupių eufemizmų pagrindas vis dar yra religiniai tabu.

- Drabužių eufemizmų nėra daug. Jie iš esmės yra etiketo formulės, tapusios eufemizmais. Tai didaktiniai eufemizmai, susiję su etiketu, švara, tvarkingumu. Eufemizuojama tai, kas susiję su garsiai neįvardijamu dalyku, t.y. tam tikrų drabužių dalių pavadinimai (praskiepas), išsipešę apatiniai, išvirkšti, nešvarūs drabužiai, atsirišę batų raišteliai.
- Išmatų (tiek žmonių, tiek gyvūnų) pavadinimai eufemizuojami pagal jų formą, spalvą.
- Eufemizuojant vėmimą vietoj vieno kurio organo vartojamas kitas – dažniausiai širdis, arba vėmimas sugretinamas su kitais veiksmais dėl panašumo.
- Tarp oro gadinimo eufemizmų ryškiai išsiskiria tie, kuriais tiesiog nusakomas oro gadinimas. Šis procesas įvardijamas ir pavieniais veiksmažodžiais, ir žodžių junginiais.

- Tuštinimosi eufemizmai panašūs į oro gadinimo: daugiausia tų, kurie nusako patį tuštinimąsi. Jie gali būti ir atskiri veiksmazodžiai, ir žodžių junginiai. Savitumo šiai grupei teikia atskira viduriavimo eufemizmų grupė.
- Šlapinimosi eufemizmai arba nusako patį šlapinimąsi, arba apibūdina kokias nors jo aplinkybes.
- Snargliavimosi eufemizmai paprastai yra frazeologizmai: jais įvardijami nemalonūs, iš nosies lendantys, tekantys dalykai. Eufemizmuose *žydas* greičiausiai atsirado ne dėl nemalonių asociacijų, o dėl tautos svetimumo, skirtingos išvaizdos, papročių.
- Užpakaliui pavadinti beveik nevertojami komplimentiniai eufemizmai. Daugiausia užpakalio eufemizmų motyvuoti išvaizdos ar kitų jo bruožų, todėl ši kūno dalis siejama su įvairiais daiktais. Nemažai esama ir tokių substitutų, kurie motyvuoti būdingų veiksmų ar funkcijų, garso, kuris pasigirsta gadinant orą
- Lytinio santykiavimo eufemizmai nereikalauja platesnio konteksto, nes motyvacijos pagrindas – veiksmų panašumas.
- Lyties organų eufemizmai – tai pavadinimai pagal būdingą veiksmą, funkciją ar ypatybę, panašią formą.
- Didžiausią ligų eufemizmų grupę sudaro mėnesinių eufemizmai, kuriuos galima skirti į pačių mėnesinių įvardijimus ir sirgimo jomis įvardijimus. Dažniausi mėnesinių eufemizmai atsiradę dėl kraujo spalvos.
- Gimdymo eufemizmų grupėje išryškėja trys pagrindiniai eufemizuojami dalykai: gimdymas, pagalba gimdant ir pats gimimas. Daugiausiai esama su gimdymu susijusių eufemizmų. Jie gali būti siejami su asmens būseną, daiktų pakitimais. Pagalbos gimdant eufemizmai rodo vaiko atėjimo į šį pasaulį sąsają su vandeniu, taip pat tai, kad vaikai yra kokiais nors

būdais gaudomi. Gimimo eufemizmai yra tapę paaiškinimais, iš kur atsiranda vaikai: *gandras (bobulė) atnešė, rastas kopūstuose* ir t.t. Eufemizacijai įtaką yra padarę ir socialiniai veiksniai, pavyzdžiui, emigracija (*iš Amerikos parvažiuoti*).

- Mirimo eufemizmuose ryškiausią vietą užima kelionės į kitą pasaulį vaizdinys. Beveik visur kartojasi žemės, laidojimo vietos, bilinių personažų, Dievo, laidojimo atributų motyvai.

4. Išanalizavus turimą medžiagą galima konstatuoti, kad tarp eufemizmų pasitaiko atvejų, kai eufemizuojamas pats eufemizmas. Dažnai senesnę eufemizmą išstumia naujesnis. Remiantis tabu reiškiniu aiškinamas senųjų gyvatės, meškos ir kitų gyvūnų pavadinimų išnykimas daugelyje indoeuropiečių kalbų. Senasis gyvatės pavadinimas yra *angis*, meškos – *lokys*. Vadinasi, žodžiai *gyvatė, meška* yra eufemizmai. Aptariant kitus šių gyvūnų pavadinimų eufemizmus, jau aptariami eufemizmo eufemizmai. Senesnis eufemizmas gali egzistuoti greta naujesnio, bet naujesnis vartojamas daug dažniau ir plačiau. Taip yra atsitikę su vaikų atsiradimo aiškinimais. Vaizdinys, kad vaikas gautas iš vandens, yra senesnis, o kad jį gandras atnešė – naujesnis.

5. Kitose pasaulio šalyse vartojami eufemizmai savo raiška ir įvaizdžiais artimi lietuviškiems, nes tabu principas yra visuotinis. Daugiausiai esama panašumo, kai eufemizuojami dalykai turi mitinį, religinį pagrindą (len. *pójść do Abrahama na piwo*, liet. *važiuoti pas Abraomą alaus gerti*). Skirtumų atsiranda tuomet, kai pradedami eufemizuoti dalykai, susiję su etiketu, tvarkingumu, miesto kultūros atsiradimu. Turint daugiau ir įvairesnės medžiagos išvada galėtų būti ir kitokia. Esama panašumų, kurie leidžia daryti prielaidą, kad eufemizmai gali būti pasiskolinti ne tik kaip leksiniai vienetai, bet kaip kultūrinio konteksto elementai, pvz., sifilis skirtingose kalbose eufemizuojamas panašiai (len. *francuska choroba*, ru. *французский насморк*, ang. *malady of France*, kro. *francuska bolest*).

Šaltinių ir literatūros sąrašas

1. Ayto John, 2000, *Dictionary of Euphemisms*, London: Bloomsbury.
2. Anglickienė Laima, 2006, *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Kaunas: Versus Aureus.
3. AuM – *Aukštaičių melodijos*, 1990, Burkšaitienė Laima, Krištopaitė Danutė (sud.), Vilnius: Vaga.
4. Balys Jonas, 1986, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, Silver spring: Lietuvių tautosakos leidykla.
5. Bartmiński Jerzy, 2009, *Stereotypy mieszkają w języku*, Lublin: UMCS.
6. Beresnevičius Gintaras, 1995, *Sielos fenomenologijos įvadas*, Lietuvos kultūros tyrinėjimai, t. 1, 49–139.
7. Biedermann Hans, 2002, *Naujasis simbolių žodynas*, Vilnius: Mintis.
8. Bloomfield Leonard, 1969, *Language*, London: George Allen & Unwin LTD.
9. Būga Kazimieras, 1959, *Rinktiniai raštai 2*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
10. Dąbrowska Ana, 1992, Eufemizmy mowy potocznej, *Język a Kultura*, t. 5, 119–176.
11. Dundulienė Pranė, 1982, *Lietuvių etnologija*, Vilnius: Mokslas.
12. Elisonas Jurgis 1930, *Vilkas tautosakoje*, In: *Mūsų tautosaka 2*, Kaunas: Hum. m. fak. Tautosakos komisijos leidinys, 127–144.
13. Frazer J. G., 1936, *The golden bough, II. Taboo and the perils of the soul*, London: Macquillan and Co.
14. Freud Sigmund, 2010, *Totemas ir tabu*, Vilnius: Vaga.
15. FŽ – *Frazeologijos žodynas*, 2001, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
16. Gaivenis Kazimieras, Stasys Keinys (sud.), 1990, *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
17. Gimbutienė Marija, 1994, *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, Vilnius: Mintis
18. *Gyvatės akys. Japonų pasakos*, 1968, Vilnius: Vaga.

19. Grose Francis, 1796, *Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*, London.
In: www. archive.org.
20. Gudavičius Aloyzas, 2009, *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
21. Holder R. W., 2003, How not to say what you mean, *Dictionary of euphemisms*, Oxford: Oxford university press.
22. HWR – *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, 1996, T. 3, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
23. Imbrasienė Birutė, 1990, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius: Lietuvos Liaudies kultūros centras
24. Jasiūnaitė Birutė, 1995, Endriejaviškių pejoratyvinė leksika (Neigiamieji žmogaus apibūdinimai), *Kalbotyra* 44 (1), 35–57.
25. Jasiūnaitė Birutė 1998, Mūsų maloniniai kreipiniai, *Kalbotyra* 47 (1), 43–59.
26. Jasiūnaitė Birutė, 2001, „Gužutis vaiką parnešė!“ (Nepaprasta žmogaus kilmė frazeologijoje). *Baltistica* XXXVI (2), 277–297.
27. Jasiūnaitė Birutė, 2005, Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos, *Baltistica* VI, 101–117.
28. Jasiūnaitė Birutė, 2010, *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
29. Jasiūnaitė Birutė, 2011, Velnio pavadinimai pagal gyvenamąją vietą lietuvių tarmėse ir tautosakoje, *Baltistica* 46 (1), 87–106.
30. Jasiūnaitė Birutė, 2012, Spalva kaip velniavardžių motyvuojantis požymis, *Baltistica* 47 (1), 103–120.
31. Jasiūnaitė Birutė, Marius Smetona, 2013, Eufemistiniai gyvatės pavadinimai, *Baltistica* XLVIII (2), 313–329.
32. JB – Jonas Balys, *Raštai* 1–5, Vilnius: LLTI, 1998–2004.
33. Juod Kn – *Juodoji knyga*, 2004, Jonas Basanavičius (sud.), Vilnius: LLTI.
34. Kabašinskaitė Birutė, 1998, Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
35. Karaliūnas Simas, 1997, *Kalba ir visuomenė*, Vilnius: LKI.

36. Klimka Libertas, 2005, Trejų devynerių vainikas, *Šiaurės Atėnai* Nr. 754.
37. Koženiauskienė Regina, 2001, Retorika: iškalbos stilistika, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
38. Koženiauskienė Regina, 2006, Daiktavardžių deminutyvų eufemija advokatų kalbose, Specialybės kalba: tyrimas ir dėstymas. Mokslinės konferencijos darbai, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 81–88
39. Koženiauskienė Regina. 2009: Juridinės retorikos pagrindai, Vilnius: Registrų centras.
40. Krėvė–Mickevičius Vincas, 1930, *Mūsų tautosaka*, t. II, Kaunas.
41. Kudirka Robertas, 2012, Senoji ir naujoji eufemija. Grafinė eufemija elektroniniame diskurse, 6(2012) in *www.lietuviukalba.lt*.
42. Kuna Branko, 2007, Identifikacija eufemizama i njihova tvorba u hrvatskom jeziku, *Fluminensia* 19(1), 95–113.
43. Kuna Branko, 2005, Eufemizmi u privatnoj i javnoj komunikaciji, *Književna revija*, 165–173.
44. Kuzavinis Kazimieras, Bronys Savukynas, 1987, Vardų kilmės žodynas, Vilnius: Mokslas,
45. Lemac Tin, 2010, Disfemistička ulegnuća i eufemistička poravnanja pjesničkoga taksta Tatjane Gromače, *Fluminensia* 22(1), 69–84.
46. LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika*, 1977, Kazys Morkūnas (ats. red.), Vilnius: Mokslas.
47. LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
48. LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt>
49. LP – *Lietuviškos pasakos*, 1945, Kaunas: Valstybinė grožinė literatūros leidykla. Jie kaip pavyzdžių šaltiniai ir kaip literatūra
50. LPĮ – *Lietuviškos pasakos įvairios* 1–4, Jonas Basanavičius (sud.), Vilnius: Vaga, 1993–1998.
51. LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai* 2, 2008, Lilija Kudirkienė (red.), Vilnius: LLTI.

52. LU – *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*, 2008, Daiva Vaitkevičienė (sud.), Vilnius: LLTI.
53. Marcinkevičienė Nijolė, 1998, *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
54. Marcinkevičienė Rūta, 1998, Eufemijos grimasos, *Kalbos kultūra* 71, 75–78.
55. ME – *Mitologijos enciklopedija* 1–2, Vilnius: Vaga, 1997–1999.
56. MedE – *Medicinos enciklopedija* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
57. Melvyn C. Resnick, Robert M. Hammond, 2011, *Introducción a la historia de la lengua española*, Washington: Georgetown University Press.
58. Neaman Judith S., Carole G. Silver, 1990, *Kind Words: A Thesaurus of Euphemisms*, New York: Avon Books.
59. OPS – *Ožkabalių pasakos ir sakmės*, 2001, Jonas Basanavičius (sud.), Vilnius: LLTI.
60. Partridge Eric, 2007, *The Concise New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English*, London: Routledge.
61. Paukštytė Rasa, 1999, *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime*, Vilnius: Diemedžio leidykla.
62. Paulauskas Jonas, 1987, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslas.
63. Piškinaitė–Kazlauskienė Laura, 1995, *Bitininkystė Lietuvoje. XVI – XX a. pirmoji pusė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
64. Počiulpaitė Alė, 1991, Apvaizda, Adomas ir Ieva, Šventoji šeima, *Liaudies kultūra* 4, 40–44.
65. Rawson Hugh, 2003, *Rawson's Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk: Being a Compilation of Linguistic Fig Leaves and Verbal Flourishes for Artful Users of the English Language*, Edison, New Jersey: Castle Books.
66. Sabaliauskas Algirdas, 1990, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.

67. Sauka Leonardas, 2008, *Pasaka Eglė žalčių karalienė*, t. III, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
68. Smetona Marius, 2013, Gimdymo eufemizmai lietuvių kalboje, *Šiuolaikinės stilistikos kryptys ir problemos : mokslo straipsnių rinkinys*, Vilnius: Edukologija, 143-149.
69. Smetona Marius, 2014, Eufemistiniai gyvatės pavadinimai pagal gyvenamąją vietą ir elgesį, Lietuvių kalba, *www.lietuviukalba.lt*.
70. Stepanovas Jurijus 2003, Prasmė, absurdas ir eufemizmai, *Respectus philologicus. VU Kauno humanitarinio fakulteto mokslo darbai* 4 (9), 7–10.
71. Stryczynska–Hodyl Ewa, 2009, Užkeikimai, magiškos formulės ir vardų problema baltų „Žalčių karalienės“ variantuose, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 8, 28–34.
72. Šeškauskaitė Daiva, 2011, Erotika tautosakoje. Sargeliai: Kruenta
73. Šlekonytė Jūratė, 2007, *Šarkos įvaizdis lietuvių ir kitų Europos tautų pasaulyje*, Tautosakos darbai XXXIII, 99 –100.
74. Šmitas Pēteris, 2004, *Latvių mitologija*, Vilnius: Aidai.
75. TLE I – *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, 1985, t. 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
76. *Tūkstantis ir viena naktis. Arabų pasakos* 5, 1995, Vilnius: Alma littera.
77. Urbutis Vincas, 1978, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.
78. Vaitkevičienė Daiva, 2005, Lietuvių užkalbėjimų šaltiniai, Elektroninis sąvadas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
79. Valančius Motiejus, 1934, Gdynės papročiai ir prietarai, *Gimtasai kraštas*, Nr. 1, Šiauliai: Šiaulių kraštotyros draugija.
80. Vėlius Norbertas, 1977, *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*, Vilnius: Vaga.
81. Vėlius Norbertas, 1987, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*, Vilnius: Vaga.
82. Vėlius Norbertas, 2003, *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
83. VV – *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*, 1998, Jonas Basanavičius (sud.), Vilnius: LLTI.

84. www.anekdotaijums.lt
85. www.matica.hr
86. www.mircea-eliade.com
87. www.proin.ktu.lt
88. www.raudonojikygyta.lt
89. lt.wikipedia.org
90. Zavjalova Marija, 1998, Lietuvių ir rusų užkalbėjimų nuo gyvatės pasaulio modelių palyginimas, *Tautosakos darbai* 9 (16), 62–107.
91. Zavjalova Marija, 1998, Daiktų pasaulis lietuvių užkalbėjimuose, *Tautosakos darbai* (15), 149–162.
92. Zinkevičius Zigmas, 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
93. Zinkevičius Zigmas, 1980, Lietuvių klabos ištartinė gramatika, t. 1, Vilnius: Mokslas.
94. Балкуте Рита, Кляус Владимир Л., 2011, Рассказы о Большом Змее в Литве и в Забайкалье (Король змей и Полоз): опыт сопоставительного анализа сюжетики, In: *Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos. Tarptautinė mokslo konferencija akademikui V. Toporovui atminti*, Vilnius: Valstybės žinios, 68–70.
95. Бенвенист Эмиль, 1974, *Общая лингвистика*, Москва: Прогресс.
96. Видлак С., 1965, Проблема эвфемизма на фоне теории языкового поля, In: *Этимология*, Москва: Наука, 267–285.
97. Войтович Валерий, 2002, *Українська міфологія*, Київ: Либідь.
98. Гамкрелидзе Томаз В., Иванов Вячеслав Вс., 1984, *Индоевропейский язык и индоевропейцы* 2, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета.
99. Гриненко Галина В., 1995, Магия и логика истинных имен, In: *Логический анализ языка. Истина и истинность в культуре и языке*, Москва: Наука, 64–69.
100. Гура А. В., 1984, Ласка (*Mustela nivalis*) в славянских народных предсказаниях, In: *Славянский и балканский фольклор*, Москва: Наука, 130–157.

101. Жанузаков Т. Ж., 1971, Обычаи и традиции в казахской антропонимии, *Этнография имён*, Москва: Наука.
102. Жельвис Владимир И., 2001, *Поле брани. Сквернословие как социальная проблема*, Москва: Ладомир.
103. Журавлев Анатолий Ф., 2005, *Язык и миф*, Москва: Индрик.
104. Крысин Леонид П., 2000, *Эвфемизмы в современной русской речи, Русский язык конца XX столетия (1985–1995)*, отв. ред. Е. А. Земская, Москва, 334–408.
105. Ларин Борис А., 1961, Об эвфемизмах, *Учёные записки ЛГУ (серия филологических наук)* 60 (301), 110–117.
106. Левкиевская Елена Е., 1993, Мифологические имена – апотропеи в Карпатском ареале, In: *Символический язык традиционной культуры*, Москва: Наука.
107. Мечковская Нина Б., 1998, *Язык и религия*, Москва: ФАИР.
108. МНМ – *Мифы народов мира* 1, 1991, Москва: Советская энциклопедия.
109. Москвин В. П., 2001, Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования, *Вопросы языкознания*, № 3, 58–67.
110. Новиков Юрий А., 2009, Архаические элементы в заговорах старообрядцев стран Балтии, In: *Daugavpils universitāte humanitāro zinātņu vēstnesis* 15, 7–14.
111. Потехня Александр А., 2006, Из записок по русской грамматике, In: *Язык фольклора*, Москва: Флинта-Наука, 68–98.
112. Пюрбеев Григорий Ц., 1982, Речевой этикет и язык жестов у монголов и калмыков, In: *Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР*, Москва: Наука, 117–123.
113. РЗЗ – *Русские заговоры и заклинания*, 1998, ред. В. П. Аникин, Москва: Издательство Московского университета.
114. Свешникова Н. Т., 1994, Румынские загадки о волке, *Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Загадка как текст*, Москва: Индрик.

115. СД – *Славянские древности* 1–4, Никита И. Толстой (ред.), Москва: Международные отношения, 1995–2009.
116. Сыдыкбекова Д., 1982, Особенности коммуникативного поведения киргизов, In: *Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР*, Москва: Наука, 132–140.
117. Токарев Сергей А., 1957, *Религиозные верования восточнославянских народов XIX–начала XX в.*, Москва, Ленинград: Издательство академий наук СССР.
118. Толстая Светлана М., 1998, Магические способы распознавания ведьмы, *Studia mythologica Slavica* 1, 141–152.
119. Толстой Никита И., 1995, *Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*, Москва: Индрик.
120. Трубачев Олег Н., 1958, Из истории табуистических названий, In: *Вопросы славянского языкознания*, вып. 3, Москва: Изд-во Академии Наук СССР, 120–126.
121. Черепанова Ольга А., 1983, *Мифологическая лексика русского Севера*, Ленинград: Наука.
122. Черепанова, Ольга А., 1983а, Роль имени собственного в мифологической лексике, In: *Язык жанров русского фольклора*, Петрозаводск, 74–84.

Santrumpos

A - Auszra

A. Baran - Antano Baranausko raštai.

A. Strazd - Antano Strazdo raštai.

A. Venci - Antano Venclovos raštai.

A. Vien - Antano Vienuolio-Žukausko raštai.

Ad - Adutiškis, Švenčionių r.

Alk - Alksnėnai, Vilkaviškio r.

Alks - Aleksandravėlė, Rokiškio r.

Als - Alsėdžiai, Plungės r.

Alv - Alovė, Alytaus r.

Alvt - Alvitas, Vilkaviškio r.

An - Anykščiai.

Ant - Antalieptė, Zarasų r.

Antš - Antašava, Kupiškio r.

Arm - Armoniškės, Varanavo r., Gardino sritis, Baltarusija.

Asv - Asava, Varanavo r., Gardino sritis, Baltarusija.

AuM - Aukštaičių melodijos.

B - Iacob Brodowskij Lexicon Germano-Lithvanicvm et Litvanico-Germanicvm.

Bb - Babtai, Kauno r.

Bd - Būdvietis, Lazdijų r.

Bgs - Bagaslaviškis, Širvintų r.

Bgt - Bagotoji, Marijampolės r.

Br - Barzdai, Šakių r.

Brb - Balbieriškis, Prienų r.

Brs - Barstyčiai, Skuodo r.

Brsł - Breslauja, Vitebsko sritis, Baltarusija.

Brš - Birštonas, Prienų r.

Brt - Bartninkai, Vilkaviškio r.

Brž - Biržai.

Bs - Jono Basanavičiaus raštai.

Bsg - Baisogala, Radviliškio r.

Bt - Batakliai, Tauragės r.

BŽ - J. Baronas. Rusų lietuvių žodynas. Antras naujai parašytas kirčiuotas leidimas.

Č - Čedasai, Rokiškio r.

Čb - Čiobiškis, Širvintų r.

Čk - Čekiškė, Kauno r.

Dbč - Dubičiai, Varėnos r.

Dbk - Debeikiai, Anykščių r.

Nj - Naujamiestis, Panevėžio r.

Dg - Daugai, Alytaus r.

Dgč - Degučiai, Zarasų r.

Dgl - Daugailiai, Utenos r.

Dglš - Daugėliškis, Ignalinos r.

Dgp - Daugpilis.

Krkl - Karklėnai, Kelmės r.

Dkk - Duokiškis, Rokiškio r.

Dkš - Daukšiai, Marijampolės r.

Dkšt - Dūkštas, Ignalinos r.

Dr - Darbėnai, Kretingos r.

- Drsk - Druskininkai.
- DrskŽ - Druskininkų tarmės žodynas.
- Ds - Dusetos, Zarasų r.
- Dsn - Dysna, Ignalinos r.
- DūnŽ - Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas.
- Dv - Dieveniškės, Šalčininkų r.
- Eiš - Eišiškės, Šalčininkų r.
- End - Endriejavas, Klaipėdos r.
- Ēr - Ēriškiai, Panevėžio r.
- Erž - Eržvilkas, Jurbarko r.
- Fr - Preussisches Wörterbuch ... von H. Frischbier.
- FŽ - Frazeologijos žodynas.
- Gd - Gadūnavas, Telšių r.
- Ggr - Gegrėnai, Plungės r.
- GK - Gimtoji Kalba.
- G1 - Gelgaudiškis, Šakių r.
- Glv - Gelvonai, Širvintų r.
- Gmž - Silvestro Gimžausko raštai.
- Grd - Girdiškė, Šilalės r.
- Grg - Gargždai, Klaipėdos r.
- Grk - Girkalnis, Raseinių r.
- Grl - Garliava, Kauno r.
- Grš - Griškabūdis, Šakių r.
- Gršl - Grūšlaukis, Kretingos r.
- Grv - Gervėčiai, Astravo r., Gardino sritis, Baltarusija.
- Grz - Gruzdžiai, Šiaulių r.
- Gs - Geistarai, Vilkaviškio r.
- HWR - Historisches Wörterbuch der Rhetorik
- I. Simon - Ievos Simonaitytės raštai.
- I. Šein - Igno Šeiniaus raštai.
- IM - L. Ivinskis. Kalendorius arba metaskaitlius.
- Yl - Ylakai, Skuodo r.
- J - Litovskij slovar' A. Juškeviča s' tolkovaniem' slov' na russkom' i polskom' jazykach'.
- J. Ap - Juozo Apučio raštai.
- JB - Jono Balio raštai.
- J. Jabl - Jono Jablonskio raštai.
- J. Paukš - Juozo Paukštelio raštai.
- Jd - Juodaičiai, Jurbarko r.
- JD - Lietuviškos dainos užrašytos par Antaną Juškevičę
- Jdr - Judrėnai, Klaipėdos r.
- JJ - Jonas Juška.
- Jnš - Joniškis.
- Jnšk - Joniškėlis, Pasvalio r.
- JnšM - Joniškis, Molėtų r.
- Jrb - Jurbarkas.
- Jsv - Josvainiai, Kėdainių r.
- Jž - Jūžintai, Rokiškio r.
- K - Littauisch-deutsches Wörterbuch von Friedrich Kurschat.
- Kal - Kalnalis, Kretingos r.
- Kb - Kabeliai, Varėnos r.

- Kdn - Kėdainiai
- Kkl - Kiaukliai, Širvintų r.
- Kl - Kuliai, Plungės r.
- Klm - Kelmė
- Klov - Klovainiai, Pakruojo r.
- Klp - Klaipėda.
- Kls - Kalesninkai, Šalčininkų r.
- Klt - Kaltanėnai, Švenčionių r.
- Kltn - Kaltinėnai, Šilalės r.
- Klvr - Kalvarija, Marijampolės r.
- KlvrŽ - Žemaičių Kalvarija, Plungės r.
- Km - Kamajai, Rokiškio r.
- Kn - Kaunas.
- Kp - Kupiškis.
- Kpč - Kapčiamiestis, Lazdijų r.
- Kpr - Kupreliškis, Biržų raj.
- Krg - Kretingalė, Klaipėdos r.
- Krok - Krokialaukis, Alytaus r.
- Krs - Karsakiškis, Panevėžio r.
- Krsn - Krosna, Lazdijų r.
- Krš - Kuršėnai, Šiaulių r.
- Krtn - Kretinga.
- Krž - Kražiai, Kelmės r.
- Kt - Keturvalakiai, Vilkaviškio r.
- Ktk - Kuktiškės, Utenos r.
- Kv - Kvėdarna, Šilalės r.
- Kvr - Kavarskas, Anykščių r.
- KzR - Kazlų Rūda, Marijampolės r.
- KŽ - Aleksandras Kuršaitis Lietuviškai-vokiškas žodynas.
- L - Antanas Lalis Lietuviškos ir angliškos kalbų žodynas.
- L. Dovyd - Liudo Dovydeno raštai.
- Lb - Labanoras, Švenčionių r.
- Lbv - Liubavas, Marijampolės r.
- LBŽ - Lietuviškas botanikos žodynas.
- Lc - Leckava, Mažeikių r.
- Ldv - Lyduvėnai, Kelmės r.
- Lel - Leliūnai, Utenos r.
- Lex - Lexicon Lithuanicum.
- Lk - Luokė, Telšių r.
- LKA - Lietuvių kalbos atlasas.
- Lkč - Lekėčiai, Šakių r.
- LKE - Lietuvių kalbos enciklopedija.
- LKK - Lietuvių kalbotyros klausimai. Lkm - Linkmenys, Ignalinos r.
- Lkv - Laukuva, Šilalės r.
- LKŽ - Lietuvių kalbos žodynas.
- Lkž - Laukžemis, Kretingos r.
- Lkš - Lukšiai, Šakių r.
- Ll - Lioliai, Kelmės r.
- Lnk - Lenkimai, Skuodo r.
- LnkV - Linkuva, Pakruojo r.
- Vrn - Varėna.
- LP - Lietuviškos pasakos.
- Lp - Leipalingis, Lazdijų r.
- LPP - Lietuvių patarlės ir priežodžiai.

- LPĮ – Lietuviškos pasakos įvairios (Sud. J. Basanavičius)
- Lš – Liškiava, Varėnos r.
- LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LU – Daiva Vaitkevičienė “Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės”.
- Lzd – Lazdijai.
- LzP – Lazdynų Pelėdos raštai.
- M. Katil – Mariaus Katiliškio raštai.
- M. Valanč – Motiejaus Valančiaus raštai.
- Mc – K. Maciaus raštai ir papildymai prie A. Juškos žodyno.
- ME – Mitologijos enciklopedija.
- MedE – Medicinos enciklopedija.
- Ml – Mielagėnai, Ignalinos r.
- Mlt – Molėtai.
- MP – Jokūbo Morkūno postilė.
- Mrc – Marcinkonys, Varėnos r.
- Mrj – Marijampolė.
- Mrk – Merkinė, Varėnos r.
- Mrs – Miroslavas, Alytaus r.
- Ms – Mosėdis, Skuodo r.
- Msn – Musninkai, Širvintų r.
- Mt – P. Matulionio raštai.
- MTs – Mūsų Tautosaka.
- Mž – Mažvydas.
- Mžk – Mažeikiai.
- Mžš – Miežiškiai, Panevėžio r.
- N – Wörterbuch der Littauischen Sprache von G. H. F. Nesselmann.
- Nč – Nočia, Varanavo r., Gardino sritis, Baltarusija.
- NdŽ – Lietuvių rašomosios kalbos žodynas. Lietuviškai-vokiška dalis.
- Nm – Kudirkos Naumiestis, Šakių r.
- Nmč – Nemenčinė, Vilniaus r.
- Nmk – Nemaškščiai, Raseinių r.
- NmŽ – Žemaičių Naumiestis, Šilutės r.
- NS – Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos.
- Nv – Nevarėnai, Telšių r.
- On – Onuškis, Rokiškio r.
- OPS – Ožkabalių pasakos ir sakmės
- OZ – Jan Otrębski. Wschodniolitewskie narzecze twereckie. Częsz III. Zapożyczenia słowiańskie.
- P. Cvir – Petro Cvirkos raštai.
- P. Vaič – Prano Vaičiaieio raštai.
- Pc – Pociūnėliai, Radviliškio r.
- Pg – Pagiriai, Kėdainių r.

- Pgr - Pagramantis, Tauragės r.
- Pin - Piniava, Panevėžio r.
- Pjv - Pajevonys, Vilkaviškio r.
- Pl - Palėvenė, Kupiškio r.
- Plik - Plikiai, Klaipėdos r.
- Plk - Plokščiai, Šakių r.
- Plng - Palanga.
- Pls - Pelesa, Varanavo r., Gardino sritis, Baltarusija.
- Plš - Palūšė, Ignalinos r.
- Plt - Plateliai, Plungės r.
- Plut - Plutiškės, Marijampolės r.
- Plv - Pilviškiai, Vilkaviškio r.
- Plvn - Palėvenėlė, Kupiškio r.
- Pn - Panevėžys.
- Pnd - Pandėlys, Rokiškio r.
- PnmR - Panemunis, Rokiškio r.
- Pns - Punksas, Suvalkų vaivadija, Lenkija.
- Pp - Papilė, Akmenės r.
- PP - Pasakos apie paukščius. Hugo Scheu und Alexander Kurschat
- Prk - Priekulė, Klaipėdos r.
- Prn - Prienai
- Prng - Paringys, Ignalinos r.
- Ps - Pasvalys.
- Pšl - Pušalotas, Pasvalio r.
- Pt - Gabrielės Petkevičaitės-Bitės raštai.
- Pvn - Pavandenė, Telšių r.
- Rd - Radviliškis.
- Rdm - Rudamina, Lazdijų r.
- Rdš - Rūdiškės, Trakų r.
- Rg - Ragainė.
- Rgvl - Raguvėlė, Anykščių r.
- Rk - Rokiškis.
- Rm - Ramygala, Panevėžio r.
- Rod - Rodūnia, Varanavo r., Gardino sritis, Baltarusija.
- Rs - Raseiniai.
- Rš - Rimšė, Ignalinos r.
- Rt - Rietavas, Plungės r.
- Rtn - Ratnyčia, Varėnos r.
- Rtr - J. Ryteris Lietuviškai-latviškas žodynas.
- Rūd - Rūdninkai, Šalčininkų r.
- S. Nėr - Salomėjos Nėries raštai.
- Sab - Adolfo Sabaliausko raštai ir vertimai.
- Sb - Subačius, Kupiškio r.
- Sch - Litauisches Lesebuch und Glossar von August Schleicher.
- SD - Konstantinas Sirvydas Dictionarium trium lingvarum.
- Sd - Seda, Mažeikių r.
- Sdr - Sudargas, Šakių r.
- Ser - B. Sereiskis. Lietuviškai-rusiškas žodynas.
- Sg - Saugos, Šilutės r.
- Skd - Skuodas.
- Skdv - Skaudvilė, Tauragės r.
- Skm - Skiemionys Anykščių r.
- Skp - Skapiškis, Kupiškio r.

Skr - Skirsnemunė, Jurbarko r.
 Skrd - Skriaudžiai, Prienų r.
 Sl - Salos, Rokiškio r.
 Sld - Saldutiškis, Utenos r.
 Slk - Salakas, Zarasų r.
 Slm - Salamiestis, Kupiškio r.
 Sln - Matas Slančiauskas tautosakos rinkėjas (iš Žagarės–Joniškio apylinkių).
 Slnt - Salantai, Kretingos r.
 Slv - Slavikai, Šakių r.
 Sml - Smilgiai, Panevėžio r.
 Smln - Smalininkai, Jurbarko r.
 Smn - Simnas, Alytaus r.
 Snt - Sintautai, Šakių r.
 Sr - Felikso Sragio užrašyti žodžiai.
 Srd - Seredžius, Jurbarko r.
 Srj - Seirijai, Lazdijų r.
 Ss - Sasnava, Marijampolės r.
 Ssk - Siesikai, Ukmergės r.
 Stak - Stakiai, Jurbarko r.
 Str - Strūnaitis, Švenčionių r.
 Sug - Suginčiai, Molėtų r.
 Stl - Stulgiai, Kelmės r.
 Sur - Surdegis, Anykščių r.
 Sv - Svėdasai, Anykščių r.
 Svn - Suvainiškis, Rokiškio r.
 S. Dauk - Simono Daukanto rašta
 Š - J. Šlapelio darbai. i.
 Šauk - Šaukėnai, Kelmės r.
 Šd - Šeduva, Radviliškio r.
 Šk - Šakiai.
 Škn - Šakyna, Šiaulių r.
 Šlč - Mato Šalčiaus žodynelis ir raštai.
 Šlčn - Šalčininkai.
 Šll - Šilalė.
 Šln - Šiaulėnai, Radviliškio r.
 Šmn - Šimonys, Kupiškio r.
 Šmk - Šimkaičiai, Jurbarko r.
 Šn - Šunskai, Marijampolės r.
 Šr - Širvintos.
 Štk - Šateikiai, Plungės r.
 Šts - Šatės, Skuodo r.
 Šv - Švėkšna, Šilutės r.
 Švnč - Švenčionys.
 Tat - Antano Tatarės raštai.
 TDr - Tautosakos Darbai.
 Tj - Taujėnai, Ukmergės r.
 Tl - Telšiai.
 TLE - Tarybų Lietuvos enciklopedija.
 Tilž - Tilžė.
 Tn - Teneniai, Šilalės r.
 Tr - Traupis, Anykščių r.
 Trg - Tauragė.
 Trgn - Tauragnai, Utenos r.
 Trk - Tirkšliai, Mažeikių r.
 Trš - Tryškiai, Telšių r.
 Tršk - Troškūnai, Anykščių r.
 Tv - Tverai, Plungės r.
 Tvr - Tverečius, Ignalinos r.

- TŽ – Tauta ir Žodis.
- Upn – Upninkai, Jonavos r.
- Ut – Utena.
- Užp – Užpaliai, Utenos r.
- Užv – Užventis, Kelmės r.
- V. Bub – Vytauto Bubnio raštai.
- Vaižg – Vaižganto raštai.
- Varn – Varniai, Telšių r.
- Vb – Vabalninkas, Biržų r.
- Vdk – Viduklė, Raseinių r.
- Vdš – Vidiškės, Ignalinos r.
- Vdžg – Vadžgirys, Jurbarko r.
- Vg – Vaiguva, Kelmės r.
- Vkš – Viekšniai, Mažeikių r.
- Vl – Veliuona, Jurbarko r.
- Vlk – Valkininkai, Varėnos r.
- Vlkv – Vilkiškis.
- Vlž – Velžys, Panevėžio r.
- Vn – Vainutas, Šilutės r.
- Vnž – Antano Vienažindžio raštai.
- VP – M. Valančius Patarles Zemajcziu.
- Vrb – Virbalis, Vilkiškio r.
- Vs – Veisiejai, Lazdijų r.
- VšR – Višakio Rūda, Marijampolės r.
- Všt – Vištytis, Vilkiškio r.
- VV – Iš gyvenimo vėlių bei velnių (sud. J. Basanavičius)
- Vv – Veiveriai, Prienų r.
- Vvr – Veiviržėnai, Klaipėdos r.
- Vž – Vėžaičiai, Klaipėdos r.
- Vžns – Vyžuonos, Utenos r.
- Žal – Žalioji, Vilkiškio r.
- Žb – Žiobiškis, Rokiškio r.
- Žd – Židikai, Mažeikių r.
- Žg – Žagarė, Joniškio r.
- Žgč – Žygaičiai, Tauragės r.
- Žl – Želva, Ukmergės r.
- Žlv – Juozapo Želvavičiaus raštai.
- Žml – Žeimelis, Pakruojo r.
- Zr – Zarasai.
- ZtŽ – Zietelos šnektos žodynas.
- Žvr – Žvirgždaičiai, Šakių r.
- P33 – Русские заговоры и заклинания.
- СД – Славянские древности.

Lietuvių kalbos eufemizmų rodyklė

A

Abraomo alus padarytas, 151
Agota, 61
akėčios suiro, 138, 145
akelė padakelė, 42, 67
akis dengti su lenta, 149
akis užmerkti / sumerkti /
užverti amžinai /amžiams, 149
akis užspaudyti/užspausti, 149
aklukė, 67
akmens žiedas, 96
alų gerti pas Abraomą, 151
amerikonas atplaukė, 143, 145
amunicija, 124
amžiams nutilti, 150
amžinai užmigdyti, 149
amžinai užmigti, 149
ant kalnų važiuoti, 146
ant kapų išvažiuoti / išeiti, 146
ant lentos būti / išsitiesti /
atsigulti, 149
ant liesos kumelės joti, 121
ant savęs turėti / atsirasti /
būti, 133
ant svieto pašaukti, 139
antras galas, 118, 130
apivarai pasileidžia, 112
apsireikalauti, 106

apsivėjuoti, 103, 105
Ar su žydu gulėjai?, 96
arklinė, 56, 59
arklio auksas, 96, 98
arklius girdyti, 110, 114
arklių pažiūrėti, 105, 106, 110,
114
arklys pasileido, 96
atdara vaistinė, 95
atėjo su maišu, 102
atgalios anga, 100
atnešė bobulė, 142, 143
atvažiavo Gabalis, 98, 104
atvažiavo svečias be dantų,
144, 145
atvažiuoti, 143, 145
atžagariokas, 83
aukselis, 38, 42, 43
auksinė padauksinė, 42
auksutė, 42, 43
aukštyr žiūrėti, 149
avelių ganyti pas Abraomą
nuėjo, 146

B

bacionas / garnys / bacėnas /
gandras / gužutis / starkas /
atnešė / parnešė / ansviedė /
įmetė /apsilankė, 141, 142

baltgalvė veiza par spragą, 95
balti žiedai, 132
baltoji, 86, 87
baltoji kiaulė, 86, 87
bambukas, 127
barškolos, 127, 129
barškuolas, 127, 129
bebežė, 77, 78
benagis, 127
bičiulė, 88
bičiulienė, 88, 89
bičiulis, 82, 84
bimbalas, 129
bimbelekas, 127
birbiza/birbisa, 118
bizdė, 87
biznoji, 41
blakstienas užmerkti, 149
blynas, 98
bloga, 49
bloga blogybė, 49
blogybė, 49
boba sugriuvo, 138, 145
bobų dienos, 132, 134
braškė, 86
braškė, 118, 120
brizgauodegė, 41
brizgauodegė pabrizgauodegė,
42
būkai, 127
bukis, 127
bulis verčia duris, 105

bulveles sunkti, 111, 113
burna priaugo, 100
burna šiktie, 100
burną plėšti, 100

C

cangė, 65, 66
cangė angė, 65, 66
cengė angė, 65, 66
ciocė, 116, 120

Č

čigonai susikraustė, 143
čilbutė, 52, 53
čiončė, 65, 66
čiulbutė, 38, 52, 53
čiurčiukas, 111
čiurčiur, 111
čiuris, 131
čiuriukas, 111
čiūrynė, 122, 131
čiūžė, 52
čiužė čiuželaitė, 88
čiuženutė, 53, 88
čiūžinas, 52, 53
čiužinė, 88
čiužu čiužutė, 38, 52, 53
čiužūnaitė, 88
čiužys, 53, 83

D

dėdienė, 116
devintan vainikan, 106
devynbalsė, 81, 84
devynbalsė po pamatų, 72
didelis reikalas, 109
didžiagerklis, 82, 84
dienas baigti, 151
Dievas atėmė / pasiėmė / pašaukė, 150
Dievas užmerks akis, 149
dygti / pridyti, 143
drapanės, 132, 136
drėksti ožius, 100
dryža padryža, 38
dryžoji, 39
dryžuotukė, 38, 39
dryžė, 38, 39, 40
dugnas, 118
dugnelį pamesti, 102
duginė, 118
dugnolis, 118
dūlė, 116
dumtuvę paleisti, 102, 104
dūšia susisuko, 99
dūšią atiduoti Dievui, 150
dūšią išleisti į antrą pasaulį, 150, 152
dūšią nulenkti, 150, 152
dvasią paleisti / išleisti, 150
dzingolas, 127, 129

džiaugsmo liga sirgti, 139, 144

E

eiti su Dievu pasišnekėti, 146

G

gad gadica, 68
geldalė, 123
geležė, 42, 43
geležiavuodegė, 41
geležinė gyvatė, 42, 43
geležinė kirmėlė, 38, 42, 43
geležinė pageležinė, 42
geležiniauodegė, 38, 41, 42
geltonoji gyvatė, 39
gembatė, 65
gera vieta, 120
gerutė, 38, 49
giltinė, 69
gimbatė, 65
girinė, 46, 47
girna, 116
gyvačių motina, 62, 65
gyvačių Viešpatas, 62
gyvas daiktas, 92
gyvas žuvis gaudyti, 140
gyvatė lengvoji, 38, 53
gyvatė piktoji, 49
gyvatė sunkioji, 53
gyvatė šaltauodegė, 41
gyvatė žalčiadantė, 41

gyvatinė šaltininė, 38, 46, 47,
56, 57
gyveras, 130
gnyžėlė, 86
graži paukštytė, 54
greitukė, 73
grūstis, 121
gumtas, 132

I

Ieva, 61
ilgaausė, 87
ilgačiotė, 41
ilgatė, 41
ilgauodegė, 38, 41, 42
ilgaveidė, 87
ilgoji, 41
ilgveidė, 87
iš Amerikos parvažiuoti, 143,
145, 159
iš po pietryčių subata kyšo, 95
iš sterblės iškristi, 143
iš svieto išeiti, 146
iš šio pasaulio iškelti, 146
iš žemės iškelti, 146
išilgai dryža, padryža, 39
išnakvoti, 121
išsimesti, 144
išsireikalauti, 106
išsisirgti, 139, 144
išsituštinti, 106

į Abraomą keliauti / važiuoti,
146
į Adomėlį važiuoti, 146
į Ameriką / juodąją Ameriką
važiuoti, 146
į amžinastį iškelti / nueiti /
išikelti / keliauti, 146
į amžinastį pasiųsti, 146
į amžinatvę nukelti, 146
į amžiną gyvenimą išsiruošti,
146
į amžinąją iškelti, 146
į amžinybę važiuoti, 146
į aną svietą kraustyti /
važiuoti, 146
į anuos amžius iškelti /
išeiti, 146
į dausas išeiti, 146
į devintą vainiką, 107, 109
į duobę kristi, 150
į kalnelį išeiti, 146
į kalniuką važiuoti, 146
į kapą įvaryti, 146
į kapčių važiuoti, 146
į kapus važiuoti / nueiti, 146
į kitą pasaulį važiuoti, 147
į molynę sulįsti, 149
į pakalnę eiti, 147
į savo žemę važiuoti, 147
į smiltyną eiti, 147
į suoloelio krikštą atsigulti, 149

į šarkų bažnyčią važiuoti/eiti,
147
į tą svieta nueiti, 147, 153
į tėvynę važiuoti, 147
į Tirkšlius ir Tryškius važiuoti,
107, 108, 109
į topelyną / kaštanyną
važiuoti, 147
į trečią vainiką, 107, 109
į velėną lįsti, 149
į vietą nueiti, 147
į žemę gulti, 149
į žemę įsikasti / sulįsti, 149
į žemę nueiti / eiti, 147
įstumti į kelnes, 108

J

Jokūbas, 84
jumbas, 132
juoda pajuoda, 39, 40
juodkuprė, 86, 87
juodoji, 38, 40
juodutė, 38, 40

K

kakarykštė, 118
kanapinė, 59, 60
kankalas, 127, 130
kankolas, 127, 130
kapus atrasti, 150
karaliau li[e]psnatas, 62, 64

karalienė liepsnota, 38, 62, 63
Karalina, 61
karkalė, 86
karklinė, 59
karvinė varlė, 73
Katrina, 61
kaulus palikti, 151
kelius/kojas atsukti į duris, 149
kelmui šaknys dvokia, 102
kelnes išversti, 105, 106
kepalas, 116, 118
kerpė, 116
keršoji, 86, 87
kietvarlė, 73
kikirykai, 123, 125
kiokė, 122
kirmėlė, 56
kirmėlė gyvatė, 38, 56, 57
kirmėlė piktoja, 49
kirminas, 56, 66
kirmis, 56, 57
kirpšinas, 65, 66, 67
kiukė, 73
kleckai, 127
knipė, 122
kojas sukti prie durų, 149
kojas tiesti / sutaisyti, 149
kolyta, 127, 128
koserėje auga, 100
kraują nuleisti, 111, 113
kregždytė, 38
kregždytė gražioji, 38, 53, 54

kreicataras, 68
krepšas, 127
kroicoteris, 68
krūminė, 38, 46, 47
krūmininkė, 46, 47
krušti, 121
kūkolė, 69
kukulius nusunkti, 111, 113
kukuožis, 82
kukūžė, 73
kulė, 127
kulis, 127
kultis, 121
kūma, 88
kūmas, 82, 84
kumelė/arklys avižose, 96
kumelinė lakštingala, 81, 84
kumelinis lakštingalas, 81, 84
kupris, 82
kūšys, 123, 124
kvankė, 73
kvarkutį paleisti, 103, 104
kvietkelis, 59
kvietkinė pakvietkinė, 59, 60

L

lakstučiai, 126
lakštutė, 38, 54
lankai trūko, 138, 145
lanką nulenkti, 151
lauk išeiti, 105, 106, 108

lauką atreikalauti, 105, 106
laukinėtis, 106
laukinis, 83
laukis, 83
lauku lekiantis, 83, 84
lazdinė, 45
ledoka, 49
ledokėlė, 49
ledokoji, 49
leisti, 103, 104, 105
lengvintis, 106
lig devinto (paskutinio)
vainiko, 107, 109
linksma pasidarė, 107, 108
linksma vieta, 120
linksmą šikną gauti, 107, 108
linksmoji, 108
Liucipierį leisti nuo lenciūgo,
101
liūlė, 118
lyberį atiduoti, 121
Lopetinskas siūlo pridotką, 150
Lopetinskis prie subinės, 150,
152
Lopetinskis prie uodegos, 150
Lopetinskiui su Grabinskiu
pareiti, 147, 148, 150
Lopetinsko reiks, 150
Lopetinskui atvažiuoti, 147,
148, 150
lova sugriuvo, 138, 145
lunkais paleisti, 107

M

maišas atsirišo, 138, 145
maka, 127, 128
makas, 127
makis, 127, 128
makokas, 127
Marcelina, 61
marginė, 39, 40
margoji, 38, 39
margukė, 38, 39
margulė, 38, 39, 40
mašna, 127
maumas lenda, 115
medutė, 38, 50, 64
medų kopinėti, 121, 125
mėsininkas žiūri pro audėjos
langą, 96
miedinė pamiedinė, 42, 43
mieles paleisti, 107
minkyti, 121
minkšta vieta, 118
minkštoji, 118, 120
mižė, 122
morčinė, 69
moteris apsivertė, 140
motina mūsų, 38, 62, 65
motinėlə žieminėlə, 38, 46,
62, 65
muminė žeminė, 46
muštis, 121

N

naktinis auksas, 97
namo važiuoti / eiti / pareiti /
parvažiuoti, 147
nastuose auga, 100
nebylį paleisti, 102, 104
nebylį pro duris išleisti, 102,
104
negadnoja, 49
negalė, 132, 136
neganda, 83
negera varlė, 74
negyva paukštukė, 54
nelaboji, 49
nueiti ant kiemo, 105, 106,
108
nueiti į medžią šluotų rišti,
147
numesti vandenį, 111, 113
nuo šaukšto nuslysti /
atsisakyti, 151
nuogoji, 120
nuolydį nuleisti, 111
nupirkti, 143
nusireikalauti, 106
nušašusi varlė, 73
nužė, 78
nūžė, 78

O

odina, 68

oran eiti, 105, 106, 108
oro pasižiūrėti, 105, 106, 108,
110
oruoti, 106
ožiauti, 99
ožius draskyti, 99
ožius išvežti, 99
ožius lupti/plėšti/rauti/
bielyti/nerti, 99
ožius pjauti, 99
ožius rėkinti, 99
ožius varinėti, 100
ožį riesti, 99
ožį spyloti, 99
ožį/ožkeną tampyti, 99
ožkenas pirkti, 99
ožkenas sprandyti, 99
ožkenas sprengti, 99
ožkenas spręsti, 99

P

pabiro puodai, 138, 145
pabrizgauodegė, 41
padais į duris gulti, 149
pailgaveidė, 87
pakalnė pakalninė, 38, 46, 48
pakišti šalavijų, 102
palaužė, 38, 46, 48
paleisti dūlį, 103, 104
pamačkė, 72
pamatinė, 72

pamatinė gegutė, 72
pamatinė varlė, 72
pamatkė, 72
pamatų jūzapas, 72
pamečkė, 72
pamynioti, 121
pamynioti (sumynioti) rūtų
vainiką, 121
pampalas, 127, 129
pampuška, 73
pantinė, 45
pantis, 38, 45, 46
pantis be mazgo, 45, 46
papą išmesti, 151
papliuškę, 118
parnešti vaiką, 139
pas Abraomą nuvažiuoti /
važiuoti / keliauti / išvažiuoti/
nukeliauti / iškeliauti /
pasiųsti / atsidurti, 147
pas Dievą nueiti, 147
pas Dievą višteles ganyti, 151
pas poną Dievą eiti ant
ganiavos, 147
pas rymotinėlį nueiti ant
pietų, 147
paskujė / paskutinė /
paskutinioji valanda, 151
paskutinę dvasią išleisti, 150
paskutiniams svečiams pareiti,
147, 148
paskutinis dūkas išėjo, 147

paskutinį atodūšį išleisti, 150,
 153
 paskutinį kvapą išleisti, 150
 pašmaigštulis, 127
 pašmaigštūlis, 127
 paštinykas žiūri, 95
 paukštelė, 38, 53, 54
 paukštutė, 54
 paukštytė, 38, 54, 74
 pavida velnio, 69, 70
 pavieškeliu važiuoti, 147
 pečius persprogo, 138, 145
 pečių ardyti, 138, 145
 pelė, 130
 pelis, 128
 pempė, 130
 per penktadienį matyti
 ketvirtadienis, 95
 per velėną žiūrėti, 149
 petnyčia matosi pro seredą, 95
 Petrė, 61
 Petruį šaukti, 150
 picė, 122
 piesta, 116
 pikta, 48
 pikta papikta, 48
 pikta piktybė, 49
 piktageležė, 49
 piktą dvasią paleisti, 102, 104
 pikelė, 49
 piktoja, 49
 piktoji, 74
 piktoji kirmėlė, 49
 piktoji varlė, 74
 piktukė, 49
 piktvarlė, 74
 Pilki Dievo gyvulėliai, 86
 pimpa, 127, 128
 pimpalas, 127, 128, 129
 pimpė, 122
 pimpilas, 128
 pimpis, 127, 128, 129
 pinigus atsakyti, 151
 pipelis, 127, 128
 pipėti, 111
 pipis, 127, 128, 129
 pipy, 112, 114
 pirtis suirs, 138, 145
 pisa, 123
 pizė, 122
 pypas, 129
 pypkę sudaužyti, 151
 plonu bėgimu sirgti, 107, 109
 plukti, 121
 po Dievo akių / akimis
 atsistoti, 150
 po juoda žeme, 149
 po mažo, 140
 po pušele/beržu važiuoti, 147
 po pušele atsigulti, 149
 po savo laiko, 140
 po velėna išvažiuoti, 147
 po velėna palįsti/lįsti/būti,
 149

po velėnomis važiuoti, 147
po žeme eiti / nueiti, 147
po žeme palįsti / lįsti, 149
poniška liga, 132
prakeiktasis šliužas, 50
pranašas atsirado, 143
prastoji liga, 132
prie pono Dievo išvažiuoti,
147
prisėstė, 118
prišvilpti, 111
pritaisyti į miltus, 108
pučiutė, 54
pūdymas, 116
pupspirgė, 116
pupuras, 127
purkšti, 121
purpė, 118
purvinė, 46, 47
purvyninė, 46, 47
pušinė, 59
putė, 123, 125
putpelikės/boružės lekia, 96
putukė, 38, 54
pūžė, 78
pykčių karalienė, 38, 62
pyktis, 49

R

rabiza, 116, 117
raguočė padraguočė, 38, 41

raibukė, 73
rainoji, 39, 40
raistinė, 38, 46, 47
raktus pamesti nuo vėdaro,
107
ramutė, 38, 49
rasti kopūstuose, kopūstų
lysvėje, kopūstų darže, 143
raudona paraudona, 39
Raudondvaris, 123, 125
raudonieji žiedai, 132, 136
raudonmargė, 39
raudonoji, 39, 40
raudonoji gyvatė, 39, 40
raudonoji liga, 132, 136
raudonos ausys, 108
rauka, 116
raukai, 116, 120
raukčiai, 116
raukinė, 116
raukšė, 116
raukšlė, 116
raukšmetė, 116
raukšmetikas, 117
raumenė, 119
raupežė, 78
raupūžė, 78
rebeke, 77
rebežė, 77, 78
reikalautis, 106
reikalą atlikti, 105
rėpė, 123, 125

repečka, 77, 78
repečkė, 77
repėka, 78
repekė, 77
repetinė, 77, 78
repetkė, 77
repežė, 77, 78
repežis, 77, 78
repkė, 77
repučkė, 77
rietai, 130
rimpužė, 78
ripkė, 78
riukšė, 119
riūtena, 117
Rygon važiuoti, 101
rykai, 123
rykas, 130
ropulė, 78
ropužė, 78
Rozalka, 61
rūbiniai, 132, 136
rudgūžė, 77
rudkūžė, 77
rudmėsė, 77
rudspangė, 74, 77
rūka, 119
rukė, 119, 122
rūkynė, 119
ruklėža, 76
ruklėžė, 76
rukmyža, 76, 77
rukmyžė, 76, 77
rukpuižė, 76
rukpūžė, 76
rukspangė, 76, 77
rukšmyža, 76, 77
rukšmyžė, 76
rukšmyžis, 76, 77
rukšmūžė, 76
rukšnagė, 76, 77
rukšpangė, 76, 77
rukšpena, 76, 77
rukšpentė, 76, 77
rukšpina, 76, 77
rukšpižė, 76, 77
rukšplėša, 76, 77
rukšpūlė, 76, 77
rukšpungė, 76, 77
rukšpūžė, 76
rukštėlė, 76
rukštmyžė, 76, 77
rukštpunkė, 76
rukštūkštė, 76, 77
rukštūžė, 76
rūkulyš, 118
rumsčioti, 103
rupė, 75, 78
rupečka, 75, 76
rupečkė, 75, 76
rupečkis, 75, 76
rupeika, 75
rupeikė, 75
rupėka, 75, 76

rupekas, 75
rupekė, 75, 76
rupena, 75, 76
rupėžė, 75, 76
rupilė, 75, 76
rupioji varlė, 73
rupkė, 75
rupkena, 75
rupkėža, 75
rupkina, 75
rupkis, 75
rupkus, 75
ruplenda, 75, 76
ruplendis, 75, 76
ruplėtė, 75, 76
rupmižė, 77
rupolė, 75, 76
rupša, 75
rupšas, 75
rupšė, 75
rupšena, 75
rupšina, 75
rupšius, 75
rupškė, 75
rupšna, 75
rupū, 78
rupūčkė, 75
rupūgė, 75
rupuižė, 75
rupūka, 75
rupungė, 75, 76
rupunkė, 75, 76

rupūžiantas, 75
rupūžkė, 75
rupūžna, 75
rupūžna varlė, 75
rupūžnoji varlė, 75
rūrai vežti vikšvas, 102, 104

S

sagtis, 123, 126
saldutė, 50, 64
saldžija bitelė, 38, 50, 56, 58
sangis rangis, 65, 66
sarmata, 130
savo kelionę atbūti, 147
savo papentį
sugriaužti/suvalgyti, 151, 152
savo ryką turėti, 133
savo šalis, 132
savo užgulti, 149
sėdamoji, 119
sėdenė, 119
sėdima, 119
sėdimoji, 119, 120
sėdynė, 119
sėdūklė, 119
sėdžia, 119
seną lopetą apženinti, 151,
152
senovėj mēnuo, 96
sidabrėlis, 38, 42, 43
sidabrinė pasidabrinė, 42, 43

sidabrutė, 42
 sielą atiduoti Dievui /
 Viešpačiui, 150
 sirgti, 133, 136
 skaba, 123
 skalauti, 106
 skalbiniai, 132, 136
 skambalas, 127, 129
 skarinės, 132, 136
 skeltoji, 119, 120
 skeltuma, 117, 120
 skersai dryža, padryža, 39
 skersoji, 119
 skiauterė, 123, 125, 126
 skiviriukai, 126
 skylę gręžti į sieną, 112
 skystu nuleisti, 107, 109
 skraiduolė, 50, 51, 53
 skraiduolinė paskraiduolinė,
 50, 51
 slanka, 50, 51
 slidžioji, 69, 70
 slūga, 61
 smailavuodegė, 41, 42
 smarda, 122
 smėlio užsiberti ant akių, 149
 spiroklis užbrindo, 108
 spitė, 124
 spraklė, 117, 124
 sprokla, 117
 sproklė, 117, 124
 stabulė, 117
 stagarą trenkti į žemę, 151
 sterblėje parsinešti, 139, 144
 stibis, 127
 stintas užvežti, 102
 stintą pagauti, 111
 stirniukas, 86
 storgalys, 118
 strampalas, 97
 sribilinkis, 97, 98
 strimbilas, 97, 98
 striuoklė, 50, 51
 strubulunkas, 97, 98
 strululunkis, 97, 98
 stūbrys, 117, 118
 stumbryti, 121
 stūmeklis, 127, 129
 stūplys, 117
 sturplis, 119
 Su grabu apsiženyti, 151
 su šituo svietu persiskirti /
 atsiskirti, 148
 su šiuo amžium skirtis, 148
 su šiuo pasauliu atsisveikinti /
 persiskirti, 148
 su tuo pasauliu skirtis, 148
 subata išlindusi pro pėtnyčią,
 95
 subinė į nakvynę prašosi, 104
 subinė laukus loja, 96
 subyrėti, 138, 145
 sučiupti, 140
 sugrobtį, 140

sulinuoti, 121
sutvėrimas, 122
svečiai, 132, 136
svečias, 91, 97
svečio laukti, 144
sveikatuoti, 103
svimbalas, 127, 129

Š

šaknis, 127
šalapokas, 84
šaltageležė, 38, 42, 43, 49
šaltoja varlė, 74
šaltuodegė, 41
šanšvarlė, 73
šašuota varlė, 73
šaukštai atliko, 151
šaukštą padėti ant apatinės
lentynos, 151
šaukštus pasidėti, 151, 152
šėmis verčia duris, 105
šėmoji, 39, 41
šėmšys, 124
šėmškus, 124
šėmutė, 38, 39, 41
šepšelis, 127
šepšis, 124
šeškas, 124, 125
šešką lupti, 100
šešką paleisti, 102, 104
šeškinėlis, 122

šeškus, 127
šeškų susigauti, 102, 104
šiaušeriukas, 122
šikną užvaduoti, 100
šioškė, 86
širdis apstalgo, 98
širdis nutrūko, 99
širdis patrišo, 99
širdis pyksta, 99
širdis spelgia, 99
širdis susisuko, 99
širdis šlykštinasi, 98
širdį sukti, 99
šlamu šlamutė, 38, 52, 53
šlektai ant širdies, 99
šliaužas, 38, 50
šliužas, 50
šliūžiotė, 50
šmeižmė, 50, 51
šnabulė, 69
šnapštą vežti, 104
šniaukė, 119
šnipštokas, 52
šnipždė, 52
šniukštė, 119
šnypšlė, 119
šnypšteklė, 38, 52
šnypštelė, 38, 52
šnypštynė, 119
šnypštukė, 38, 52
šnypštuolė, 38, 52
šoblę trauklioti, 102, 103, 104

štiš, 124
šunį leisti, 104
šuolinė, 50, 51
šuva, 84
švampa, 117, 120, 124
šviesyja žvaigždelė, 38, 58, 69,
70
švigždė, 117, 118
švilpis, 131
švilpis, 131
švilpti, 111, 114

T

ta pati valanda, 151
ta vieta, 130
tam tikra vieta, 120
tavoras, 130
tą svieta aplėisti, 148
televiuotis, 111
telembešius, 127, 128
telžti, 111
teta, 97, 102
tetulė, 116
tetulė išvažiavo, 102, 104
tintalas, 127, 129
tintelis, 127, 129
toj, 69, 70
tris aršinus žemės gauti, 149
trumpas reikalas, 111
turškė, 119
tvoras dažyti, 100, 101

U

ubagas lazda kaišo, 115
ubago kojos matosi, 115
uitena, 83
uitina, 83, 84
uoksas, 117
urvinė, 37, 46, 48
už lopšio atsisėsti, 139
už tvoros bėgti, 105, 106, 108
už tvoros eiti, 147
uždaryti vartvietę, 95
ūžė, 78
užeiti į šikučių miestą/kaimą,
105, 106, 108
užraugti, 103
užstumti, 103
užvežti, 103, 104

V

vabalis, 56, 58
vaikinga pavaikinga, 69
vaikščioti/eiti su knatu, 104
vaikus gaudyti, 140
vamzdelis tempia, 112
vandeninė, 46, 47
vandeninė pavandeninė, 46
vandeniuką nuleisti, 111, 113
vargą atvargti, 151
varinė, 42
varinė gyvatė, 42, 43
varinė kirmėlė, 42, 43

varinukė, 42, 43
varlė, 56, 57
varlytė, 38, 56, 57
varna, 130
varpa, 127
vaušis, 124, 125
važiuoti į klebono pūdyką,
147
važiuoti pas Abraomą alaus
gerti, 151, 152
važiuoti prie Pakapinskio, 147
vėją apgręžti, 111
velnias paėmė, 150
verpstinė, 45
vežimą viksvų užvežti, 102,
104
vibždutė, 85
vidurius išversti, 100
vietoje likti, 151
vijoklė, 52
vingiuotas diržas, 52
virbalas, 127
višta, 54, 124, 125
vitrikas, 127, 130
vyža, 124
voverė, 124, 126
voverę dobtį, 105
voverytė, 122, 125

Z

zimna žeminga, 68

zirzynė, 119
zmeja zmejinė, 68
zmieja, 68

Ž

žabalė, 67, 119
žabaltys, 67
žadėtoji valanda, 151
žagaras, 82, 84
žakalis, 127
žalčiadantė, 38, 42
žalesnykas matusnykas, 68
žalis duris verčia, 105
žalmargė, 39, 41
žalminas, 66
žaloji, 39, 41
žalvarinė gyvatė, 42
žarnas ištašyti, 100
žąsis ginti ant Dievą, 151
žąsį pamušti, 102
žemė pašaukė, 149
žemė priglaudė, 150, 153
žeme šliaužianti, 38, 50
žemė užbiro akis, 150
žemėmis apsikloti, 149
žemenėlė, 46
žemenėlė metelėlė, 38, 46
žeminė, 38, 46
žeminė pažeminė, 46
žeminėlė, 46
žemininkė, 46, 64

žemyna paėmė, 150
žemyną pramesti, 150
žiauna pažiauna, 41, 42
žibančioji, 44, 64
žibanti, 44
žibulinė, 44, 64
žibulinė gyvatė, 44
žibulys, 38, 44
žibuoklinė, 44
žibuoklinė gyvatė, 44
žibutė, 44, 64
žiemienė, 46
žiemienė motina, 46, 62, 65
žieminė, 46
žilvinė gyvatė, 59
žilvitinė, 59
žilvitinė gyvatė, 59
žiogą giedinti, 111
žiogras, 82, 84
žiogris, 82
žioplė, 124
žirniai, 97, 98
žydai lenda, 115
žydėti, 132
žylaitė, 38, 54
žuvys davė, 143
žvižinė, 65, 66